MADARIK

VABARIIK

VABARIIK

J. MADARIK

VABARIIK

ROMAAN

I

1941
RK ILUKIRJANDUS JA KUNST
TARTU

I

Saunarahvas

Kogu maal levis kuuldus, mis osutus tõekski, et linnas hakatakse pikkade korstnatega tehast ehitama. Siin Jõe kihelkonnas ega Kose mõisa ümbruses ei osanud keegi arvata, mida see koletis hakkab tootma. Kas sahku, äkkeid või masinaid, aga tohutu suur pidi ta tulema ja peagu poolt Venemaad varustama.

— Inimesi akkab neelama, lausus vana Kadakasauna Juhan. Ta urgitses kõverat vasklukkudega piipu, sest see oli nõnda lurisema hakanud, nagu ähvardaks sula tulla. Pigist ora pühkis ta vastu püksireit ja koukis tubakakoti peatsi alt, et toppida piip täis üsna ääreni. Ei tea, kas kange tubaka või mõne muu pärast, aga oma naise Annega ta ammu enam ei maganud ühes sängis. Eide säng oli maailmatu suure ahju taga.

Neil oli kaks poega. Esimene oli surnud imikuna, teine — Ants — oli sirgunud noormeheks. Ta oli läinud rohkem emasse kui isasse. Isa oli laia valge näo, lehvivate valkjate juuste, kõrge kumera lauba, sirge nina, kandilise lõua ja terashallide väheldaste silmadega. Ema seevastu oli tumeda pea, punaste põskede, väikese pisut nipsis nina ja pruunide silmadega, millest paistis kelmikust ning ka lahkust.

Kadakasauna Ants oli juba mõnda aega käinud ehitustöil. Polnud enam sulaspoiss. Aga nüüd oli ta juba jõulust saati kodu, sest siis oli lõpetatud Tuhalepa häärberi ehitamine.

Mis seal ikka! Kuigi tuli rihma pingutada, ju oldi sellegagi harjunud, sest lapsena oli hakatud võõrast teenima ega oldud hõlpu elu nauditud siin saunamail.

Kuid ega väga kaua võidud kunagi vedelda, liiati nüüd, kui vanadki igatsevad abistamist.

Juba möönis saunaisa:

— Sa, Ants, võiksid vuadata linna poole, mis vuabrikud see linnasaks õige ehitab ... Ehk suab kua kuskile nurga peale ...

Seda'p see Ants oli isegi kibelnud mõnda päeva.

Kuid Kadakasaunas oli tekkinud nüüd üürike vaikus, sest see oli uus mõte, mis eriti ootamata oli tabanud saunaema, kes klõbistas pimedas sukavardaid. Päratu ahju südamesopis saagis kilgipaar tavalist ühetoonilist viiulit, millega saunarahvas oli nõnda harjunud, et seda ei pandud tähelegi. Sukavardad hakkasid klõbisema üha närvilisemalt, sest emale ei meeldinud poja linnaminek ja ta muutus rahutuks.

— Las ta nüüd magab, lausus ta kohe.

Kuid ega Ants-pojuke ei maganud. Ta seedis ise seda mõtet ning kuulatas viimast kui krõpsatust pimedas tahmunud saunaruumis ja ootas, missugusele seisukohale jõuavad viimaks vanemad, kelle sõna ta oli harjunud ometi maast-madalast „hästikasvatatud" lapsena kuulma.

— Mis sis seal linnas paramatki, väitis ema. — Võeras linn ja võeras rahvas, lai tee ja kõiksugu kiusu. Siin kuskil ehitusel oleks nagu rohkem kää-jala juures, nõeluks lapsele kua sokkisi ja lapiks püksa ...

— Lapsele jah, osatas vanamees. — Tea, kus siin ehitakse? Kis siin sis veel ehitab. Kõigil näpud

põhjas. Isegi mõisnikud võlgades... Kas sa põle kuuld, et pantind oma maid ja metsi.

— Kas sis me paruniproua kua või?

— Mis sis selgi? Arvad, et miljonid kedagi aitavad, kui nad vällamual kinni...

— Noh, ega seda ole!

— Ega ole! Ja mis sel Ansulgi seal linnas sis on? küsiti nüüd nokkivalt. — Tita või? Ei oska elada, peab lutu suus olema.

— Sina aga ikka oma kangusega... noomis ema, — et paluks param jumalad.

Taat koputas piibu vastu sõrmeküünt tühjaks ja pomises nüüd just kui häbenedes:

— Jah, et kui paluks... Aga kui ikka ise kua teed... Kui ikka ise kedagi ei tee, ei siis aita keegi... Ei jah... Et võta seda pere-Antsugi, kas ei palu ja soiu küll, aga kis võttis selle lehma pikali, kis võttis naese, kis võttis vilja põllul?

— Eks ikka jumal, vastas saunaema.

— Nojah, ei aita üksnes välispidine silmakirjateenimine... kui teud on ropud ja roojased... Ei ole jumala meele pärast, kui oma lihase vennaga talitakse nagu kõige suurema koeraga, keda aetakse seia kadakate vahele, ega jääta niigi pallu talle muad, et suaks kukerpalli lasta...

— Noh, ega sis tema. Jo ikka isa nii tegi tõstamendi. Ega surnu tahtmist sua kohuski muuta.

— Aga mina olin vanem vend!

— Sa põld ikka sis isa meele järele.

— Ma ei osand jah nõnna pugeda...

Nõnda vaieldi nii mõningaistki vanadest ning kõrvalistest asjadest ning ka sellest, kuidas sauna-Juhani isa-isa saanud Uexküllide tallis paarkümmend hoopi paljale ihule valekaebuse tagajärjel, nagu oleks ta mõisa rukkeid varastanud. Kuid hiljem — siis vast

maksnud parunile kätte kümnekordselt: kolmele nabrale pistnud tulukese külge ning parastanud siis põõsa varjus!

— Nõnna me oleme old! Nõnna läksime me ikka vasakule, kui parun käskis minna paramale. Nõnna ta ristiski meid Vasakuteks . . .

Kadakasaun ise kükitas nagu jänes leppade ja kadakate keskel, mida iga aasta osava ning asjatundliku aedniku kääridega kärbiti ja siluti, nõnda et kadakaist olid kasvanud pikad sihvakad pudelitaolised ilupuud, leppadest lopsakad siniselehelised põõsad, mis põimusid humalaväätidega. Kadakas, võiks ütelda, oli saunarahva lemmikpuu. Sellest meisterdati lusikaid, kausse, vitsikuid ja kulpe, sest see ei andvat halba maiku, olevat valge ja seisvat kaua. Kadakas oli ka ahjukütteks, sest neid ei keelatud raiuda. Kadakaga kavatseti koos hauaski puhata, sest aida uluall kuivas kadakane rist.

Ahju rinnas hingitses piirg, mida kahjuks pidi lõhestama männilõmmust, mitte kadakast. Kerisel happnes potisinine. Ahju tagant viis uks piklikku pimedasse kambrisse, mille väikese aknakese ette oli löödud vaid kolm kadakast pulka. Siin elasid hiired ja laulsid kilgid. Põrandad olid savist ning künklikud, söögilaud pidi olema kolmejalgne, kui ei igatsetud lainetavat leemekaussi ja üleääre läigatavat piimapütti. Kuidas seisis ta kolmel jalal? Väga lihtsalt. Ühe otsa all oli kadakane hark, teise all kaks jalga. Vöörusest läks uks muldpõrandaga ruumi, mida saunarahvas kutsus eeskambriks. Siin olid kumerate kaantega kirstud, silgu-soola tünnid, jahu- ja tangukotikesed, piima- ja humalakirnud ning muud majakraami. Riidekirstust hoovas koirohu, köömne, palsami ja palderjani lõhna. Sügisel levis siit õunte lõhna. Kaane puust hinged kräunusid südantlõhestavalt, nagu oleks neil

valus avada seda koitanud nikerdatud äärtega kirstu. Lihaastja higistas soolvett, nagu ei suudaks ta enam jalul seista. Ta ilme oli sootuks pruuniks pleekinud. Leivad pidasid tasakaalu kitsal laudil, kuhu nad vaevalt serviti olid mahtunud.

Veel uksehaak lahti, ja üle kõrge künnise jõuti kapsaaeda. Kui mujalt sisse ei pääsenud, siis siit sai ikka sisse raudvitsa läbi prao ajades ja haaki lahti kangutades.

Õues oli ait. Siin hoiti tühisemaid kolusid. Seegi oli kõvasti „lukkus": aida tagumises seinas oli auk, kust aeti käsi läbi ja tõmmati puu ukse tagant. Aida kõrval ja taga kasvasid humalapõõsad. Tapuväädid keerlesid mööda leparitva kõrgele katusele.

Elamu akna all kasvasid marjapõõsad, kehvakesed, kidurad. Maja oli vooderdatud kõrkjakubude ja lepahagudega. Suur haopinu oli saunarahva uhkuseks ning päikesevarjuks Juhanile, kui ta õues midagi meisterdas. Kogu see kindlus oli piiratud tiheda, pealt tasaseks lõigatud, punutud pistandaiaga, mida pere lehmadki ei suutnud sarvedega laiali puistata, ehkki seda hoolega katsuti, tundes värske rohu ning aedvilja lõhna.

II

Noore Antsu takistus

Ants oleks peagu kohe sammud linna poole seadnud, oleks läinud vabrikut ehitama, sest tõepoolest polnud maal kevadel enam kuskil mõisas ehitamistest kuulda, kuid linnaminekut takistas esialgu tühine asi, nagu teised võiksid arvata, mis aga Antsu enda aru järele oli elulise tähtsusega. Pühapäeva hommikul aegsasti hakkas ta ennast ehtima, tõi pimedast kamb-

rist uue ülikonna, nöörsaapad ja kalossid, sametkraega musta palitu ja tuliuue, läikiva nokaga mütsi. Ema kirstust võeti kõva krae ja manisk, roosapunakas kaelaside ja siidsall, pesti hoolega nägu, soeti lahk pahemale kõrvale, kuna habe oli aetud juba laupäeva õhtul aegsasti, ning tehti minekut.

— Kus kohta sa lähed's kua? küsis ema, noppides valgeid kõdusid poja sametkraelt.

— Pidin minema kiriku poole luusima, vastati nägu emale pööramata.

— Eks sa reagi sis mulle kua, mis õpetaja reastlest ütles, palus ema. — Lähäks jo isegi ea meelega, aga kussa siit metsasopist peased irmsa mudaga. Sul kummkingad jalgas, ja noor inime, mis see tee sul minna. Siit üle Ussimää nuka ja Pearnapalu määkingu vist juba na tahe tee et... Sis üle Karla jõe, ja kihelkonnatee ongi kää... Oleks ma veel nii noor, lähäks nagu irv üle mägede... Kui olime noored, sis kihutasime alati üksteese võidu, nii et isagi urjutas...

Ema oleks veelgi vadistanud, kuid Juhan, tema mees, segas narrivalt:

— Ega isa muud urjutand kui poiste passimist.

— Või poiste passimist! Mis neist passitakse. Mis seal passida õige oli? Vist Kadakasaana Juhanid kintspükstes!

— Jah, eks sedagi! Va Kaela-Tooma Anneke jäi nagu kärbes meepotti kinni... Ah sa va kärbespoiss!

— Oleks ma seda teand, et sa mind seia kadakate vahele jätad, ega ma siis põleks so poole vuadandki. — Siis olid ikka suur Kadaka perepoeg.

Antsul polnud isu seda vanemate ärplemist kuulata. Ta läks uksest välja. Kitsas jalgvärav kääksatas, juba vilkus ta vari aknast mööda ning varsti kadus ta lepiku varju. Siis hakkasid haukuma pere kurjad koerad, vaikisid aga kohe, ära tundes sauna noort

Antsu, hüpates ta uute riiete vastu poriste käppadega.

Kiriku uksest mindi küll sisse, loeti „issameiet“, kuid lasti siis silmadel ringelda. Õpetaja jutlust ei tulnud meelegi kuulata. Noored ja vanad mehed pikkade ja lühikeste juustega, kiilaspead ja karvaparukad, paksudes kodukootud vammustes, istusid ja köhisid ning nuuskasid vahetpidamata paremal pool pinkides. Pahemal olid aga naised valgetes siidrätikutes ja villastes sallides, kõrgetes tanudes, mütsides ja kübaraiski, põsed kevadisest tuulest ja esimesest päikesest õhetamas, roosad, punased ja kollased nagu ahjust võetud saiakakud. Nad istusid ja seisid samuti kui mehedki vahetpidamata läkastades ja nuusates. Silmad kilasid neil ringi, otsides tuttavaid, sugulasi, omakseid, aga ka mõnda muud, kui otsija oli noor. Siin oli tavaline kohtamispaik. Tüdrukud piilusid arglikumalt, tagasihoidlikumalt, salamahti rätiku serva alt, poisid aga julgemini, avalikumalt ning lausa muiates. Nõnda tegi ka Ants, kes oli muutunud peagi tüdrukute pilkude märklauaks oma sametkrae, ebatavalise hoiaku, kaelasideme ning korralikult soetud juustega.

— Seda on kõik mäda muad rändamine teind, et Ants nii siledaks läind, arvati.

Võib-olla aitas see tõesti Antsu silmaringi laiendada, et ta juba aastate eest Roobult lahkus, kus ta sulasena vireles, ja ehitustööliseks hakates mööda maad ümber rändas, laiemalt rahvaga kokku puutus ning tähelepaneliku noorukina seda omandada oskas, mis talle paremana näis.

Kui Ants juba kirikust kavatses lahkuda, peatus ta pilk tüdruku kitsal pihal, millele laskus siidrätiku kolmnurk. Ning kui ta lähemalt vaatas seda selga, siis nägi, et tüdruku kitsas piht arenes sihvakaks taljeks, laiadeks puusadeks ning väikesteks jalgadeks, mis välkusid pika seeliku alt. Tüdruk, just kui tundes

kuklas noormehe pilgu mõju, vaatas üle õla Antsule, kes naeratas, nagu oleks tahtnud midagi lausuda. Tüdrukule tõusis veri näkku. Ta võrdlemisi kõrged põsenukid, mis ennegi õhetasid, muutusid veelgi roosamaks, kuna muidu ta jume oli selge ja läbipaistev nagu õun. Ta toppis paari tööst pahkliku sõrmega hästi heledaid juuksesalku valge siidräti alla, mille sõlme ta üha kinnitas, ja kadus rahva hulka, kes oli kogunenud kirikuesisele: mehed paremale, naised vasemale.

Ants ei lasknud seda tüdruku-nääpsukest silmist kaduda. Kuid seda pingutatud tähelepanu polnud vaja, sest ka tüdruk seiras teda pidevalt, teeseldes ning edvistades jutupuhumisel naabritega.

— Kisse plikasirts peaks olema, küsis Ants nagu muuseas.

— Kis ta on? Joose järele, küll kuuled! vastati.

— Jah, eks aeg ole minna kua, lausus Ants ja hakkas külapoistele kätt pakkudes samme seadma poe poole.

— Kussa na ruttad! Ega see Neeme Leena eest ää joose! Oota ikka meid kua, lõõbiti veel ning külapoiste kari hakkas Antsule järele vantsima.

Poe juures oli pühapäeviti teine tähtsam peatus. Siin oli viina-õlut, pagarisaia ja kompvekki ning seda, mida keegi majapidamiseski soovis. Siin oli noori ja vanu küll treppidel, küll poeruumis ja tagatoas. Neeme Leenagi peatus siin ühes teiste tüdrukutega, kes kõik midagi ootasid ja uudistasid.

Poisid sageli „tegid välja“ — tüdrukuile lasti saiu--kompvekke rätikusse laduda. Mõnele osteti ka pearätik, nagu laadal. Vist ootas Leenagi, et talle osteteks sealt letilt see paksu suhkruga „tritsel“, või linnusaia või kompvekki — neid oli paberiga ja ilma, oli vähjalakkasid ja „tsarskisid“. Varsti oli tal sitsrätik kuhjaga suuri ja väikesi. Selle eest oli ikka hoolitse-

nud Tibu Tõnu. Ja miks ta seda tänagi ei pidanud tegema?

— Tule aga, Leena, seia! oli ta kutsunud. — Oleme nuabred ja sööme seltsis ja... jäi pooleli Tibu Tõnu lause, mida teised täiendasid. Aga täna Leena oli hoopis tõrksam, täna ei huvitanud need Tibu Tõnu timpud. Täna ta silmad peatusid aina neil kummkingadel ja roosal kaelasidemel, mida kohendas Kadakasauna Ants.

See tegi õhu paksuks.

Kui nad kodu poole olid minemas, tegi Tibu Tõnu etteheiteid:

— Enne oli Neeme Leena ikka lõbusam, aga täna on muailm päris pilves.

— Mis mul selle muailmaga pistmist, aga Tibu Tõnule on jahukotiga pähe löödud, näpsati teravasti. Ja siis:

— Mis sa pritsid... Inimese moodi ei oska käia, nagu mudamasin.

See ei jäänud Kadakasauna Antsul kuulmata.

See'p see hakkas ta linnaminekut takistama.

III

Inimene peab kõike oskama

Ants pööras kihelkonnateelt külavahele, kust ta, jälle üle Ussimäe nuka ja üle pere heinamaade, läbi nõmme ja lepiku minnes, jõudis koju sauna juure. Oli juba pime ja sauna aknast vilkus tuluke. Lambarasvaküünal särises ja suitses kolmejalgsel laual. Pikad varjud paistsid läbi ahta ja ähmase akna. Siin pidi küll rahvast rohkem olema. Nõnda siis Ants pühkiski

kõvasti jalgu, et anda märku oma tulekust. Kuid niipea kui avas ukse, kiljatas naisehääl.

Järil istus naisterahvas ja oli poolenisti alasti. Ta pungitas oma suuri silmi tulija poole, kattes kätega oma lohmakaid rindu, kuna tumedad juuksesalgud olid vajunud laiali mööda laia, lihavat pihta ning kitsast madalat laupa.

— Oi! tegi Ants vabandava häälitsuse ja astus tagasi.

Kuhu ta pidi minema. Hulkuma. Selleks polnud tahtmist ning päevasest tammumisest tekkinud väsimus võttis võimust.

— Kis aas selle metsavahinooriku seia, kirus ta.

Metsavahinoorik aga oli pühapäeva õhtupoolikul tõmmanud suurräti õlgadele ja lipanud Kadakasauna eide juure kuppu laskma. Sauna-Anne imearsti-kuulsus oli paari osava kupu läbi jõudnud levida rohkem kui tarvis. Terveks tahtsid saada kõik. Nõnda ka metsavahinoorik, kes viimasest sünnitamisest saati kurtis põletavaid valusid.

Noorik kohendas ennast väikesel istmekesel, kattes end hoolsasti, seades juuksesalku kõrva taha, tõmmates seelikut puusadele, peites suuri labajalgu pingi alla.

Ants kutsuti sisse. Suuri vaevu katsus ta mööda pugeda, kuid ruum oli kitsas ja noorik nii tüse, et palituhõlm riivas kupusarvi pingil ja need varisesid savipõrandale.

Kolm sarve oli metsavahinooriku seljale kinni imetud. Siit jooksis peen verenire seeliku värvli vahele. Neljandale krapsiti täkkeid, viies ja kuues lehmasarv ootasid järge.

— Õndsad on need, kes usuvad, mõtles Ants ja puges pimedasse ahjutagusesse kambrisse, kuhu pani oma uued riided ja kummkingad.

Metsavahinoorik ahastas:

— Mul on äbi.

— Oh, ega äda anna äbeneda, lohutas saunaeit ja tärkis aga lihavat selga suure innuga.

Noorik pühkis laubalt käeseljaga higi ja tegi vaaruva liigutuse.

— Jumal tule ise appi, hüüdis saunaeit, — ega so süda sandiks lähä!

Kuid juba oli hilja, vastust ei järgnenud, ja maailmatu inimkogu vajus saunapõrandale. Nüüd oli hädaldamist ja askeldamist. Antsu hüüti appi. See ei mõistnud muud kui abitult seista ning ise niisama valgeks muutuda kui minestanud noorik.

— Too see timppiiritus, timppiiritus!

Kuid Ants ei teadnud, kus on see timppiiritus. Viimaks joosti külma eeskambri ja toodi mingi pudelike, mille sisu tühjendati minestanule suhu. See maigutas, puristas ja hakkas viimaks läkastama, ähvardades lämbuda, suurendades veel rohkem saunarahva hirmu.

— Too külma vett! Vett! kamandas ema Antsu, kes ulatas kruusi veega, mis haigele valati üle palja ihu.

See mõjus. Haige avas suured hirmunud silmad, mis esimesel pilgul tundusid klaasistena.

— Kas tusk läks mööda? küsis saunaeit.

— Ega siin tuska. . . aga. . . ma niisama. . . kogeles haige.

— Sa, ema, ikka oma kuppudega. . . Rohkem alba kui ead . . . Kas nad kua kedagi on aidand? avaldas poeg.

— Küll jumal aitab . . . Peab uskuma! Kis ei usu, ega sellel ei aita, väitis saunaeit, heites pojale laitva pilgu.

Toibunud nooriku seljast kangutati kupusarved,

selga pesti viinaga ning määriti puhta hanerasvaga ja ta saadeti teele.

— Sa ei taha sis sugugi, et mina kua teeniksin, noomis nüüd ema Antsu. — Sa arvad sis, et see kupp ei aita. Seda on kõik üteld, et see aitab. Ja kui seda easte teha, sis põle minestamist ega kedagi. Ja ega ta kupu pärast... Ütles teene sind kartma... Sinu pärast süda läks pahaks... Ja siin saanakohas peab jo kõiki oskama, olgu see sukavarras või kupulaskmine. Ega sis mudu elatud sua üks saanarahvas. Nii on asi... Nii käib meie käsi...

Ukselink klõbises ja saunataat puges pool küürus tuppa. Tal oli riideta pihtkasukas seljas, kintspüksid jalas, kübar peas.

— Ei nende kääst sua kedagi, kirus ta kübarat varna visates. — Anna veel neile, ädavarestele... Tee veel neile — ja jumala mudu...

— Mis sa sealt sis jälle tahtmas käisid? küsis naine kupusarvi puhastades.

— Mis ma sealt tahtsin? Muad tahtsin, üteldi rõhuga. — Et annaks selle Lastla poolt nuka mulle kardulamuaks... Tuli oopis nina peale kirjutama, et Ants olla meistermees, mis mul viga olla... Mis ma muaga teha!...

— Sina aeg, või laps meistermees... Ja kui meister, sis on oma eest meister, tõendas naine.

— Jah, et saanamehe pojal olla kummkingad jalgas, perepojal va prostoi searikud... Et olla me Ansul lips ja manisk, pere-Ansul valge rätik ja nokavahimüts.

Ema naeratas, tõstes kenakesti oma pealmist õhukest huult, paljastades väikesi teravaid hambaid. Sest jah, ikka paremini kui see pererahvas! oli ta igatse-

nud. Ikka valge pitstreemliga müts peas, ikka niisama laiad paelad seljal kui pereemandal, ikka niisama uued kollased kingad, valge jakk ja kirjatud pihik, ikka niisama suur sõlg, ikka samuti villane aluskuub villase seeliku all. Noh, täkku polnud küll ette rakendada, vedruvankrit polnud istumise alla panna, aga need kirjud, õmmeldud ja kootud saanitekid seisid kirstus. Need oli ta peretütrena veimevakas siia Kadakasauna toonud.

Nõnda mõlgutati mõtteid kadunud suurusest ega oldud saunarahva olukorraga veel täiesti harjunud.

— Nää, Ants tuli kirikust, ütles ema. Õpetaja käskind maksu ää tuua, lisati veel narrideski.

Nüüd ei suutnud trotsiv vanamees oma pahameelt varjata.

— Eks peremehed vii, ütles ta. — Rikas teeb rohkem pattu ... Palub nende eest rohkem ... Mis mina, pallu mina jõuan.

Üürikese vaikuse järele hüüdis Ants:

— Eks sa, ema, reagi seda kua, kuda sa kuppu laskid!

— Eks sa reagi seda, jah, kuda sa metsavahinooriku ää ehmatasid, vastas ema.

Nõnda ei saanud isa õiget pilti, mis vahepeal kodu oli juhtunud, ja ütles:

— Kupumoorisi on ennegi külmale muale suadetud, küllap lähäb see kua!

— Ega seda ole! Te ei taha sis, et inimesed terveks suaksid! vaidles saunaema ja klõbistas juba pimesi sukavardaid.

Pimedas kambris Antsulegi just jalamaid und ei tulnud. Ta maadles hulga õhtut pealetükkivate mõtetega. Elulugu veeres tal mööda silmade eest. Ammu see oli, kui teda kaubeldi Roobule sulaseks. Jah, Roobu mehed olid rikkad. Aga ega nad vist muidu ei

rikastunud nii kergesti, kui et Antsulegi andsid kehva kosti ja viletsa palga. Siin, kus asub Kadakasaun, on talud kehvemad, aga teenijaid nii ei näljutata, mõtles Ants. Ja kui minna Koliküla kanti, kus asuvad Neeme, Nõksu ja teised mõisavalla või kuuendiku-mehed, siis seal on need päris parunite teoorjad, ega lähe palju lahku popsidest. Nõnda mõlgutas noor Ants mõtteid pimedas kambris, kuni vajus unehõlma ja norskaski valjusti, nagu rüüpaks kausiservast suppi.

IV

Kose mõisnikud

Juhtus see ühel talvisel, tuisusel ja pakasel ööl, et kehva mõisa talurentniku kambriaknale klopiti niisuguse ägedusega, nagu oleks kloppijal õigus sisselaskmist nõuda või nagu oleks see mõni Neeme rahva hulgast ise.

Neeme peremees Aadu kargas sängist, kus ta tavaliselt magas pereeide kõrval pikas takuses särgis, ja vänderdas palja sääri akna alla, piiludes salamahti, kes too agar kloppija võiks küll olla sel südaöö tunnil. Oli ju küllaltki kuulda juhtumeid, kus tehti öösel õudseid tegusid, mis panid vapramaidki mehi võbisema.

Akna tagant vaatas vastu vaid lai karvane pea, tohlu mähitud nägu ning maailmatu suur mehekogu.

Neeme Aadu kogus julgust ja küsis peremehelikult:

— Mis sa siin taud!

— Mis ma taub? Kas sina ei tundma mind? Laskma sisse!

Neeme Aadu südamesse tungis veidi teissugune

hirmujudin, sest kes teab, võib-olla ongi mõni mõisasaks, kes tuisku on eksinud ja otsib teed.

— Kas paruniproua või? küsis pereeit Ann, kes ka juba sängist oli roninud ja sidus küljele tasku, milles kõlisesid võtmed.

— Aeh, kuula nüüd! vastas Aadu.

Ka plikadekambris kuuldi kahinat ja Neeme vanem tütar, valgepäine Leena, paotas ukse:

— Kiski saks! Sõitsid määst ülesse, üks pitsis, teene aeste vahel, ja otsivad teed... Möllab jo kui irmus...

— Ehk ongi sis mõni nisuke, möönis ka peremees ja hakkas pükse jalga ajama.

Kloppija lasti sisse.

Üle ukseläve ajas ennast kohmakas mehekogu nagu elav riidehunnik, karvase reisikasuka krae ülal, labakindad käes, vöö vööl, vildid jalas ja vurrud purikas. Ei tervitatud ega tehtud mingit viisakusevihjet, vaid mõmisedes vannuti võõras keeles ja hakati lund põrandale raputama.

— Kas sis olete eksind või? julges Neeme viimaks küsida.

— Kussap siin aru suap... katsus võõras matkida maarahva keelt ja jätkas: — Kõik maailm olep must nagu kerise põhi. Ja külm, oi, oi, oi!

— Külm on jah!... Kaugele sis ärrad sõidavad?

— Kaugele! kõmas lai hääl, nagu oleks see lahti sulanud.

— Või kaugele! imestas pereeit. — Selle ilmaga!

Võõras näppis jääpurikaid vurrudest ja kui ta neist mõne kätte sai, viskas põrandale ja tõmbas keelega vurru suhu.

— Jah, kaugelt tulime ja kaugele läheme, talupoeg. Mul hobused ja kutsar ootap kuuse all... See rumal torulopp ei tunneb teed, nagu see rumal loomgi aisade vahel. Umbes teadma! Aga punkti pealt vaja

teadma... punkti pealt peab teadma, talupoeg. Kas sinu teab punkti pealt, kus kohast keerab siit tee mõisa poole?

— Üst siit meie toa takka, vastasid nagu ühest suust peremees-pereeit.

— Olete sis võeras ärra kohe? päris Neeme Aadu, kui ta lastele oli käratanud: — Kasige magama!

Selgus, et see on Kose mõisa tulevane valitseja, kes uuest aastast pidi majapidamise, või nagu nimetati — virtsahvti, üle võtma.

— Ega sedasi sooja sua, võtke kasukas maha, valitseja-ärra, siis soe peaseb ligi, õpetas Neeme. — Ja eks kutsuge kutsar kua tuppa, ütles ta siis tütardele üle ukse kambrisse.

— Ja poiss, pane obused reiale, kamandas ta poega, kelle nimi oli samuti Aadu.

— Kus te siit selle mölluga sis läbi peasete, siit metsa vahelt, eks ommiku valges lähä, õpetas Neeme.

— Kas olep kauge veel? küsis valitseja.

— Põle küll änam kedagist... Siit Tibult ja Tõnukülast mööda, Juti männikust läbi, ja juba Hiiepere vällad paistavad, sealt virutate edasi mäda kase alleed, ja juba ongi Kuie sild ja mõesa park ja mõis ise kua. Küllap olete isegi seal käind... Meil on tore mõis ja rikas mõis. Paruniproual on kuusteist miljoni kuldrubla... Sellest jätkub kõigile...

Kuid siis nagu ehmudes vaikis Neeme, vaatas ainiti valitsejale ja kobis reiale, kust kuuldus külmast puretud loomade norskamist ja inimeste ähkimist.

Nõnda jäi valitseja, kelle nimi oli von Brevern, ööseks Neemele. Vaevalt küll rõõmuks, sest nüüd oli pereeidel jooksmist ja aseme-tegemist ning vabandamist.

Kui aga valitseja end lahti riietas, ei suutnud vana

Neeme oma silmi uskuda: suure kasuka alt tuli ilmsiks katkine hall pintsak ja niisama katkine püksitagumik. Saksa kraegi oli määrdinud.

— Ei s . . . põle kellegi mõesavalitseja, oli Neeme Aadu skeptiline hinnang.

Hommiku koiduga oli valitseja jalul. Vist oli härrasmehel halb magada talu kõval põrandal.

— Kas talunaine toob minul see piima ja void? küsis saks.

— Olge ead, miks mitte! — Leena, Leena ae! hüüti vanemat tütart, kes plikadekambris õmbles, — mine vuata, kas seal veikses kambres mõnel kausil on paksem koor peal, ja võta aedast võid kua, lõika sinki lae alt ja pane saksale süia lauale, ja ää sa kahvert unusta!

Nõnda õpetati tütart, sest ise mindi kambrisse riietekapi kallale, kus asetsesid mõned valged taldrikud, mida kasutati vaid pidulikumail puhkudel.

Kui valitseja oli söömas ning ka kutsarile oli kästud süüa anda, ilmus vana Neeme juttu ajama, nagu see ennegi kombeks oli olnud, et „külainimsel igav ei akkaks".

— Kas see nüüd ead või kurja tähendab, aga mo vaesemehe katukse all pidite esimise öö magama! algas Neeme.

— Mis vaene sa olep? käratas von Brevern.

— Kuda sis ärra sedasi arvab? Me oleme mõesa alandlikud orjad.

Sellest ei saanud saks aru ja käratas peagu vihastades:

— Mis juttu sinu puhup! Kus olema sa ori!?

— Miks ei ole, valitseja-ärra, kogeles Neeme, kellele valitseja ägedus tuli ootamata, — eks me, mõesakuuendikud, peame veel tänapäävani tegema mõesale teuorjust . . .

— No teistmoodu polepki voimalik. Aga kas see olep siis ori? See polep ori. See olep vaba kokkulepe. Kaiser laskma ju ammu põlve talurahva orjusest priiks, ja nüüd Grenzstein laulma: priius kallis anne, taeva kingitus... Sina teadma see lugu?

Neeme taat oli muidugi kuulnud „Priius, kallis anne't", aga ta kavatses kasutada juhust, et nuruda midagi olulisemat. Ta tegi ääri-veeri juttu, et — rent, kuidas ütelda, pole just kõige madalam. Raha — seda ei saa just üleliia palju. Et kui ehk auväärt valitsejahärra kord virtsahvti enda kätte võtab, küllap siis ise näeb paremini. Mis sest nii pikalt rääkidagi, teadagi, et von Brevern parandab siis kehva kuuendiku elu!

— Külap siis näep, külap nägema, mis tegema, kas juure panema või maha votma, kuidas välja tulema paruniproua.

— Mis nüüd paruniproua. Rikkamad jo põlegi.

— Külap näep, külap näep, kordas von Brevern. — Aga mina näep, siin aruheinamaal kasvab kasepuud. Saama hea hein... Kui hein olep hea, siis voi magus ja sink maitsev, kiitis valitseja ja hävitas võileibu, nagu poleks ta mitmel päeval iva hamba alla saanud.

Neeme taat naeratas nii imelikult, nagu oleks teda naerma sunnitud.

— Mis kased või kedagi. Lehmad nagu kitsed...

— Soo, nüüd olep koht täus, patsutas von Brevern paksu vatsa.

Väike valgepäine Miina, kes oli saksa õgimist kogu aja jälginud kambriuksel, lausus piuksudes:

— Silku mitte ei mekkindki!

Oli see ju imelik, nemad ei tohtinud kunagi silku maitsmata jätta.

Neeme vana ei suutnud lapsesuud taluda. Hetkelt oli ta tüdruku kallal ja kahmas kinni plikakese juukse-

patsist, mis rippus pihal rotisabana. Isa tõmbas sellest nõnda tugevasti, et juuksed raksusid.

— Ai jumal, kiljus väike Miina ja tahtis isa käest lahti rabelda. Kuid Miina peake veeti tagasi, nagu nõrgal sälul, ja seda tuuseldati koguni paar tiiru nagu takukoonalt.

— Kas teid sedasi on õpetud aukuma? pragas vana, — nigu koerad külainimse kallal . . .

Miina pea tundus raskena ja nagu lahtine kaela otsas. Nagu oleks kaelalülid koost sikutatud või juuksepatsike kogu peanahaga paigast tõmmatud.

Nälginud von Brevern, kes alles välismaalt seiklemast ning pummeldamast oli saabunud, sõitis Neemelt mõisa poole, kõht kuuendiku toitu täis, aga väike Miina nuttis, käis pea viltu ja kurtis kõrvas valu. Valmistas see küllaltki hingepiina vanale Neemele.

— Va saksa molkuse pärast kistakse lapsed vigaseks. Aas jo omale sisse nagu elajas, küllap lapsel on õigus . . . Aga saksale tahetakse meeldida, sis kas või nahast välla, tõreles Neeme ema.

Taat ei lausunud i-d ega a-d, sest mõttetu näis olevat ennast veel kuidagi vabandada. Ta istus lõukale ja popsis piibukalkat, lastes suitsu kord suust, kord ninast, nagu põleks mees seestpoolt.

Aga naine üha:

— Tuli teene südaöösse seia, see Preevel, larpis, nagu põleks enne leiba näind, nagu va rajakas, põld õigeid püksagi jalgas, aga nää, mõis kistakse oma kätte ja küllap siis miljonisigi kokku aetakse.

Ja edasi:

— Va mõisakirjutaja Ensepomm rehkendas välla, et kui võtta see kuusteist miljoni ja luadida vagunisse, sis suab nõnna pika rongi, mis ulatab siit meie mäält Nõksu määle. See peab ikka rikkus olema! Ega mudu lastud Itaaliamualt insinerid tulla, kis toreda matmis-

kabeli ehitasid mõesa parki, senna ilusale jõekaldale, nagu vürstide palee, paraku!

— Kabel küll, aga ullparun käib ikka kodu... Kolab mäda parki ja kui sealt imu täis, siis kobib Toompeale...

— Jah, keerati puusärkis kummuli, või see kedagi aitab... Oleks ikka võtt ahjuluua paela ja sidund koivad kinni, võib-olla — siis...

— Noh, eks lähä ütle paruniprouale, ehk suad kua mõne miljoni, nagu itaalia insinerid, pilkas nüüd vanamees.

— Ega need miljonid õigusega põle suadud — arvad, et mina neid na igatsen, vastas eit. — Aga paruni keerasid kummuli jah, jätkas ta, — et mis sa kooljas kolad, eluaeg küll tükka teind, maga nüid ja mõtle järele... Old jo teene alati Kuie sillal, matar kääs, ja pekst moonakaid, kui need küllalt kärmeste põle kihutand tühjalt tulles ega täielt minnes, seletas Neeme ema.

V

Paruniproua

Kose mõis oli kuulus, võib küll olla, et kuulus vaid oma vallas, ehk koguni kihelkonnas, sest kohaliku mõisa „alamad" enamasti kõik ülistasid vaid oma mõisa vägevust, rikkust ning ka veidrusi, milles Kose mõis ei jäänud maha teistest. Ei saa salata, siin leidus küllalt toredust. Siin oli suurte portaalidega, ilupuudega ja lillepeenardega piiratud stiilikas härrastemaja, rentniku kahekordne suurte akendega kivielamu ja hooned, kus elutsesid mitmed mõisasaksad, teenijad ning antvärgid. Eemal valendasid pikad karjalaudad ja viljaaidad, kuivatis, piiritusvabrik, vesiveski, pere-

tuba, mille katused peitusid pärnade, kaskede, kastanite ja vahtrate rohelusse. Härrastemaja ümbritses park, kuhu kunagi ammu oli istutatud välismaa puid ja taimi. Kõikjal leidus liivatatud kõnniteid ja valgetohulisi käsipuid, kus parunid olid armastanud seisatada ja nautida mõisa võlu ning võimutäiust. Mitmele poole oli asetatud valgeid kasepuust pinke, kus noorhärrad ja preilid harrastasid armumängu. Paruniprouast kröösus oli käskinud põlisesse metsalaande rajada kõrged maanteed, kus laskis ennast sõidutada neljahobuse-tõllas, nõnda et loomade sapsudelt kobrutükid lendasid. Seda tehti küll vist paar korda elus, ja teed kasvatasid mehekõrgust kasteheina, teekraavid aga võhumõõku ja hunditümikaid. Kuid miljoneid pole kuskile mahutada, arvati rahva hulgas. Maid ja metsi oli nii palju, et silm ei ulatanud nägema ega jalg astuma. Neli-viis põldu oli sööti jäetud, kus karjatati lambaid, pikasabalisi, kelle silmadki olid kasvanud villatortidesse.

— Jah, meie mõis on siin ikka üle prahi, oli uhkustanud vana Neeme ja teisedki talunikud, just kui teeks see nendegi suu soojemaks.

— Kis selle mua peremees sis on? oli vastanud Nõksu Juhan. — Nemad need raudteed ja vabrikud seia on ehitand ja lambakarju selleks pidasidki. . .

— Jah. Eks see old siis, kui Sindi ja Kärdla ehitati, siis . . . ütles Vainusauna Jüri.

Kose mõisast väljus viis laia maanteed, mida mööda voorisid reed ja rattad, vurasid killavoorid ja viljavoorid, viinavoorid ja plaanvankrid.

— Mõis sõidab roopad sisse, me peame siledaks tegema, kirusid talunikud, kuid muidugi nii, et saks ei kuuleks.

Nüüd oli von Brevern siin niisama kui täieline peremees. Paruness von Uexküll oli kahetsetavalt vana. Pea oli tal lumivalge ja näonahk joonistatud imepeente

ega teps mitte niisuguste jämedate ja labaste krimpsudega nagu talupojast inimesel. Peas kandis ta musta sulge, seljas musta kuube, jalas musti sukki, kaelas pärlikeed, mille külge oli kinnitatud kalliskivi, keti otsas rippus musta raami ja pidemega lornjett, mida kasutati tõlla aknast vaadates. Rahvas teadis, et paruniproua suurimaks vaenlaseks on surm. Ta lubanud pooled oma miljoneist sellele, kes võib tema surma ära võita. Kuid seda ei suutvat keegi, isegi mitte Jõe kiriku püha pastor von Hoerschelmann. Nõnda oli ta morn ja endassetõmbunud, elust pettunud kõigest oma suurest rikkusest hoolimata. Mees oli hullunud, pojad olid mandunud, tuuletallajad. Üks seikles Kaukaasias, hullutades vaesestunud vürstitütreid. Suuri lootusi pandi vaid Brunost pojapojale, kes käis alles koolis, kuid juba maast-madalast nähti sõbrustavat „matsidega", mis vanale prouale jälle ei meeldinud. Nõnda et vaevalt sellestki tunti headmeelt, kui mehed tõlla kihutades tee ääres seisatasid, müts näpu vahel. Ta oli, võiks ütelda, erak, kui teha erand, nimelt von Hoerschelmann.

See „vaga" mees oli olnud paruness von Uexkülli alatine külaline, kuid jumal oli oma sulase ära kutsunud ja asemele pannud poja — praeguse Jõe kiriku hingekarjase Theodor von Hoerschelmanni, kellest liikusid kõige pöörasemad kuuldused.

VI

Kuuendikud

Parun Uexküllide ja von Brevernite alandliku orja Neeme talu oli ligi nelikümmend postivahet suur. Kuid kui vana Neeme hakkas loetlema oma väärtpõlde, siis

kogunes vaevalt viis-kuus postivahet, ülejäänu oli nõmm, raba ja kadastik, kus lojuse keel väsis tühjalt üle kõrbenud rohutüüka limpsides. Taga metsas — kuus-seitse kilomeetrit Neemelt eemal — olid heinamaad. Paraku — soosuss, kirus vana Neeme. Kodumailt korjas vaid natuke söödavat aruheina.

— Pea kohta ja toida peret, oli ta üha soigunud leelõukal. Pere oli arvukas. Tütar Leena oli kolmas. Enne teda olid olnud Aadu ja Jaan. Leenast nooremaid oli nagu orelivilesid: üks teisest pikem. Ja kõik tütred: Maali, Mari, Liisa, Miina ja Maigi veel! Va lehtsabad — kirus isa, kes meelsamini oleks mõnegi neist vahetanud poisi vastu, et „oleks, kis obusega kua vällale läheks".

Toa taga oli kuusik. Oli küll kuusik, aga kutsuti seda männikuks. Vist sellepärast, et kuused olid kasvanud pärast mändide, nagu männid pärast kuuskede maharaiumist. Siit algasid põllud ja hargnes karjamaa ja aruheinamaa, mis lõppes Sibimäel, kus kasvasid kased, haavad. Mäeseljandik lõikas aruheinamaagi keskelt pooleks. Kaldaalustel kasvas lopsakas rohi, mäekingul lohmakas võserik. Paremal olid Tibu padrikud ja vasemal Nõksu siledad aasad.

Neeme plikadest Leena oligi siin see esimesi kilkajaid mööda heinamaid, hoides nooremaid õdesid põõsavilus niisama vastumeelselt kui elajaidki. Nüüd laulis ta neiuna. Nüüd oli ta hääles teine võlu, nüüd kostis ta laulust igatsusi, rõõmuväratusi, armuleelutusi, nagu sel kirjul lepalinnul, hallil laulurästal, vindil haavaoksal.

Kevad. Muttki nagu arust ära! Saad vaevalt mullahunniku laiali, juba kerkib teine, kolmas, nagu ajaks maa pungi, mis aina pakatavad. Ju tunneb temagi kevadet pimedas maa all, saati veel inimene. Küüni seina alt pistab pea valge nirk, vaatab kord siia, kord

sinna ja silkab siis noolena lähemasse lepapõõsasse, kust niisama välkkiirelt lippab tagasi, hoides suus midagi pikka ning peenikest. Vist oli see mõni varajane vihmuss, mõni varajane limukas, kes kõik juba on virgumas varjusurmast ning algamas uut võitlust, uut elu soojendava päikese mõjul.

Leena ei pannud tähele noid üksikasju. Tal oli tänavu palju oma mõtteid. Ta tahtis ruttu õhtule. Tal oli lehmi lüpsta, toimetada, ta oli ju siin karjatüdruk, teenija ning ümmardaja ja seda kõike palgata.

Ning laupäeva õhtul, siis oli tal veel rohkem talitusi, siis pidi ta õue pühkima, pesuköögis pesemiseks vett soojendama.

— Ärge te enam seia prahti maha aage, käratses ta nooremateg, kes aga seda rohkem vallatlesid.

— Leena ootab Tibu Tõnu, ütles Mari.

— Jah, Tibu Tõnu! kordas Miina.

Kõik naersid. Aga Leenale tõusis puna näkku. Millegipärast see täna ärritas rohkem kui kunagi varem. Ta põsed õhetasid ja olid punased nagu kanal, kes on tulnud pesalt kõketades.

— Aga teile tuleb Sigade-Juan! lõõpis ta lastele vastu.

— Äh, äh! Sigade-Juan on loll! — Sigade-Juan käib külakorda ja ega kord veel meil ei ole, seletas Miina.

— Kasige siit, kamandati veel ja nooremad panid jooksu.

— Tibu Tõnu, Tibu Tõnu! hõisati nüüd kooris ja plagati üle õue, üle aia toa tahaänniku poole.

Vanem vend Aadu, kes teritas haopinu ees teibaid, naeris ja narris Leenat samuti kui väikesed õedki. Ainult Maalist õde oli vagune, sest ka tema ootas külastajaid, vaadates oma suurte silmadega Leenale, kes pühkis ja tolmutas seda innukamini ega pannud teiste

lõõpimist tähele. Viimaks olid marakratid kadunud ja suuremad võisid ehtimist ja puhastamist jätkata.

— Mis puhtust sa siin suad pidada, ütles Neeme ema. — Oleks mõni maja, aga va suitsuonn! Teistel siin juba mõnel kostnaga. Oleks kua meil võind toru peale teha. Aga kus me isa nagu va memm. . .

Neeme ema oli kasvult suurem kui Kadakasauna ema, aga samasuguse musta pea ja sõstrakarva silmadega, ainult ta oli kahvatum, tema nägu laiem, põsenukid rohkem väljas, suu laiem, silmad väiksemad ja pealmine huul polnud nõnda väike ja natuke kõver nagu saunaemal, polnud ka ta nina nõnda näpsis, vaid see oli sirgem ja pikem. Kühmu oli Neeme ema vajunud, sõrmed olid tal kooldunud konksu, jalad kõveraks.

— Mis sel Tibu Tõnulgi viga peaks olema, ütles ta käsi põlle alla peites tütarde kasimist ning askeldamist pealt vaadates.

Leena ja Maali lasksid aga luual lennata. Leena heitis vaid rahulolematu pilgu emale ja lausus:

— Jah, Tõnu suab Tibu mõesa ja punase peaga Nõksu Anne.

— Näh, katsu asja, ütles ema, — või nisuke tore poiss seda Anne tahab.

— Kui tema ei taha, eks sis Ann jälle taha, vastas Leena ja kohendas sängi, kus lõhnasid ületalve laudalakas pehtinud sooheinad. Neid lubati tüdrukuile magamiseks, kuna need olid odavamad kui rukkipõhk, mida loomad õgivad meelsamini.

— Keda sel tüdrukul tahta on. Mees on ikka see, kis võtab või jätab . . . Kui kaua valid, võid oopis vee varale jääda, õpetas ema.

— Ega see põle änam endine aeg, et naesel põld ealeõigust, nüid ikka lähän sellele, kellele tahan, ja põle kellegil ütlemist.

— Kas sa sis seda Tõnu ei taha? küsis ema põllenurgaga suud pühkides, mis ta suu veel mustemaks määris, sest põll oli kartulimullane ja jahutolmune.

— Ei taha, ütles Leena selge ja heleda häälega.

— Miks? usutas ema, kuid tütar ajas üksisõnu:

— Nää ei taha, ja muud kedagi!

— Rumal laps, ega sa seda vanasõna või ää unustada, nagu mo ema ja te vanaema ikka ütles: — Param värblane peus kui vares katuksel!

— Mina seda värblast oma peusse küll ei taha, tea, mis teeb viimaks, vastas Leena ja jooksis õue.

— Küll on lastega äda, ütles ema ja hakkas vaalikaika ja kurikaga isa särki „vualima".

Neeme isa oli rinnakas mees, kelle pikka keret kandsid lühikesed jässakad jalad. Ristluist oli ta aga nõnda peen ja puusad olid tal nõnda madalad, et püksid ei seisnud ülal, vaid vajusid rebadele, nagu ema alati kirus. Ta tuli kambrisse kollakate juuksesalkude lehvides, piipu popsides ja suitsu puhudes, mida ta kunagi alla ei neelanud ega kopsudesse ei tõmmanud. Ta väikesed hallid silmad vaatasid rahulikult, nagu oleks tal aega küll, kuid tõepoolest oli ta kärmete liigutustega, nägi kõike, kuulis kõike, pani kõike tähele ja oli kangesti kartlik.

— Mis sa nende plikadega siin vaidlesid? küsitles ta naist.

— Ei kedagi. Et — nüid olla naestel kua ealeõigust ja ütlemist.

— Koera s . . . ! Tea, kis nisukse ealest küsib. Kui vaja, tehakse taguotski tuliseks. Põle meestelgi valdas sõna ütlemist, teevad, mis tahvad, liiate veel naesed . . .

— Ei noh, et — ikka meheleminemises.

— Või seal! Katsu nüid . . . Tea, kus . . .

Neeme toa juurest läks jalgrada üle halja muru

õunapuu-aia ja aida manu. Siin kasvasid vahtrad ja vana raagus kuusk, mille alumistel okstel kõlkusid vikatid, vanad hobuserauad ja rummuvõrud. Nüüd siristasid siin kuldnokad, ent need olid isalinnud, emad juba haudusid. Õunapuu-aia ääres oli aidahoone paksu sammeldanud katusega. Siin oli riideait, aidavahe ja viljaait. Aidavahe kõrendil rippusid kaks kuivanud tedrepead, mille kered oli kunagi kass ära söönud, ja ploomirasvarull, kust aasta läbi lõigati rasvaviilukaid puutelgedega vankri määrdeks. Kalja-astjas haises hallitanud taari-raba, millele iga päev vähemalt ämber külma vett peale valati. Viljaaidas rippusid pikas puuvarnas tohutud rangipuud, mis kunagi olid ehtinud ikka selle ja selle mära või täku uhket kaela! Sest „vana mära oli toond juba kümme varssa, kis kõik toredateks loomadeks kasvatud, välja õpetud ja siis sakstele müidud". Riideaidas polnud palju uudist: paar koi- ja muust rohust lõhnavat ning „köisri" piltidega ehitud kirstu nagu Kadakasaunalgi, ja vana riidekapp, mille uks oli ühe hingega.

Leena ladus siit käsivarrele triibulise aluskuue, pealt linase, alt takuse särgi, valge pluusi ja jooksis toa juure.

Väikesed õed olid tal vastas:

— Näh, Leena akkab ennast ehtima! Leena ehib Tibu Tõnu jäuks! Tibu Tõnu lähäb laubaõhta plikadekambre . . .

— Kõtt nurka — luud silmade ette! käratas Leena, — ja küll!

Rehetuppa mindi pesema. Pika, laia pesuküna otsale pandi väike vannike ja uhati vett silmnäole ning kehale. Lehelist saadi toa ulualt toobrist, mis läikis peeglina. Kuid Leena lehelist vette ei lisanud, sest „see teeb juuksed nagu aganad".

Plikadekambri ukse link seoti jämeda pastlapae-

laga kinni. — Vanamees võib jo sisse tulla, kinnitas Maali. Leena säng asetses vastu sisemist seina, aga Maali pidi lõdisema külma seina ääres, kuid mis sest! Talvel sein, raibe, härmatanud, kuid kes sellest hoolib, vaevalt hoolivad külapoisidki! Kui talvel oligi vahel väga külm, aken üleni jäätanud, pandi vana kartuli- või viljakott akna ette, mis võttis jää sulama. Tüdrukute sängid olid ehitud nagu noorikud, üles kohendatud — kummalgi kirju vaip, mille all valge palakas — peatsis Leenal kaks hanesulgedest patja, Maalil — esialgu üks. Tüdrukud ise puhtaks pestud, juuksed patsi palmitsetud, Leenal patsi otsas roosa pael, Maalil punane, mõlemal — sini-punasetriibuline aluskuub seljas, jalad paljad, ümmargused tugevad valged sääred välkumas seeliku ääre all. Nüüd olid ilusad soojad kevadeööd, nüüd polnud vaja kartulikotti akna ette panna, nüüd oli puhas valge kardin või valge rätik akna ees, mille tagant oli hea piiluda, kui mõni akna taga kõbistas. Ja oi paraku, neid kõbistajaid käis siin alatihti, küll pudruõhtuil ja muidu õhtuil. Leena täna ei teadnud, keda oleks meelsamini oodanud või kelle laseks kambrisse, sest täna olid ta tunded segamini. Tibu Tõnu muutus üha vastumeelsemaks, eriti sellest kirikuskäimisest saati. Miks või kuidas, seda ei osanud Leena seletada, aga ta ei suuda enam teda taluda siin sängi äärel jalgu kõigutamas ning lobisemas. Ta ei või enam sallida neid „searikuid ja kuda ta seda palakast oma searikutega mearib". Ta ei või enam endale ette kujutada seda Tibu suitsutaret, samasuguse aukliku savipõrandaga nagu Neemel, seda Tibu pereeite, kes alati vingub nutuse häälega, kes juba nüüd mõõdab teda üleoleva pilguga — et „pallu sa kua jäksad, va kiitsakas!" Aga Leena pole sugugi kiitsakas, tal on nii lai ristluu nagu see kapi uks seal riideaidas, ja jõudu on tal rohkem kui temast märksa suu-

remal Maalil ja tööks on ta käed lahti nagu masinal, nii kiidab teda Neeme isa.

— Leena! . . . Leena! . . . kuulis ta sosinat akna taga. Ta tõstis nii tasa ja aeglaselt pea, nagu varitseks ta kassina hiirekest kuskilt seinaprao vahelt Ta on jätnud endale paraja pilu kardina vahele, kust ta kõike võib näha, mis väljas sünnib. Ei, tal pole vajagi näha, ta tunneb juba häälest, võtetest, sammudest, talle on tuntud peagu kõigi nende külapoiste hüüdmised ja küüntega kraapimised, mangumised, palumised ja sajatamised akna taga, kui neid sisse ei lasta. Mõni painab mustlasena, teine vihastab turtsudes, kolmas lahkub lauldes. Mõni käsutab kindralina, mõni ähvardab hirmsasti kätte maksta. Ta tunneb neid ja naeratab, ei arva heaks liigutada, liiati kui naaksuja on vastumeelt.

— Leena! Leenike! Kas sa's täna nii raskeste magama oled jäänd, et lased nii kaua manguda. Ega's veel ole sõnnikuvidu ega eenategu.

Leenike kõhistas vaid naerda.

— Leena, korrat! pandi nüüd vihastades, — kas sul seal juba mõni kummking sees võeh?

See vihastas hetkelt salaja naeru kõhistavat külapiigat.

— Eks sa lähä oma punase peaga Nõksu Anne juure, mis sa siin oma küinesi tagurpidi kruabid, sähvati õelasti.

— Kisse on seal? Ma juba tegin ühe une ää, ütles Maali.

— Kis ta on! Tibu, noh!

— Miks sa's sisse ei lase!

— Ei taha, noh!

— Ega ta tahmane ole!

— Jo ta on!

— Enne ei old, nüid on.

— On jah, ja nää lihtsalt ei lase sisse, keeras Leena teise külje.

Tibu Tõnu nurus veel, kuid kui sellel ikka mingit tulemust polnud, lahkus ta akna tagant mõmisedes. Aga niipea kui jõudis maanteele, hakkas ta hirmsa raginaga aiateibaid murdma ja koleda pullihäälega möirgama, visates kive vastu aedu ja telefoniposte. Viimaks andis ta süda järele ja juba kadus ta kaugemale mingi külalauluga, mis vaibus kuskil suveöö hämaruses vaevalt sahisevas metsatukas. Kuid noormehe armastav süda ei andnud rahu. Ta tegi pika tuuri mööda nõmmeteid ja väljapeenraid, hingas sügavasti värsket mahedat õhku, nagu oleks ta äsja kuskilt keldrikopitusest pääsenud, ning midagi uut turgatas talle pähe:
— Kis seda teab! Võib aga olla! mõtles ja kahtles Tibu.

Ta hiilis uuesti, ent salaja Neeme kambri seina taha ja pani üsna tasa pea vastu seina, nagu kardaks ta kõrva ära lüüa, ja kuulatas, kas Leenal tõesti pole keegi teine kambris.

Maali peigmees oli jõudnud kohale, kes üsna hõlpsasti oli sisse lastud, ukseriiv kikivarvul eest lükatud ja poiss endast mööda kambrisse poetatud, et vanemad just lausa ei kuuleks.

Tibu Tõnu kuulmenahk püüdis nüüd üsna jämedaid toone, mis ta südant rängasti lõhestasid, eriti kui Leena hele hääl sageli naerda turtsatas.

— Kuradi kummking, vandus Tibu Tõnu ja oli enam kui veendunud, et Kadakasauna Ants süleleb tema, Tibu Tõnu, kui mitte just pruuti, siis vähemalt tulevast naist!

— Ah soo, sedasi on sis asjad ... Ah see kummking on sis magusam kui Tibu puhtast nahast searikud! See va puukoi, see va muailmaulkuja ja tüdrukute-narrija, kellel igas valdas kaks naist ja kihel-

kondas kolm sohilast, laimas ta hambaid kiristades ja hakkas jämedate sõrmenukkidega vastu aknaruute taguma, nõnda et need klirisesid.

Nüüd lipsas Maali kotta, tõmbas riivi eest ja hüüdis sosinal: — Mis sa siin karjud, va loll, tule ulualla, kui süda nii valutab.

— Süda sügeleb ja süda kibeleb... Süda sütt, sütt, sütt... Tuda tutt, tutt, tutt, laulis Tibu ja astus areldi üle kõrge uksepaku.

— Ütle, kas see Kadakasaana kummking on seal sees? küsis ta Maalilt.

— Mis Kadakasaana kummking, va loll!

Maali oli ehmunud, sest Tõnu silmad läikisid nagu kassil, küüned olid tunginud juba Maali õlgadesse ning suunurkadesse oli tekkinud vahtu.

— Ei ole! Eks sa tule vuata! Põle siin ühtegi kummkinga.

Nüüd kooserdas Tõnu plikadekambrisse, kuid nõnda aralt ja ettevaatlikult, nagu kardaks ta pähelöömist kuskilt pimedast nurgast, kus teda varitsetakse. Ta pingutas kogu oma keha- ja vaimujõudu, et kardetavale ning oodatavale võistlejale vastu panna, kes tingimata siit nüüd talle peale hüppab. Kuid asjata. Keegi noormees ajas oma jalgu üle Maali sängi otsa, kuna Leena tekisse mähitult kõverdas sängis näoga seina poole, nagu poleks ta Tibu sajatamist kuulnudki.

— Täna on nõnna soe, nagu oleks juanipää jo kää, kogeles Tibu.

Tüdrukud pahvatasid naerma ega suutnud turtsatusi pidada veel hulk aega.

— Keda te irnute? söandas Tõnu küsida. Põuetaskust venitati krõbisev kompvekikott ja hakati seda Leena padja alla nihutama. Kuid täna suhtuti sellesse hoopis võõrastavalt.

— Mis sa, Tibu, siin kobad! käratati talle peale.

— Eks tee suu seks, julges Tõnu vaevu piiksatada. Et sellele muud ei järgnenud kui vaikus, muutus ta jälle julgemaks. Ta viskus koguni Leena sängi servale pikali, aga nii õnnetult, et „mearis oma searega suabastega Leena puhast palakast".

Leena hingas kuuldava nohinaga. Niipea kui Tõnu üritas kätt ta piha ümber panema ja mudase jala üle ta jalgade sirutas, ei suutnud piiga enam taluda seda Tibu Tõnu julgust. Ta kargas istukile, lükkas Tõnu ja hakkas talle laduma rusikatega, mis aga Tõnule tundusid kergetena, nagu pehmed pallid.

— Anna koerale! Tõmma kõvemini! hõiris Tõnu. — Anna sindrele. Tuli kompud tooma Leenakesele, tõmbas Tõnu küüru selga, pintsaku krae üles, varjates nägu, et hoobid mõnd õrna kohta ei tabaks, ja õrritas tüdrukut üha lööma. Tüdruk tüdineski viimaks.

Teises sängis naerdi usinasti, mispeale ka Tõnu kiskus naeru. Ta ei mõtelnudki lahkuda Neeme Leena juurest vähemalt sel ööl, sest kui ta muud ei arvanud saavutavat, siis vähemalt Kadakasauna kummking pidi hoiduma siit aupaklikus kauguses. Leena kükitas kuni aovalgeni sängi jalutsis, tekk mähitud ümber piha ja põlvede.

VII

Valguse allikas

Kui Neeme noor Aadu poe juurest tuli, teatas ta söögilauas Neeme rahvale rabava uudise:

— Kuie vallamaja juure ehitakse uus ministeeriumi koolimaja. Tulla teene kahe või kolme kordne ja viie või kuue klassiga, et poisid ja plikad muudku õppigu . . . Et kevade pidada ehitamisega algust tehtama.

— Kuula nüid ... Reagivad ammu, aga ega reakimisega veel kedagi tehta. Suuga teevad suure linna, kätega kärbsepesagi! kahtles vana Neeme.

— Aga muaterjaal juba ammu koos, mis seal sis veel on, arvas ema.

— Mis sa kua reagid selle koha pealt, üteldi naisele ja jätkati: — selle palkide ja muaterjaali vidamisega oli nagu narri kommet: vallaperemehed vidasid ennast nurka, ja me, mõesavalla mehed, olgu sis need teiste pikakõrvalised eesled, — kärista metsast palkisi, et roomad pooleks ... Ja vallamaks! Nüid pannakse selle lossi pärast igaühele ühesuguselt peale, olgu ta vallaperemees, mõni suure koha omanik või sis mõesarentnik... Ja kus me suame oma lapsi senna suata... Kus meil need leevakotid ja rahad on, et neli-viis talvet koolitada last. Poe juures arvati kua, et inime lähäb siit vallast lastega tükkis minema, nagu nüid on linnarändamine, ja pane sis laps veel seia kooli, kirus Neeme taat.

Ja kui poe juures seda juba nii räägiti, siis oli sellele raske vastu vaielda.

— Ministeerium avaldand mõju, lisas noor.

— Tulla nisuke kool teha, kus õpitakse vene keelt. Et parunite saksa keel tulla välla tõrjuda ja vene keel asemele panna ning eesti keel ülepea ää kautada. Nii reakis Vainusaana Jüri, ütles noor Aadu.

— See nüid see tark, arvas vana. — Aga eks keel kulu inimsele ää. Aga et nüid eesti keelt ülepea ää kautada, no sis ma ütlen: koerap ... lakkugu.

— Noh, aga vallamajas on seda asja küll arutatud, ütles ema, aga keegi põle seal selle kooli vasta vaield. Kellegille põle pähe tuld, et muakeele tahvad ää kautada ... Mis sis nüid veel poe juures.

— Need vaidlesid kua vallamajas, seletas vana Neeme. — Need vaidlesid jah, et maksu põle kõigile

ühetasa vaja. Kis rohkem suab, see rohkem andku. Aga üksi-kaksi ei jõua kümne-kahekümne vasta lõuata ja änamuse tahtmine viidi läbi.

Ühel ilusal pühapäeval oligi kogunenud uue koolimaja nurgakivi panekule paarsada inimest täkkude ja sõidukitega, tööloomade ja sõnnikuvankritega, jalgsi ja jalgratastega, sest ilm oli ilus ja rahvarikkamad külad — Karla, Kanavere, Kurena — siinsamas lähikonnas ja vaesemad, mõisakuuendike ja moonakate külad — Koli, Liiva ja Krei — ka mitte väga kaugel. Rahvast oli tulnud teistestki valdadest.

Õunaaed ja kapsaaed, vabad väljakud ja õu oli rahvast täis. Heinamaal, kus kasvasid pikad, jämedad, ent sihvakad kased, mille oksad olid alt laasitud ja ladvad ümmargused nagu vihad, naljatas ja lõõpis salk noorukeid — tüdrukuid-poisse. Mõned eraldusid ning osutasid haritumat päritolu. Paberossi hoiti kahe sõrme vahel ning kaelasidet kanti kõrge valge kraega.

— Siingi suab jälle tööd, kuuldi hinnanguid.

— Ei vist! Vallaisadel vähe raha. Kassa olla tühi ja enne külm võtab orased ää kui meestelt maksu kätte suab . . .

Siit siirdusid noormehed talitusväljakule, kus toimus teenistus. Von Hoerschelmann jutlustas. Aga et riigiusk ning riigikeel pidi uues koolimajas valitsema, siis oli saabunud ka õigeusu preester. Nõnda et õpetaja-härrad tõmbasid teineteise võidu ja olid vist küll teineteisele kadedadki, sest teineteisega nad ei kõnelnud palju. Preester Aleksandril oli vähe karjalambaid Jõe kihelkonnas, ta oli külalisena kaugemalt, kuid ta oli veendunud, et uus kool ei anna kihelkonnale mitte üksnes riigikeelt, vaid ka õigeusu. Hoerschelmann krimpsutas nina ja köhatas laia talaari käisesse.

Taamal käis aga lakkamatu jutukõmin ning oli kuulda isegi naerukihinat, sest siia olid kogunenud

ümberkaudsed külanoored. Ei puudunud Neeme tüdrukud — Leenat-Maalit — ega Kadakasauna kummking.

Kuid kummkingi oli siin täna rohkem kui ainult Kadakasauna Ants. Perepoegadel oli isegi „saunakappasid" jalas, nagu kandsid neid tänini vaid von Hoerschelmann ja köster Johanson. Ainult kõigil olid need ääreni porised. Ants oli oma kummkingi puhastanud heinamaal vana kuluga. Tal oli linnariidest ülikond ja kaelaside — see istus kuidagi kindlamini ja kodusemalt kui teistel külapoistel, kellel need kangekaelselt kuklasse pressisid. Seda kõike ei jätnud märkimata Neeme Leena, kelle pilk nüüd Antsu muudkui seiraski. Ka Leena must kuub oli vahetatud helepunasega, mis sajakordselt ümber puusade oli kroogitud. Pähe oli istutatud kõrge harakapesa taoline kübar, mis suurepäraselt kükitas kuklas, jättes laia roosa näo lõkendama nagu kuu. Ja terav kinganina, see muudkui torkas aga Kadakasauna Antsu silma! Nemad olid küll kahekesi kõige suurema põrgutule teeninud täna ja igavesti, sest neil polnud mahti ühtki lauset lõpuni kuulata, mis kõnelesid jumala asemikud. Leena süda põksus ärevuses, silmad särasid rahutuses ja põsed õhetasid palavuses. Kus siin veel kuulmist pingutada!

Naerukilkeid lajatas nüüd üle õue, just kui oleks siin käimas esmajärguline naljamäng ja ennekuulmatu lõbulugu. Ning palju siin vaja oli? Küsiti: — Kas panete muidugi ka oma lapsi siia vene keelt ja õiget usku õppima? — kui juba läks kõvaks naeruks. Rääkimist palju polnudki, sest Antsu küsimised ja naljad olid nõnda imelikud, et Leena ei osanud vastatagi. Mis seal pidi kostma neiuke, kui talt küsiti, kas ta pannud tähele, kuidas Roobu Kustas tõmmanud kirikuõpetajat sabast . . . Kuulmatu!

Jah, Leena koguni punastas. Ta peaks ometi rää-

kima, aga imelik, täna on ta nagu keeletu, täna ei meenu talle head ega halba, täna ei tea ta isegi, mis ta öösel unes nägi, või kas ta tõesti istus vaid seal jalutsis. Täna on ta mõtted peast pühitud. Tavaliselt ei suudeta ta suud sulgeda. Täna paneb ta end piinlikku seisukorda. Viimaks suudab ta lausuda:

— Ilm on täna, et, et, et . . .

Rumal ja tavaline, ning loril lõpp. Nüüd naeris Ants, aga mitte Leena nalja, vaid kindlasti Leenat ennast! Nõnda mõtles Leena ja olukord läks üha piinlikumaks.

— Nõnna rumalaste akkabki's, mõtles ta, — ja nõnna veider on see, nõnna imelikult põle veel mitte kohe tundki!

— Et, jah, et koju . . . kogeles ta ja hakkas sammuma kuskilepoole. Pea olid nad rahva hulgast väljas ning sammusid kõrvuti kaskede alla, mis valendasid, nagu oleksid nende siledad tüved lubjatud, sahisedes kuskil kõrgel, nagu oleks pilvedest vihm tulemas.

— Mõtle, kui ilusad, ütles Leena.

— Sirged ja rõemsad nagu neiud!

Leena muudkui naeris. Oli ju ilusti üteldudki. Leena ajas pea üsna tagasi, et silmitseda neid ladvatopse.

— Jah, ema ütleb kua, et kõik, mis noor, on ilus. Emis tõi kümme põrsast ja — jumal, kui ilusad need on.

— Jah, sead on ikka ilusad, kui nad veel põrssad on, vastas Antski asjatundlikult.

— Ja vasikad! hõikas Leena, — kui ilusad!

— Ja rumalad! Rumal kui vasikas!

Leena ei naernud enam. Ta vaid täiendas:

— Jah, seda üteldakse inimese kohta.

— Aga miks üteldakse sigagi inimese kohta... Ometi on ta vagane elajas...

— Jah, miks üteldakse siga ja vasikas... Aga kui... pidi tüdruk vist midagi rääkima, kuid takerdus jälle ja jäi vait.

— Noh! Ja edasi...

— Mis te ütlete sis inimese kohta, kui ta suab selgeste aru, et teda ei sallita, et ta on vastik, aga ta vägise topib ennast senna, kus teda ei taheta, eks ta sis olegi rumal kui vasikas.

— Teil on sis nõnna vist old, katsus Ants usutada.

— Minul või mõnel muul, aga eks elus juhtu mõnda, muutus Leena jutukamaks. — Lähme siit edasi, ütles ta. — Meil on eenamual kua nisuksed suured kased, aga isa tahab need maha suagida ja linna viia... Ei tohi suagida... Kui Preevel näeb, siis trahvib... Isa peab sis puid ikka aopinu vahel ja aganikkus või laada peal einte sees... Talve, sis veavad linna... Südaöösse panevad obused ette ja lähvad... Mõtle, nagu vargad... Ja oma vara peab varastama!

Leena muutus seda meeldivamaks, mida asjalikumat juttu ta hakkas ajama.

Nad jalutasid mööda teed koolimajast eemale, just kui väljakutseks Koliküla poistele ja eriti Tibu Tõnule, kes Leenat juba ammu oli jälginud ja kuulatada püüdnud. Kadakasauna Antsu piilusid oma küla poisid ning nõnda oli neid ümbritsemas tihe kadeduse võrk. Järsku helisesid jalgrataste vanamoelised kellad nende selja taga ja nad hüppasid ehmudes kahele poole teed, et läbi lasta kihutavaid jalgrattureid, kes sõitsid irvitades mööda, sest neile pakkus suurt lõbu jalakäijate nii järsk ehmumine.

Sinu ilusad sinised silmad,
Ei iial neid unusta saa,
Sinu kullakarva läikivad lokid,
Mis saunapoiss sassi on aand . . .

laulis üks jalgrattureid.

VIII

Jõe kihelkonna hingekarjane

Kuulmatu lugu see oli, et Gustav Roop tõmbas von Hoerschelmanni ministeeriumikooli nurgakivi õnnistamisel talaarisabast, aga Roobu Kustase leeriajal oli toimunud veel kummalisem sündmus . . .

— Mis see sis on! Imelik! Kuramuse tore! hüüatas seal laiaõlaline noormees ja laotas imestades käsi. Ta naeris hirnuvalt, nõnda et punane keel paistis suulaes ja silmad muutusid vesiseks.

— Kuramuse tore, kui ikka akkad mõtlema, ühele lauluruamat ja teesele tõstament, kolmandale Luteruse katekiskmus ja neljandale neetu!

See oligi see Roobu Kustas ehk Gustav Roop, kes leeris kehvasti oli teadnud kuuendat käsku ja pidi kõik von Hoerschelmanni küsimused jätma, nagu üteldi, kostmata. Seda ei saanud õpetaja lubada ja ta pidi noormeest, kes muidu kõigiti näis olevat tragi ja hakkaja, natuke noomima, nii umbes nelja silma all. Miks ei peaks ta seda tegema, ta oli ju enamasti neid kõiki noominud seal käärkambris, ja kui õige valjusti oli vaja olnud noomida, siis oli kutsunud ka — „ülesse toa juure". Miks ta ei peaks ka Gustav Roopi üles toa juure kutsuma, et teda põhjalikult noomida. Ta peab ju ometi kasvatama seda noort inimest, et ta paremini õpiks neid Moosese käske, et paremini paneks tähele

seda „jummala sanna". Ja see kuues käsk! Sina ei pea mitte abielu rikkuma! Aga kuidas sina ei pea seda rikkuma, kui sul seal üleval toa juures on tõesti niisugune, kes ainult oigab ja viriseb! Aga jumala käsk on kangem kui inimese tahtmine ning seda tuleb ometi au sees pidada, seda jumala sõna. Aga jumala sõna annab ennast seletada, liiati kui seal leiduvad suured augud... Sina ei pea himustama oma ligemise naist! Aga mingapärast peab ta himustama oma ligemise naist?! Jumala käsu vastu ei pea eksima! Olgugi et Moosese käsulaudade leiust Siinail on möödunud tuhandeid aastaid, tuleb neid ometi austada ja pidada. Aga, kes teab, — jumal ja Mooses olid nelja silma all! Kas andiski jumal? Pole tunnistajaid. Tuleb uskuda ausõna peale. Olgu! Käsk on käsk. Kuid igal käsul võib olla lünk, auk sees, ja kas on see siis inimese süü, kui ta oskab seda kasutada ning end sellegagi lohutada. — Issand ole oma sulasele armuline, surus pastorihärra maha oma patuseid mõtteid. — Issand halasta! Ja miks ta ei halasta. Jumal halastas alati von Hoerschelmanni peale. Kadakasauna Juhan arvas, et jumal halastab alati mõisnike ja nende sõnakuulelikkude pastorite peale. Eriti kui kirikumõisa lähedal asetsevad talud on ümberkaudseid noormehi täis, kes siin leeriajal peavarju otsivad. Tugevate külapoiste ja -tüdrukute lihastejõud on von Hoerschelmanni teenistuses kevadel kolm ja sügisel kolm nädalat. Miks siis jumalgi ei aita? Siin olid nad käinud leeris ja teinud tööd, need Neeme Aadud ja Nõksu Juhanid, Vainusauna Jürid ja Kadakasauna Vasakud. Siin olid nad Hoerschelmanni põldu kündnud ja äestanud, viljad külvanud ja rehed peksnud, siin olid nad hagu raiunud ja puid saaginud. Ja kes laisk oli olnud, seda häbistati avalikult leeritunnis või kutsuti üles toa juure.

— Sellepärast, jah, see ikka nõnna ongi, et ühed suavad lauluruamatu ja teesed tõstamendid, seletas Roobu Kustas üha. — Onu mul jo reakis, et üle tema põle ühtegi old, kis paramini viit peatükki oleks teand, aga sai õndsa Luteruse katekiskmuse. Aga va Napatalu Nigulas, kis ainult mokki liigutand, kui ta käest küsitud, suand lauluruamatu!

Teised leeripoisid hirnusid naerda. Kuid viimaks hakkas südant rõhuma masendav hirm nende lauluraamatute ja testamentide pärast. Võib-olla et kingitakse aga lauluraamat nagu Napatalu Nigulale — ja tont teab mis eest. Igatahes Roobu jutt oli jube.

— Mis eest see lauluruamat sis anti? küsis viimaks laia punase näoga poiss.

— Mine ülesse toa juure, eks sa siis nää, ütles Roobu, ajades leiba ja pekki suhu nagu seebikannikaid. Puusaagimine oli tühjendanud nooruki kõhu ning miks siis mitte süüa, kui Roobul sigu kasvas.

— See põle muud kui tühi lori, väitis punasenäoline Vibu Villem.

— Kus ta sis lori on, kui Napatalu sai, ja kui ma ise ülevalt toa juurest tulin, põrutas Roobu toitu teise suunurka surudes ja silmi pungitades.

Kõik jäid ammuli sui ootama, et mis sealt veel tuleb. Kuid Kustas ainult kugistas. Siis pühkis ta liigetega noa vastu püksireit puhtaks, keerutas suitsu ja viskas oksahunnikusse pikali. Varsti norskas ta, sest töö oli kaunis väsitav ning ööselgi oli olnud seiklemisi.

— Kui see jutt küll õpetajahärra kõrvu ulatab, siis suadetakse mõnigi mees külmale muale, toonitas Vibu, kuid teised lõõpisid üha rohkem.

Tõepoolest, mis siis küll saab, kui see jutt ulatab Hoerschelmannini. See hakkas viimaks kõiki huvitama.

— Mis sis suab! Mis sis ikka suab? küsis Roobu, kes oli jälle krauhti oksahunnikult üleval ja kelle uni oli juba magatud. — Mis sis ikka suab? Sis suab kua see lauluruamatu, kis üleval toa juures ei käi ... Aga seda ei tea, mis soe või külm sel Vibul sellest on?

— Külm või soe, aga nisukesi juttusi ei maksa ikka kirikärra kohta reakida. Oleks mõni muu...

— Oleks, jah, mõni muu, osatas Roobu. — Kas sis mõni muu võib sedasi õige teha?

— Noh, et kudasi?

— Noh, ma ütlesin ... Mine ülesse toa juure!

— Ma olen seal käind ja põle kedagi näind ...

— Kui sa oled käind, küll sa sis suad lauluruamatu.

Poisid panid naerma ja seda rohkem lõõpima.

— ... Kargas veel mu kraadi kinni, seletas Roobu, — et „kus sa lähep, ma andma sinule kompvekka, kui sa kuulap jumala püha kirja ..."

— Oh, oh, hoo! hirnusid poisid. Kuid juba oli kubjas-aidamees siia hiilinud ja pistis valju häälega poisse tööle sundima. Nüüd valguti laiali, kes sae, kes kirvega, hakates õpetajahärra meelepärast elu elama.

Kui Roobu õhtul mööda kirikuõue lontsis, kohtas ta pimediku varjul kedagi paksu töntsakalt loivavat leeripoissi, keda ta jalamaid pidas Vibu Villemiks. Roobule viskus just kui külma vett üle selja:

— Siga, käis vist kaevamas.

Ta otsustas Vibu kinni püüda ja kui õnnestub, paar müksu roiete vahele anda.

— Villu!

Villu ei kuulnud.

— Villu! Pea kinni!

Kuid Vibu pani kõigest jõust plagama, nii et sügisene muda plartsudes vastu säärikuid pritsis.

Roobu muidugi asus põgenejat jälitama ning poisid jooksid madinal kirikumäest alla. Vibu tegi järsu

käänaku, pöörates pikkade lasilate vahele, kuhu kirikulised sidusid kraaplevaid täkke (kellel neid oli), sealt ikka edasi üle varisenud müüri kirikuaeda, kuhu olid maetud parunid ja von'id.

— Kui sa õige mees oled, mis sa plagad! hüüdis Roobu.

Kuid õige mees pani üha edasi.

Viimaks jõudsid nad kabelini, sealt krahvikabelini, kus „hingas" krahv Manteuffel, sealt tagasi Uexküllide, Tiesenhausenite, Dellingshausenite, Kotzebue'de ja teiste maa peremeeste kääbaste vahele, kuhu Vibu Villem viskas pikali. Siin hakkas tal jubegi. Tihedad akaatsiate ja reinvarte põõsad kahisesid süngelt ning parunite vaimegi ei saanud Vibu usaldada. Roobu julgus polnud palju kangem. Ta pööras põlastades tagasi.

— Kuram teab, kas oligi Vibu! Mõni kodukäija, saadan! vandus ta.

Aga kui ta veel mõne sammu astus, tõusis nagu maa seest mehekogu ja pani plagama. Roobu ehmus sambaks. Alles mõne viivu järele hüüatas ta:

— At sa sinder! Või nagu vaim!

Ja jooksu. Jooksid mööda kirikumõisa väikese madala kivihoone eest, kus kasvasid krobeliste tüvedega tuhandeaastased pärnad. Hoerschelmann seisis trepil, kuid videvikus ei näinud ta palju. Ta vaid kohkus.

— Issand, ole mulle vaesele patusele armuline, pobises ta saksa keeli.

Vibu oli kadunud.

Kui aga Hoerschelmann järgmisel hommikul leeritundi ilmus, oli ta magamata nägu peagu paistes. Silmade alla olid tekkinud kotid, pruunid vurrud vajunud sorgu, hallid silmad kilasid peagu vihaselt. Hommikupalvus toimus kähisevi hääli ning sõnad väljusid nagu

surve alt. Ning kui ta oli tõstnud oma silmad, siis oli ta näinud — Roobu Kustast kõige enne.

— Ja vaata, siis viis ta tema mäe peale ja näitas talle kogu maailma ja kõike, mis seal sees on... Ja saadan kiusas teda nelikümmend ööd ja nelikümmend päeva... Aga miks kiusama mind see Kustas Roop?

IX

Maarahva suhtumine

Ühel õhtul tõmbas Kadakasauna Ants „searega suapad" jalga, suges pimedas käsikaudu juuksed lahku, keeras pintsakukrae üles, sest tibatas natuke uduvihma, ja seadis sammud — Neeme poole. Kui ta suure, laiade okstega remmelga alla jõudis, kus suvel tulemaal keedeti, lõikas ta siit hea madjaka ja laasis oksad, et see sile ja käe järele oleks. Ta hüppas üks-kaks-kolm siit läbi kadakate, sõnajalgade ja lepavõsastiku Lastla karjamaale, turnis üle purde, kus vesi kivide vahel vulises, silkas üle Kaela-Tooma heinamaa Vabadiku väljamäele, kus Laanekotkas oli õhanud parunipreili seeliku järele, ja sealt ikka edasi, edasi otse, silmalt üle põldude, mööda kitsaid väljapeenraid, kuni saabus Neeme nõmm, kõrge kuusk Neeme mäel, toatagune männik ja vilkuv tuluke plikadekambri aknast.

— Vara veel, mõtles ta ja pööras põõsaste vahele, sealt suure kuuse alla, mille tihedad oksad ei kavatsenud vihmapiiska läbi lasta.

— Täna õhta on siin neid teisigi kolamas, arvas ta ning vaatas kella. — Tea'nd mis nad sest tulest seal kõrvetavad, pomises endamisi ja otsustas hiilida akna taha. Niipea kui ta üle aia astus, pani koer kilama,

mida Tibu Tõnu retkedel polnud kunagi kuulda, kuna Tõnu söötis Saalit nendesamade maiustustega, millega Leenatki.

Koera kilkamise ja larina peale kustus tuli. Maja lömitas madalas nagu hauduv lind pimedas kuuskede, sirelipõõsaste ning õunapuude vahel. Peni tüdines ründamast, taandus koguni põllule, kükitas kivile ja seades koonu pilvede poole, ulus pahaendeliselt. Nüüd kasutas Ants juhust ja lõi paar korda kõvade sõrmenukkidega vastu plikadekambri akent:

Välgukiiruga tõsteti kardina äär ja sosistati:

— Tea, kis on, koer lõugas kui ull.

— Eks jälle Preevel!

— Mis see siit tahab?

— Noh, siis on von Vasak! naeris Maali.

Ants hüüdis, litsudes näo vastu akent:

— Leena!

Rohkem polnud tarviski. Juba kuuldus sängi nagin, ukse kriunumine, riivi kriuks ja Leena laskis Antsu sisse.

Uksed sulgusid niisama tasa, säng kägises niisama tasa, kui Leena tagasi puges, ainult tool tekitas kolinat, kui Ants pidi kukkuma.

Lobisemine oli nüüd elavam kui koolimaja juures. Üsna tähele panemata oli Ants nihkunud sängi servalegi, ajanud jaladki voodisse, kiskunud saapad jalast, pannud pintsaku toolitoele, nagu niisama kogemata Leenagi oli end nihutanud taamale, kohendanud padja pehmemaks. Varsti kuuldus aeglast hingamist ning peagu magamauinumist. Ainult Maali ei saanud magada.

— Tibuga kisuti nagu metsalisega... Seda lastakse rahulikult magada... Ja suapadki kiskus jalast ää, ih, ih, hii! Riidest kohe lahti, nagu kavatseks seia elama jääda! mõtles ja naeris Maali.

Viimaks hüüdis ta valjusti:

— Leena!

Vale, et Leenagi magas.

— Mis sul nüid pähe turkas! küsis see.

— Ema tuleb! Juba porisevad...

— Tulgu! Porisegu!

— Täna sa ei kardagi.

— Milla ma kart olen?

Maali naeris kõhinal.

— Ega ma niiviisi leeris käimata ole kui sina! lisas Leena.

Kui Hoerschelmanni juures oldi leeris käinud, siis võidi ometi külapoisiga magada! Kuidas pidi siis mehele saama, kui ei magatud, ja mis see magamine pidi kurja tegema? küsis Leena. Olevat ju enne teda magatud ja magatavat peale teda! Kui inimestest eemale hoida, ju siis võib vanatüdrukukski jääda. Nõnda olid arutanud nende emad ja nõnda arutasid nende tütred.

— Leena! Kuule, Leena! naaksus Maali.

— Jää nüid vaid!

— Tibu kõbistab akna taga! hirmutas Maali.

— Kõbistagu! vastati ükskõikselt. Aga kui tõepoolest tuleb Tibu Tõnu ja hakkab karjuma akna taga ja sõimama kummkingaks Kadakasauna Antsu, siis on tüli. Seda Leena ei taha.

— Mis see loll seia tuleb! Kas vähe sai? ütles ta ja jutustas Antsulegi oma kangelaslikkusest.

Poole öö paiku, kui kukk oli alles esmakordselt kirenud, hakati eeskambris kolistama, ning peatselt avati ka plikadekambri uks, mis täna oli jäänud kinni sidumata. Sisse astus Neeme ema, pihtkasukas seljas, rätik kõvasti lõua alt sõlmes ja lamp käes.

— Ma õige vuatan, keda siin salaja nohisetakse.

Ja kõhklemata tõmmati vaip noorte pikutajate pealt.

— Kis see siin on, nagu oma maja inime, aand kohe suledki maha, õige lind! tegi ema kurja häält. See ootamatu üllatus ei avastanud muud, kui et Leena käsi oli Antsu pea ümber ja Antsu käsi Leena piha ümber.

— Magatamas siin kõiksugu külajüngreid, kis neid vänsakaid kiigutab? Küll teile näidatakse... Ruttu muast lahti!

— Ema! Äbene vähe! noomis tütar.

— Või äbene! Eks sa nää! Muna õpetab kana! Kasi aga sängist välla!

Ants teeskles magajat ning pidas mittevahelesegamist kõige õigemaks.

— Kis see sul siin sis on? haaras Neeme ema noormehe käe, tahtes seda silmade eest tõmmata.

— Nää, kui äbeneb, sinder! tõreles ema juba üsna heatahtlikult. — See vist mõni isandanahka, nää, kui peenike särk teesel selgas! Ei tunnegi sindert! Või kohe võhivõeraga magatakse!

— Pead sa's kõiki tundma, kaitses tütar ning, tundes ema hääles järeleandmist, tõmbas vaiba uuesti peale.

Polnud parata, ema pidi lahkuma suurema tulemuseta. Kuid ega rohkem tahetudki.

— Eks sa võtt vemmalt! rõhutas isa, kui ema tagasi tuli.

— Jäeh, see oli jo see Kadakasaana antvärk, sosistas ema. — Olid suapadki jalast ää ja pinsak tooli sellataguse peal, ega teesed sedasi oska, need ikka mudaste jalgadega sängi nagu sa'gi.

— Jah, mudaste jalgadega, aga tõsiste mõtetega. — Ma ütlen, võtt vemmalt! Ja kas see peaks sis param olema kui noor Tibu. Kas see saanapoiss kua mõni naesevõtja? Va mäda muailma redutaja... Ja see va Kadakasaana Juhan! See olla jo õel kui ku-

rivaim. Jo sis poegki niisama kurjust täis. See Kadakasaana Juhan tahta oma seadused maksma panna... Tea, kas sis nisuksed ongi need seadused, et mäda muailma ulkuda, kerves kottis, ja vuabrikutes laeselda. Mina aga ütlen, üle põllumehe põle kedagi. Kis põldu ei viitsi arida, see on tühi tuuletallaja...

— Aga ega südame eale vasta sua parata... Et kui inime ei meeldi, mis senna teha, lausus ema.

— Südame eale?

— Südame eale jah! Süda tunneb kõige paramini, ja ega naese süda põle nisuke kui va kivine mehe süda. Kui südame eale vasta talitad, ei sis ole sul rahu öösse ega päeva... Ja kis neid seadusigi teab, misuksed nad tulevad. Ilm on kirju. Või need praegusedki kõige paramad on. Kas see sis on kõige param, kui kõik paramad muad võetakse mõesa kätte... Ja kus need inimesed peavad majale minema kui mäda muailma ulkuma... Ja kus see me'gi lapsekari viimaks jääb. Jumal oedku!

— Noh, kui suavad põlluarijale mehele, ega sis põle ühti. Aga kui aavad ulgukseid taga, sis muidugi.

— Äe, kus neid so põlluarijaid nii on. Igaüks ise ulkumas. Nõksul poissa terve kari, kus nad seda põldu võtavad. Jäga Nõksu ää, sis suab iga mees saanaaseme. Ja mis sis need saanamehed tegema akkavad? Ulkuma! Kepp ja kott!

— Muad on küll, väitis isa.

— Kus ta sul on! So oma isa-ema aeti sealt parama põnga pealt seia kadakate vahele. Ja pallud suand sedagi. Muudku mõisa — moonakaks. Ja kas see mõiski jõuab kõiki neid moonakate lapsi vasta võtta! Mingu aga jälle ulkuma! Mingu aga jälle oma seadust otsima!

— Oma seadust! Sis on igaühel oma seadus. Moo-

nakatel oma seadus, saanameestel oma seadus, parunil oma seadus ja Nõksu Juhanil oma seadus.

— Nõnna neh! Nõksu seadus on nisuke, et siit kapsa-aa takka ilusam tükk temale, mis muamõetja senna me krundi sisse pool kogemata jättis.

Vana Neeme kuulatas rahulikult ja popsis piipu, puhudes suitsu õhku.

— Siin nad kasvavad, näitas ema lastele, kes kintsud olid paljaks ajanud. — Kõik tahvad riiet, süüa ja mehele minna. Leenal alles üks padi valmis. Anepojad lõi rahe surnuks. Igal lambal üksik tall! Siin sa oled põlluarija. Silku-leiba näri... ja põldu ari... Ei jah, linnainimestel on ikka ulga kergem!

Vanamehe piip hakkas ägedamini suitsema. Ja kui ema kiitma hakkas Kadakasauna Antsu, nagu tema seda kuulnud olevat, vastas vanamees:

— Koera p....! Põle see vuabrik veel kedagi toit, kui keegi põldu ei ari! Kõik joosevad senna kokku. Logelejad, muud ühti!

— Ega sis sul veel äda ole, lohutas ema. — Maali kasvab, siis Liisi, Miina, Mai, jumal tänatud!

— Jah, va lehtsabad!

— Kelle süü?

— Süü. Nagu arust ää. Juan on, minnakse sepaks, paraku! Uadule ää kõvemini kõssa, kua saba selgas, paneb minema! Kõik lähvad linna — vuabrikud ehitama! Mul kullaauk!

— Või seal nüid kulda või kerget põlve! Aga nää, siin ei sua jo kuskilt raha. Ja raha on nüid rahva eal, nagu piibelgi ütleb.

Nõnda oli arutatud aovalgeni.

Algasid igapäevased toimetamised. Plikadekambri uks avati ja kisati üle läve:

— Muast lahti!

Tõusti haigutades, väsinuna, roidununa, kuid tõusti

ja hakati nobedasti talitama küll toa, küll lauda juures.

— Leena! Leena, anna kompud! nurusid vähemad õed, nagu oleks ka neile räägitud, et ehaline tõi Leenale maiustusi.

— Vat uuel peigmehel paramad kompud kui Tibu Tõnul, ütles Liisi.

— Jah, Tibu Tõnul olid tainased, kleepisid ammaste külge, kinnitas Miina, kes hoidis pead viltu.

Nüüd joosti ema juure:

— Leenal on uus peigmees! hõigati eemalt.

— Vaid! Mis te lorate!

— On jah! Nää, tõi kompusi! Ead kompud! Tibu Tõnul tainased! Kummkingal palju paramad!

— Kasige siit, mädanused! käratas ema.

Nüüd joosti Maali juure, sealt isa juure, vanema venna Aadu juure ja ikka edasi, kiites Kadakasauna Antsu kompusid.

— Kis see kummking on? uudistasid vanemad inimesed, aga lapsed teadsid ja jutustasid, et Tibu Tõnu pole enam Leena peigmees. Nüüd olevat Kadakasauna Ants, keda hõigatavat kummkingaks, sest et kannab kalosse.

X

Noore Ants Vasaku lahkumine

Kui uue ministeeriumikooli maja ehitamisest Kuiel niipea midagi välja ei tulnud ja maal töölootused üha kehvemaks muutusid, pani Kadakasauna Ants oma paremad riided kompsu, võttis kaasa rahatagavara, mis ta suvisest teenistusest oli igaks juhtumiks talletanud, ja tegi minekut.

— Nõnna sis, poeg! Eks sa ise nää ja ole, ütles

isa. — Oled juba na täismehe moodi mees. Ja eks sul pea ole kua õlade vahel, ega sa's teda linnamüiride vahelgi ää kauta ega rumalaks lähä ega kõigile muailma narrustele järele anna! Seal on pallu rahvast koos, inimesi igasuguseid, ühed targad, teesed lollid, otsivad lõbusi imutegudest ja viinauimast, ei ooli aust ega äbist. On aga jälle teesed, kis ei pane mikski oma isa õpetust ja elavad omapead ja veerevad allamäge ja lasevad ennast jalaga tõugata... Meie aga jalaga põle veel tõugata old, suurustas saunataat, — meie põle veel kummardand mammuna ees ega kellegi ees... Meil olgu kannatust ja pikka meelt, et me ise ennast ikka aidata suudaksime ja ise edasi jõuaksime, olgu see sis Kadakasaunas või laias muailmas võeraste inimeste ulkas.

Isa pidas sealjuures kogu aja poja kätt krobelises peos, kuna sõrmed hoidsid esmalt kramplikult, kuid siis loidusid ikka lõdvemaks ja lõdvemaks ja libisesid lahti üle poja sõrmede. Poeg ei mõistnud selle isa õpetuse peale midagi erilist kosta, ta vaid silmitses isa värisevaid huuli. Ema seisis nende selja taga ja kavatses ka midagi ilusat ütelda, kuna ta mehe sõna, vähemalt seda kohta, kus ta oli rääkinud mammona kummardamisest ja ise edasi jõudmisest, ei tahtnud täiesti pooldada, kuid ta purskas nutma, nagu ta enne seda kunagi polnud teinud, nagu oleks see viimne kord, just kui peaks poeg minema vaenuväljale, kust tagasi pööramine on enam kui küsitav. Kui Ants varem oli läinud maale, kuskile teise valda või kihelkonda mõnd mõisahoonet või karjalauta ehitama, siis polnud see emas äratanud kaugeltki sellist meeleliigutust. Nüüd oli ta linna minemas — vabrikut ehitama, vabrikut, millest neil kõigil puudus õige kujutlus, mida nad polnud kunagi näinud, millest olid vaid kuulnud möödaminnes, et seal on undavaid masinaid ja rohkesti jõhk-

raid ning viletsaid inimesi, keda ohverdatavat noile masinaile, sest seal jäävat need inimesed rataste vahele, seal peavad nad töötama masinatega võisteldes ja ei tea mis kõik tegema...

Ja see isa rääkimine. Kunagi polnud isa nõnda hellalt hoidnud Antsu kätt ja nõnda pikalt, pühalikult kõnelnud. Ema pühkis aina silmi, pisarad voolasid nagu tilgad lambarasvaküünlalt kolmejalgsel laual. Ta hakkas poega pastori moodi õnnistama, et — jumal õnnistagu ja hoidku, jah, et — pahade tõbede ja halbade kommete eest, et austagu jumalat ja armastagu ligemist armas poeg... See pidi isa kõnet täiendama.

Antsul hakkas juba piinlik ja koguni hale meel emast. Ta lausus:

— Nägemiseni, küllap suab läbi, ega ma igaveste senna jää, küllap suab seiagi veel tulla vuatama, kuda siin elatakse. Ega see asi nii ull ole kui reagitakse... Mis te na kardate, ega ma sõtta lähä. Ja kui sõda, sis sõda, ütles Ants, välja pursates natuke Kadakasauna Vasakute uhkust ja trotsigi.

— Jumal küll! Poeg, miks sa nõnna reagid, ütles ema ja puhkes veel rohkem nutma.

— Mis sa töinad! pahandas nüüd isa, — ega ta mudugi sõtta lähe!

— Teil ea ütelda, mis sa töinad, ega te emasüdant ei tea ega tunne! Küllap ta on ullem veel kui sõda, see vabrik.

Pamp seljas, säärikud jalas, rätik kaelas, nokkmüts peas, mille alt vaatasid kaks hästi ümmargust sinist silma, mida katsid selged laud ja pikad pruunikad ripsmed, näonahk punakas nagu pisut viheldud, juuksed mustjad ja märjad nagu vette kastetud, vurrud valkjad, ülespidi keeratud, nina keskelt kühmus, otsast jämedam, pea seljas, jalad sirged, varbad väljapoole, astus Ants pikkade sammudega, nagu tahaks ta

võimalikult ruttu pääseda kaugemale sellest pimedast suitsuonnist ja haledusest. Oli õhtu, hakkas juba videvikuks minema. Vanemad olid teda keelanud, et kuhu ta läheb veel vastu õhtut. Aga miks ta ei peaks minema, kevadisel ööl on ju valge ja vilu käia ja hommikuks on ta aegsasti linnas. Mis see nelikümmend viis versta tal matkata! Linnas võib ta hommiku vara hakata endale öömaja otsima, et tänavale ei pruugiks jääda. Nõnda maalis ta vanadele pilti, nõnda oli ta oma õhtust lahkumist õigustanud. Tegelikult oli tal enne linnaminekut teisi kavatsusi. Ta oli arvestanud aja ja maa, mis kulub Neeme paiku jõudmiseks. Ta peab ometi Neeme Leena hüvasti jätma, sest seda oli ta lubanud.

Leena oli täna aga hoopis tõrges ja mossis. Ta, peab ütlema, polnud niivõrd pahane, kuivõrd kurb. Kuid ta ei pidanud tarvilikuks sellest lobiseda, ta ei tahtnud oma kurbust üldse näidata, ta ei rääkinud sedagi, et Neeme isa oli nimetanud Antsu hulguseks ning tahab sobitada Leenat Tibu Tõnule, kes olevat põlluharija, seega inimene. Teised inimesed polevatki inimesed, nõnda oli Leena kuulnud isa ütlevat. Leena ei tahtnud nähagi neid põlluharijaid siin suitsuonnides ja madalais, tahmaseis rehetubades seapõrsaste, lambatallede ja hanepoegadega segamini ja näljaga võidu jooksmas. Ta oli kuulnud, et linnas on elu puhtam, ilusam ja kergem. Miks ta ei peaks sinna püüdma? Ka ema oli hakanud pooldama sauna Antsu. Aga mine tea, läheb siit see Ants ja ei tulegi tagasi, leiab uue, sest on ju neid seal linnas häid ja paremaid, ilusamaid ja libedamaid kui tema, maaplika. See kõik langetaski ta meeleolu ning rõhus südant.

— Miks sa, Leena, sis täna nii oled? küsis Ants.

— Miks ma olen või? Miks ma ei peaks olema's?

— Miks sa oled's?

— No, et lähäd ise ää ja kõik . . .

— Ää ole ühti, ütles Ants ja üritas teda kaenlasse võtma. Ta pigistas teda kuidagi õrnemalt. Ka tüdruk surus ennast leebemalt poisi kaissu ning teda läbis mingi salajane hirmuvärin.

— Ütle mulle, Ants! Ütle noh! Ütle! anus ta.

— Mis ma sulle's ütlen?

— Ütle noh! Ütle, ajas tüdruk üksisõnu.

Ants naeratas ja surus üha tugevamini tüdrukut kaenlasse.

— Ütle noh! Ütle, et. . . tahtis Leena vist midagi olulist ning õige tähtsat küsida, kuid see ei tahtnud tulla üle huulte, sest ta häbenes.

— Ütle, kas sa jäädki linna? suutis ta viimaks vist küll aseainena välja lükata, noormehe pintsaku nööpi näppides.

— Mõtlesin küll, vastas Ants.

— Ei tule änam.

Leena katsus ennast vabastada noormehe sülelusest, sest see lause valas talle nagu külma vett üle piha, nagu oleks talle mingi tönts, ent terav asi südamesse torganud, ning ta ei suutnud enam silmapilkugi viibida selles asendis. Talle kippus vägisi nutt kurku. Kuid — mispärast peaks ta seda näitama sellele südametule inimesele, kes läheb jäädavalt linna ega hooli tema tunnetest.

— Keda sulle sis nüid pähe lõi? söandas Ants küsida. — Mis sa's nüid na? Ja ta kobas kätega, et tüdrukut uuesti kaenlasse tõmmata. Nüüd pööras Leena pea kõrvale, kehahoiak oli muutunud lõdvaks, nagu oleks talle täiesti vastumeelt see sülelus ning need õrnused, mida seda ohtramini jagati.

— Mis sa's nüid veel, kui ei tulegi tagasi, tõrjus tüdruk. — Olgu's, kui ei tule, põle tarviski, lükkas ta Antsu eemale.

— Kas me sis peaks seia jääma? küsis Ants.

See oli üteldud koguni teisel toonil ning see kõlas kuidagi teisiti kui Leena seda esmalt oli kujutlenud. — Me . . . peaks . . . Seda ilusat laulu oleks Leena tahtnud rohkem kuulatada, ning ta pööras ennast Antsu poole. Nüüd haaras Ants teda uuesti. Ta käsi puudutas tüdruku sooja ihu, ta lihavaid ning lopsakaid rindu, mis otse pakatasid valges jakis. Tüdruk süleles teda samuti valgete ümarate käsivartega, surudes põse vastu noormehe hõõguvat põske ja hingates talle sooja õhku otse näkku. Kuid mitte rohkem.

— Ei tohi, ei tohi, ümises Leena. — Maali kuuleb! Ei tohi noh!

Kui Ants ikka ei jätnud, siis kargas Leena istukile ja rõhutas:

— Lase lahti, noh! Mis sa mõtled . . . Põle nisukest asja, ennegu tanu peas.

Noormees taltus.

— Tea, mis sa's mõtled. . . Ää ikka ole, suutis ta lausuda ning tõusis samuti. Kui nad nõnda olid üürikese aega kainenenud, lausus Leena:

— Eks sa maga natuke, omal linnareis ees.

Pea pahviski Ants hingata läbi nina ning vurrude, kuna Leena oli nihutanud käe ta pea alt läbi ja hoidis kinni ta kaelast, olles kogu aja ärkvel, nagu tahaks ta valvata, et Ants ei hiline, või nagu oleks see tõesti viimast korda.

XI

Kadakasauna Antsu linnamineku järelkaja

Kui Neeme peremees kuulis, et Kadakasauna Ants oli linna läinud, siis pidas ta parajaks naise arvamist ümber lükata, nagu peaks Leena, tema tütar, mõnele

„muatamehele“ naiseks minema. Kui nad ühel hommikupoolsel ööl jälle nõu pidasid, ilmade üle arutasid, viljade seisukorda ja lojuste sigivust hindasid, kangesti soigusid ja sosistasid, jõudsid nad viimaks inimesteni ja kõigepealt oma lasteni.

— Eks ma üteld, lausus vana, — ulguksest suab meest või kedagi, nää, pani plehku ja mine võta sabast kinni. Ei nisuksel põle peavarju ega pesapaika, kus kere, seal pere, ait selgas ja lukk mokkas. . .

See pani esmalt ema vaikima. Viimaks tegi ta ebamäärase häälitsuse:

— Äeh!

— Mis see äeh loeb!

— Ei tea kedagi. Eks inime läind teenistust otsima, ega keegi luhist ela, ja kui inimsel nisuksed mõtted on, et võtta või olla, jo sis peab raha olema ja korjama, väitis ema ja jätkas: — Ega põle endine aeg. Olid pulmad, pandi terve leib lauale ja lihakänsakad vuagnaga, igaüks lõikas ja ammustas, nüid peavad olema nuad ja kahvred, viinakluasid ja asjad. Ja kui veel akkavad linnakohas elama, ega sis jo mesuguste sängilobudik senna tuppa kolva. Sis riided ja meebled. Kõik tahab tenuskid . . . Ja kust see siit teda võtta on.

— See näitab sulle sis veel nägu, ega seda ole, kahtles aga umbusklik Neeme vana.

— Äeh, kus ta's na läheb. . . Sa tead noorte asja, kuda kokku reagitud.

— On nii kokku reagitud, et ongi kokku reagitud... On viimaks ää rautatud, vat sis kooki moosiga, söö sis ise nua ja kahvrega.

— Äeh, seda ma'nd küll ei usu. Tüdruk on rikkumata.

— Sina tead — noorte asja, osatas vana.

— Miks ma's ei tea.

— Sa mädand!

— Eele ütles, et ei või minna loomi aama, et palla jalu külmas kastes, et need on teesel. . .

— Mh! tegi vana.

Need olid nii veenvad põhjendused, et vana Neeme vaikis ja piip hakkas kangesti tossama.

— Tea kedagi. Põle neil pasatskitel äbi ega au. . . Käivad nagu agijad mäda küla ja vuatavad, kust suaks seebitüki ää kahmata, porras ta üha.

— Jäta nad sis, need plikad, istuma seia kadakate vahele! Eks ma nää, kus sa nad viimaks õige paned.

— Ega sis kohapidajad ilmast otsas ole, vastas vanamees ja keeras küljele.

Järgneval õhtupoolikul pani ta kõmpides kaevu poole, hüppas üle aia, nõnda et valkjad juuksekahlud lendlesid, võttis pikad sammud mööda maantee kallast poe suunas, kusjuures võidi märgata ta iseloomustavat ning kentsakat kõnnakut: üks jalg tõusis ikka kõrgemale kui teine, nagu lonkaks ta, või nagu neljajooksev hobune. Nõnda ta läks, kaks kätt kõvasti paksu sinakasmusta pintsaku taskus, püksiääred sokkide sees, pastlad jalas, paelad põimitud ümber sokisäärte, väike piibu-kalka suus, kaha põhja all süljetilk, mis venis nagu niit.

— Kus ta nüid põletab? küsis pereeit, vaadates teda kätt silmade ette seades.

— Eks ikka poe juure, kus nad majal käivad, vastas Liisi.

— Pidi minema paslenahka tooma, õiendas poeg, — ega's teesed inimsed sua selle meele järele, temale peab ikka poole ärjanahka viie kopika eest tooma. . .

— Äeh, kuula nüid, lausus ema, — mis seal paslenahka, eks va suunahka tuleb kua natuke parkida, eks see va poe Mart müi neile seda va unditulist ja

eks sis Nõksu Juhaniga akkavad üksteese kuuenööpa eest ää kiskuma nagu kooli palgiveu aal.

Poe juures olid Koli küla tähtsamad tegelased koos — Nõksu Juhan ja Tibu Tõnu esmajärjes. Niipea kui Nõksu Juhan nägi Neeme Aadut ülejala poe poole kahlavat, kaltsas ta kohe poeletilt maha, kus ta seni istudes jalga oli kõigutanud ja endamisi midagi pomisenud, nagu sepitseks ta jälle mõnd vemmalvärssi, mille peale ta üteldi mihkel olevat. Ta trügiski rahvast läbi, jäi Neeme Aadu ette seisma, kes ei mõistnud viitki lugeda, võttis mütsi peast, tegi sügava kummarduse ja pani leelutades jorutama:

Neeme Uadu kuulus mees:
seitse nööpi kuue ees,
seitse tütart kambrihen —
seitse poissi silmad veen.
Üks oli tore Tibu Tõnu,
tütrel kellest vähe mõnu,
teine uhke ametmees:
— krae ja lips kui veskitiib!
See ta Leena linna viib...
Neeme Uadul silmad vees
Ih, ih, hii, ah, ah, haa,
Kuus jääb takka leinama...

— Vat kus l..., nää, misukse laulu tegi, põleks uskundki, et selle pea peale tati kua midagi paramat seedib, nähvas Neeme peremees.

Tema oli kehvem värsisepp, ta ei suutnud vastast sama mõõdupuuga ängata. Selle ütelnud, puges ta leti ääre, näost üleni punetav, tellis kortli viina ja soris siis hulk aega pastlanaha virna kallal.

— Eks aidake Neemel tänase päeva nime otsida, kostis juba Nõksu Juhani pehme bariton.

Neeme ladus pastlapaare nagu suuri koltunud tubakalehti kord ühte hunnikusse, siis jälle teise ega leidnud kuidagi head ja odavat, pehmet ja vastupidavat. Kuid Neeme oli nahka ladunud sootu teise mõttega. Ta oli kogu aja haudunud plaani, kuidas Nõksule sama mõõdupuuga mõõta, ning viimaks pööras ta äkki ümber ja laulis:

Kelle neiul punapea,
Selle armastus põle ea. . .

See polnud algupärand, aga rahvas pani laginal naerma, kuna raske oli oletada, kumb osutus naeru põhjustajaks, kas Neeme peremehe koomiline ning kentsakas endaga rahul olemine või siis Nõksu Juhani häbelik naeratus või koguni värsside kahevõitlus üldse. Nõksu Juhanil oli piinlik, et tema tütre Anne punast pead osatati, mida ta ei teadnud oodatagi. Neeme oli aga rahuldatud, et tal õnnestus Nõksu Juhanile tasuda, ja ta patsutas Tibu Tõnule õlale:

— Ää kuulagi, poeg! Säh, tee suu seks, pakkudes Tõnule viina.

Tibu Tõnu kummutas viinakortli tühjaks ja naeris:

— Ih, ih, hii, küll on ull! Küll on ull!

— Nõnna! Üle põlluarija, ma ütlen, põle kedagist.

XII

Linnarahva kummalised teod

Kui Kadakasauna Ants Neemelt minema hakkas, tõusis päike parajasti toataguse kuusiku rüpest, pistes teravaid punaseid kiiri läbi roheliste kuuseokste, männiokaste, lepalatvade Antsu mütsinoka alla, paitades ta põske ja sundides naerule ta laiade hammastega

suu. Ants suundus otse üle Neeme aruheinamaa, kus kastene rohi sätendas nagu särjesapp, lindude vidin ja vilistamine elustas puid ja põõsaid, nagu oleks siin lõpmatu palju lõbusaid kääbuselanikke, kes vadistavad omavahelist juttu heledate häälekestega. Nii tõttas ta üha edasi, edasi, kuni lõppesid heinamaa jalgrajad, metsavahelised teed, saabus kõver vingerdav maantee, mis valendas kõrgemale tõusvas päikeses nagu pikk pael. Mõni üksik talumees kehva hobuse ja logiseva vankriga liikus nii aeglaselt väänleval maanteel ääretute mõisapõldude vahel, et eemalt vaadates näis ta paigal seisvat või jälle nõnda aeglaselt liikuvat nagu tigu. Vahel harva kuuldus tagant tulevat vankrimürinat ja kui see Antsu kohta jõudis, vihises piits läbi õhu, et rutem mööduda sellest pambuga rändajast, kes võib-olla hakkab veel vankri pealegi küsima. Nõnda kõmpis ta jalgsi, ihuüksi, pühkis higi ja istus vahel kuskil kivi otsas või aialatil, või kõrtsi eestoas einet võttes, et jälle edasi matkata — uue elu poole. See täitis rinna uue energiaga, uue tundega, mingi tundmatu mure ning teadmatusega, mingi äreva ootuse ning kõditava uudishimuga — kõige rohkem aga lootusega seada elu kuidagi paremale, kindlamale alusele, asutada perekondki, muretseda mööblike, üürida korterike, kus liigub naisuke! See mõte, peab möönma, tiivustas teda rohkeimal määral, nõnda et ta peagu unustas selle kõige esimese mure: kelle juures võiks ta ööbida linna saabudes. Ta oli kavatsenud, ja isa-ema olid soovitanud minna esmalt Taaveti juure. Kuid kus see Taavet peaks elutsema, seda oli võimatu kindlaks teha. Kas ta enam seal elab, kus Ants teda Roobu sulasena külastas. Viimaks, nõnda arutades ja muretsedes, hakkasid linnatornid paistma, kuid see oli veel kaugel sinises taevavinas ja suitsupilves nagu õhupeegeldus ning sinnani oli veel küllalt kõmpida.

Jalad ei viitsinud enam nobedasti astuda, kivi jäi juba varba taha kinni, väsimus võttis võimust seda enam, et mida lähemale ta jõudis linnale, seda kurvemaks muutus maastik: liivakünkad, kõle meretuul ja kidur rohutüügas paesel pinnasel, just kui polekski siin kevadet. Kui liivamäed ja linnatornid veel lähemale jõudsid, siis harjus ta silm juba selle kehva pildiga ja asemele tulid uued sisemised mõtted ning pakitsused ja keelele kerkis:

— Kus nad siin seda vabrikut siis ehitavad?

Silmad kilasid ringi, otsides vabriku uusi püstitatavaid hooneid või midagi niisugust, mida isegi vaevalt oskad kujutleda.

Aga näe, seal paremat kätt maantee ääres ongi kokku veetud maailmatud virnad kive, küll valgeid, küll punaseid, küll raud-, küll paekive, telliskive ning šamotte. Ning lubjahunnikuid nagu lumekuhje, kollaseid liivahunnikuid, siis palgi-, laua-, prusside, talade, aampalkide, pindade ja liistude lademeid.

— Oi, kui suur töö! imestas Ants. Igatahes nii ulatuslikku ehitustegevust polnud ta varem näinud. See'p ta suu ammuli tõmbas. Ta sammud muutusid erksamaks. Oi, see viis teda vaimustussegi. Mitmeruutkilomeetrine maa-ala oli kaetud ehitusmaterjaliga ning küntud vundamentide kraavistikuga. Paistis, nagu oleks siit maaväring üle käinud ning tuhandeid maju laiali puistanud. Kõike seda imetledes oli ta jõudnud raudteetammini, mida ta samuti imetles, siit edasi Lasnamäele, mille veerult avanes avar ülevaade all kükitavaile madalaile puumajadele, lagedaile väljakuile, kapsaaedadele ning heinamaa-tükikestele, kus kasvas mõningaid remmelgaid ja leinapajusid ning kus karjatati linna lehmi. Paar pikemat korstnat ajas paksu tahma ning Ants vaatas neile nüüd ülalt alla, sest see vabrik ja need korstnad, mida tema läheb ehi-

tama, tulevad mitu korda pikemad ja ajavad mitu korda rohkem tahma alla. Hurtsikuid hinnates ei leidnud ta Kadakasauna sugugi kõige halvemana ning selles oli ta veendunud, et nende saunikute külmas kambris pole pooltki nii palju tagavarasid kui Kadakasaunas. See oli kehvistu linnaosa, kus elutsesid proletaarlased, käsitöölised, voorimehed, lehmapidajad, kitseomanikud ja teised inimesed, kes näost olid hallid ja hulga lahjemad kui linna lehmad. Nii rammusaid loomi polnud ta kuskil mõisas näinud ning nii kangekaelseid, sest need siin juba härrastele teed ei andnud, vaid vastupidi, härrased pidid neile ruumi andma, kui nad stoilise rahuga edendasid oma küllastatud seedimist, linnatänavail uhkelt jalutades.

— Näha kohe, et linnakad, mõtles Ants.

Väljakul remmelgate all käratses poistejõuk, peites valgeid ning pruune tuvisid põue ja tasku. Linnud käänasid hirmunult pead ja vaatasid kohkunult saapanööpidena läikivate silmadega, raputades uhket tutti ning kõverat nokka.

Paeseil kõnniteil jalutasid viksitud ja klanitud noorhärrad, toetades kohevil seelikutes tippivaid daame, kelle peakatted meenutasid harakapesi. Edasi laaberdasid lakksaabastes ning riidest sirmiga mütsides mehed, rätikud kõvasti ümber kaela, uurikett üle kõhu, käed küünarnukkideni püksitaskus.

— Mats, kus pastlad! hüüti Antsule.

— Pastlad jäid pagaasi! kostis teine.

Ants muutus araks. Ta ei suutnud või ei julgenud vastata. Ja kui ta üha rohkem kössi vajudes katsus eemale kaduda, siis tormati talle järele ning sõnalausumata lendas talle esimene tervitus pahemale kõrvale, nii et müts veeres keset tänavat.

Nõnda hakkabki see uus elu, mõtles ta, mütsi

tolmust rapsides ja edasi sammudes linna keskuse poole. Ulakad jäid rahuldatult irvitama.

Toompeal valendasid kivimajad, nagu oleksid pääsukesed mätsinud pesi kaljurünkale. Kes neis majades pesitsesid, sellest oli ta mõndagi kuulnud, seal olevat need Uexküllid ja Hoerschelmannid, kuid ta ei saanud seda mõtet jätkata, sest juba joosti talle rüsinal vastu. See oli poisijõmpsikas, ajades kepiga tünnivitsa kõnniteel, inimeste hulgas. Sellele julges Ants pahandades pomiseda:

— Silmi põle peas.

Ning juba seegi tundis teda tema villast ja pani tänitama:

— Mats, mats, mats, mats... Öu, öu, ajades keele välja.

— Mh, „Kuke" pood, luges Ants sildilt, — talurahva sissesõiduhoov. Ja edasi „Karu", „Jänese", „Tedre". Vist peab temagi siia kuhugi „sisse sõitma". Karu nagu kangem elajas, tarvis õige selle varju pugeda, mõtles ta ja astus väravast sisse avarasse hoovi, kus hobused krõmpsutasid heinu ja mõned maamehed ajasid vankri man juttu. Läks sõbratuppa. Kui ta kõval naril oli veidi aega pikutanud, hakkas ta kõrv esmalt tuikama ja viimaks hoopis valutama.

— Armasta oma ligemist kui iseennast, mõtles Ants, — ja oleks veel löönd, siis oleks pidand teise kõrva ette pöörama, kahju, et ainult ühe hoobi virutas.

Magamine oli siin suurem kunst kui Neeme Aadu pastlanaha ostmine. Ta torkas käe põue ja vedas sõrmedega üle rinna. Midagi jäi sõrmede vahele, igatahes mingi elus olend, sest siputas ja levitas, muidugi endakaitseks, vastikut haisu. Aga sest polnud peale haistmisorganite ja naha häirete suuremat tüli kuulmenahkadele. Kuulmenahkade eest hoolitsesid joob-

nud mehed sõbratoa laua ääres, kes vaidlesid ja aasisid hämarikust koiduni. Mis sest — kaugel see hommikki on. Siis saab minekut ja ehk kohtab veelgi mõnda huvitavat, kas või Taavetitki.

XIII

Taavet ja Aleksander

Taavet Vasak oli ta isa noorima venna poeg, kes ammu oli asunud linna ja elanud seal esmalt sepa pealelööjana, viimaks sepana, siis sepatöökoja omanikuna, kus sellide haamrid vuhisesid ning õpipoiste viilid kriunusid. Kuid siis oli tulnud ränk katsumine, kriis, nõnda et ta oli pidanud kaotama oma alasid ja haamrid, andma käest töökoja ja minema raudtee-depoosse sepaks. Vana pärandusena oli säilinud vaid tavalisest tööliskorterist suurem eluruum aguli puhtamas majas, mõned paremad esemed ning keskmise kenadusega abikaasa, paari järglasega, kes mängisid rikkalike nukkude, kannide, hobuste ja klotsidega, milliseid Ants polnud varem näinud ning millest ta küsis:

— Ega nisukesi kõiki siin müüa olegi?

— Oh ei, vastas lahke lasteema, kohendades musta pitstanu tuhmunud juustepalmikuil, mis kuhjana olid keerutatud lagipeale. — Neid on toond ikka Taaveti vend Aleksander. Tema käib kaugel ja toob siis lastele kaasa neid pupesi ja mänguasju.

Ants vaatas ümber. Ta tundus siin võõrkehana, olgugi et ta maal oli küllalti noobel. Ta tolmused riided, päevitanud nägu, ta hoiak, ta jutt ei sobinud selle ümbrusega. Siin oldi klanitud, puhastatud ning peenutsevgi, nõnda et niisugusele matsile nagu tema siin vaevalt pikemaks ajaks korterit lubatakse. Selja-

pambu jättis ta siia — kööki laua alla — ja läks lihtsamat ning endale kohast otsima. Nõnda leidiski teises agulis korteri. Siin oli lihtsam: kolm raudvoodit, söögikapp, pesukauss, paar taburetti. Põrandal polnud vaipa nagu Taavetil, seintel polnud „kuulsate esivanemate" pilte nagu Taavetil, puudusid pehmed toolid ja diivan! Ühe sõnaga — nagu Kadakasaunaski, ainult polnud savipõrandat, polnud kolmejalgset söögilauda, tahmalonte parte küljes ega potisinist kerisel.

Õhtu jõudis ta parajal ajal Taaveti juure oma kompsu järele. Taavet sirutas talle sõbralikult käe ning tutvustas külalisi. Päevitanud, kuldpagunitega meremehest üteldi: — Ega sa, Ants, seda meest ei tunnegi? Ja ega Aleksandergi Sauna Antsu enam mäleta?

— Ega mäleta, vastas meremees.

Ants paluti lauda. Siin kohmetas ta veel rohkem, ning kui teda üha sööma sunniti, siis katsus ta viivitada, nagu tahaks ta viimasel minutil veel lauakombeid õppida. Kuid viivitamisest ei tulnud välja midagi, kuna vaagnalt hakati talle taldrikule laduma lihatükke, kartuleid ning muid aineid, nõnda et tal tuli jõudu pingutada selle varjule toimetamisega, kuna ta oli kuulnud, et üle ei kõlbavat jätta.

— Hm! köhatas Aleksander ega pannud tähele Antsu vääratusi. — Hm! köhatas ta jälle, nagu kavatseks ta juhtida endale tähelepanu.

— Hm! Tulite's linna, manufacturit konstruitama. Ants ei saanud sellest aru, eriti viimastest sõnadest, kuid ta vastas, nagu oleks talle kõik selge:

— Tulin jah!

— Siin peab julge olema... Peab hakkamist olema. Meil Ameerikas võib paari aastaga ise manufacturi konstruida. Peab olema, noh, kuidas ütelda — olen juba ära unustanud eesti keele.

— Jah, eks ta võera rahva ulkas unustakse varsti.

— Kuidas siis . . . Kas hakkab elu hästi minema? küsis meremees.

— Miks mitte. Esimine asi oli laks vastu kõrvu Lasnamäe all.

— Noh, kas vastu ei hakanud?

— Keda sa üksi ikka akkad, kui rohkem ei taha saada.

— Inimene on harimata, pole civilisationi . . . ütles meremees. Kui võtame USA, siis peab ütlema, seal nõnda tumedaid enam ei ole.

— Seal on vabariik, teadis Taavet.

— O yes! Seal on ripablikk. Teate, seal valitakse president, valitakse, kas teate, mis see tähendab, seal on election, mitte nii nagu siin, kus on monarch. Seal rahvas teeb kontrolli, teate, control. O yes! Pole nii kui siin — mis tsaar teeb, see tehtud . . . On president paha mees, jalaga nii, all right! Nii on junaitid steitsis.

— Siis on hea küll, kinnitas Taavet, — kui meil on mõni tobu troonil, ää sa mõtle, et tast enne lahti saad kui jumal ää kutsub.

Sauna Ants kuulatas ja naeratas, tema teadmised esialgu tsaaride ja presidentideni ei küündinud. Aleksander pani sõrme suu ette ja sisistas. Nähtavasti hoiatuseks. See tegi Antsu meelest asja salapärasemaks, ent huvitavamaks.

— Jah, seal on kongress, teate noh, deputaadid valitakse . . . just valitakse, ja need tulevad siis toredasse majasse kokku ja sünnitavadki kongressi. Kongress teeb seadusi. Teate, bill, decree, budget. Pole kuulnud?

Taavet kinnitas:

— Küll! ja lõi uhkesti pea tagasi. Kuid Antsu pilk leidis oma saapa terava nina, mis tundus siin rumal ning vananenud.

— Ja vabadused!

— Noh, muidugi, kinnitas Taavet, — kõiksugused! Vana asi! Teada kõik!

— Oi, vabadused! Pole parunit, nii nagu siin, pole pastorit, von'i, nii nagu siin, pole ka urjadnikut nii nagu siin. Pole kedagi neist valaskaladest, oi, on tore elu, on vabadused. Ja vat mis nende vabaduste resultaat? Oi!

— Noh?

— On pilvelõhkujad, vabrikud, industry, oi yes! Siin ei saa ligi! Tööpäev lühem, palk parem, ühe sõnaga, ripablikk.

— Jah, ei siin põle muudku derži morda, tarvitas ka Taavet veidi võõrkeelt.

See, kes neist sõnadest rohkem ei taibanud kui loom apelsinist, oli Kadakasauna Ants.

— Meil on ka konstituutsiat vaja, katkestas Taavet üürikese vaikuse.

— O yes, ilma fundamental law'ta ei ole electionist ega congressist juttugi! O yes! Võtame France — ka ripablikk. Seal on parlament — parliament, muidugi sama mis kongress — all right!

— Nojaa, aga Prantsuses on old ka puntuisi. Seda ma olen kuuld, pistis Ants niipalju vahele.

Aleksander uudistas.

— O yes! Revolution!

— Jaa, seda me isa rääkis, et torgovkad võtt kindluse kisaga ää... Ja liiderlikud kuningad on seal.

— Jaa, prantslased armastavad freedom — noh, vaba... vabadust, lausus meremees. — Nemad kihutavad minema kuningad ja panevad maksma vabaduse.

— Noh, meil tuleb samati anda teisele üks, suurustas Taavet, kuid Aleksander pani jälle sõrme suu ette ja naeratas kavalasti.

— Ah et siis ongi vabadus? küsis Ants.

— Aga kuda siis? küsis Taavet vastu.

— Mis nad sis ootavad?

— Noh, revolutsionäärisi.

Aleksander naeratas, nagu oleks ta üle nii Taavetist kui Antsust, nagu mõnuleb meister, kui õpilased vaidlevad küsimuse üle, milles kumbki on vähe kogenud.

— Õigus! tõstis ta tähenduslikult sõrme. — Väljamaal on mitmesuguseid movements — noh, revolutsionerisi, ja küllap neid on jõudnud Venemaalegi.

Paistis, et ta silmist helkis sädemeid.

Taavet ja Ants vaatasid teineteisele, nagu kardaksid nad edasi rääkida, kuna need, kellest räägiti, näisid olevat juba siin.

XIV

Vabriku väravas ja õuel

Uue ehitatava vabriku väravas oli juba hommikul kella kuue paiku rahvast murdu koos. Eemalt paistis, nagu lainetaks siin sogane järv, sest inimesed vajusid värava poole, kui see avanes, ning tagasi, kui see sulgus. Väravasse ilmusid tavaliselt meistrid, kümnikud ja teised töölepalkajad ning hõikasid valjusti, kas leidub ühe või teise kutseala töölisi. Kui Ants siia jõudis, olid tänased värbamised juba toimetatud. Järgmisel hommikul ta ennast enam ei unustanud. Täpselt kell kuus hommikul ajas tugev, laia punetava näoga habemik esmalt ühe õla, siis teise läbi jalgvärava ja kisas tugeva, kartmapaneva häälega:

— Kas õppind müürisseppasi on?

— Mina!

— Mina!

Rühiti ettepoole.

Müürseppade nimed kirjutati taskuraamatusse.

— Kas puuseppasi ka on?

— Mina! Mina olen! aeti mitmelt poolt käsi püsti. Ants Vasak oli natuke tõrkunud: ta ei tahtnud pealetükkiv olla. Kõhklemise järele hüüdis temagi teiste selja tagant:

— Siin on veel üks!

— Kus sa tänini olid, kratsisid kukalt või? Aja oma nägu lähemale, vaatame, kas annab mõedu välla, kisas hirmuäratav isand.

Ants ei liikunud just kiiresti. Kadakasauna vimm võttis võimust.

— Tule, tule ligemale, ää enam häbene, ega sa enam saha taga härgi nuhtle! hõiris habemik.

Ants ei liigutanud ennast just kiiresti.

— Noh, ega siin paluma hakata, siin neid saksu labidaga kokku ajada.

Ning värav paugatas kinni.

See pani Antsu mõtlema. Tõepoolest, niikaua kui see järv siin värava taga lainetab, võib Antsu igasuguste aunimedega üle külvata. Ning kui jääda kauaks truuks Kadakasauna kangusele, siis võib viimaks töötagi jääda.

Veidikese aja pärast avati jälle värav ja nähtavale ilmus hoopis tagasihoidlikuma käitumisega isand. See kirjutas ka Antsu nime paberile ja viis oma mehed avarale tehaseõuele, kus pikk ning lai tänav kulges majade vahelt kaugele silmapiiri taha. Majad olid pooleli. Need olid ehitatavad töökodade hooned, mille tellingurägastikust kostis mürin ja ragin, tagumine ja kloppimine, kaikuv käratsemine ning lõikavad hõiked.

— Siin hakkate pihta, näitas kümnik. Siin tuleb teha kõik, mis ette juhtub. Uksi, aknaid, lagesi, põrandaid, ruttu, hästi ja odavalt.

Noorukid ning uued mehed vaatasid kõheldes üks-

teisele ning muigasid, nähtavasti polnud kümniku põhimõte neile uudiseks. Ainult Vasak, pöörates näoga kümniku poole, küsis iseteadvalt:

— Odavalt ja hästi, aga kui odav see hind sis siin on ka? — Teised samasugused maapoisid jäid uudistades vaatama ning ootama, mis vastatakse.

— Noh, seda näeme pärast. Enne töö, siis palk. Mõni mees pole kervest veel enne näindki, kus sa tead talle kohe palka määrata.

Nüüd lõristasid töölised kui ühest suust vastu, et nendest juba nii tumedaid vendi ärgu oodatagu.

— Siis oma kaheksakümmend kopikat tuleb ikka ära . . . Siin mul tublid saarlased ei saa sedagi.

— Me oleme kua saarlased, ütles krõbe hääl meeste selja tagant, nagu ei tahakski ta kaheksatkümmend kopikat päevas. Pöörati vaatlema saarlast ning kõigi pilke köitis kõhn vesiste silmade ning lohkuvajunud põskedega mehike, kes arvatavasti pikemat aega oli kannatanud alatoitlust, enne kui ta nõnda kõhnaks oli muutunud.

— Põle need sitad saarlaste nägugi, käratas hirmuäratav kümnik, kes oli jõudnud siia ning keda tituleeriti oobermeistriks.

— Põle ühelgi pastlaid jalgas ega tõllaratast koduküpsetatud leiba kottis . . . Marss tööle . . . Laske aga käed käia.

Mehed kadusid talasite vahele.

Uustulnukaid tuldi imetlema, vähemalt terve hulk oli siin isikuid, kes sellest vahest nähtigi lõbu tundvat, et uusi narrida ning pilgata. Ants näis olevat esinduslikum ning tõmbas tähelepanu esmajoones.

— Kaugelt mehi oled, va pastlakandja! küsiti kohe.

Ants oli kogunud julgust ning vastas sama mõõdupuuga:

— Sama kaugelt kui sina, linnasaks.

— Kas Suaremualt või muidu mats, kes siin palkasi alla nühib, ja silku-leiba higistab, ja lähkrest kalja peale kulistab.

Mehed vaikisid üürikese ning hakkasid siis endamisi mõmisema.

— Või olete Läänemualt, kus körti kärbiksesse aetakse ja poolvillast pudru larbitakse? Või olete Järvamualt, kus kaerakiiselt keedetakse ja kernupiima peale juuakse? Või olete mulgid musta kuuega, va kesamulgid, ubamulgid ja muidu mulgid halli vammusega . . . Eh, eh, hee!

— Ei. Me oleme lihunikusellid, kis linnas härjasaba väänavad ja lehmaverd joovad ja Torupillis [1] pussi välgutavad, kis muidu mehe näo ette ei julge tulla kui poole rooduga, sähvas Ants, kelle meelest ei läinud esimene tervitus Lasnamäel.

— Oh hoo! Ühel hing sees!

— Kas sa ei olegi see, kes seal mäe all mineva püha ühe parlataka leidis? Eh, eh, eh!

Ning nüüd seletati ka teistele, kuidas nad vägevasti ühe matsi üles löönud ja kuidas see haledasti palunud.

— Põle viga, lohutas keegi. — Merel kastetakse madrus vette, linnakohas lüüakse mees muidu linnameheks. Ja näe, valge rätik juba kaelast kadund ja sinine pluusa juba selga siginend, ainult müts on veel maamehe oma.

— Sa võiksid vast meie kampa üle tulla, soovitati juba Antsule, kes üha vaikis ja endamisi tööriistade kallal kohmitses.

— Mis sa siin saarlaste mestis talitad. Neid lüpstakse igate kanti . . . põristas tujukas lihunikutaoline linnamees, kes näis olevat juht omataolistele.

[1] Sellenimeline kõrts Tallinnas.

— Keda lüpstakse, keda mitte, ja kis laseb lüpsta, kis mitte, vastas Ants iseteadvalt.

Antsule tuli see nägu tuttav ette ning ta veendus üha rohkem, et siin on tegemist tema kõrvakiilutajaga. Needsamad teravad näojooned, ekslevad hallid silmanööbid, natuke pahempidi huuled ja pikad käed nagu ahvil.

— Kuule, kuda so nimi on? küsiti Antsu.

— Minu nimi on Ants, aga oma nimega pühi suu puhtaks, vastas Vasak.

— Ants, ah haa, kaval Ants... Nojah, minu nimi on Villu! Tore!

Tont teab, oli ta Villu või Villem, aga Antsule ta lähemale end ajas ja pakkus isegi kätt.

— Vat kui sa selle hoobi seal said, siis oli see sulle õpetuseks, et pead teistele edasi andma... Ja sa, vend, ei teagi kõiki linnameeste ausaid kombeid. Pühapää lähme Maieri heinamaale, kus ma näitan sulle linnameeste kombeid. Kivisõda, oh sa junnu! Ma ütlen, nii kui üks rahe. Kardavoisi juba ei kardeta... Lasku oma tinakuuliga, oh sa junnu... Ja tead veel, misuke komme on linnameestel? Tead, linnamehed lapivad... Tead, mis on lapivad? Vat seda sa ei tea. Aga kui lappida tahad, siis võid seia panna, näe seia mütsi sisse, vat siin on auk sees, vat siin pudelis, mis ma praegu siit püksitaskust võtan... Oh sa mu meie!... Noh, kas sa ei tahagi lappida...?

Siia kogunenud mehed kiskusid naeru. Paljud ootasid Villu rusikate mängu, kuid kahjuks pidid nad sellest lõbust ilma jääma, sest Villu oli täna imekspandavalt kannatlik selle talumatu matsi vastu, katsudes talt heaga mõnd kopikat välja rääkida tavalise jõuga-pressimise asemel. Viimaks, kui ta püüdlused olid jäänud viljatuks, pööras ta selja ega lausunud ühtki halvustavat silpi kangekaelsele Kadakasauna Antsule.

Mõne aja möödudes ilmus ta hoopis uue hoodiga, nagu oleksid ta mõtted sootuks muutunud, ning alustas uut teemat:

— Närused mehed on siin!

— Noh, ja siis?

— Sa ei oska muud kui nohhitada.

— Ei noh, räägi, nohhitas Ants üha.

— Siin on nisuke asi, et kuramuse tumedad vennad on kokku aetud, seletas Villem. — Tulevad Läänemaalt ja Saaremaalt, Iidamast ja Aadamast, ja koledad töömehed . . . Mina aga olen rohkem laulumees. Ja siis tuleb kümnik, tead, meie oobermeister Gnadeberg, see sakslane, ja seletab: — Mehed, viletsad olete! Saaremaa mees oma silgu ja tahke leivaga teeb poole rohkem kui teie, linnajõumehed, või ja munadega! Ja palka tahavad poole vähem . . . Saad aru — tahavad!

— Noh!

— Oled sa ka Saaremaalt? usutas Villu.

— Ei ole.

— Mis sa siis nohhitad? Aga ütle, kust maalt sa oled?

— Harjakas.

— Kui oled harjakas, siis oled harjakas . . . Ja siis pead sa seda teadma, et Harju ja Tallinna piirid on vastamisi . . . Ja saarlased ning hiidlased lüüakse siit piiridest välja.

— Aga nii tark sa ikka ei ole, et seda teaks, kelle maa peal see Tallinna linn asub.

— Ei, vat seda ma ei tea, raputas Toomeli Villu pead. — Sina tead muidugi seda.

— Miks ma ei tea.

— Noh, ütle siis, jõllitas Toomel silmi.

— Nüüd hakkad sina nohhitama!

— Eh, eh, eh, kuradima mehi on ikka harjakate hulkas! Aga ütle, kelle maa peal on siis Tallinna linn?

— Eks ikka Harju maa peal!

— Kuula nüüd, äh, äh, äh, Harju maa peal! Kes seda enne kuuld! — Poisid, tulge seia! See räägib, et Tallinna linn olla Harju maa peal!

Koguneski taas mõningaid mehi Toomeli Villu ja Vasaku Antsu aasimist kuulatama ning Toomeli Villule, jõugu juhile, õigust andma.

— Ise oled linna pürjel ja suur mees, kis Lasnamäel muudku matsisi ristib, aga ei teagi veel, et so linn asub matside maa peal!

See ei mahtunud enam Toomeli Villu hinge ning ta rusikad hakkasid rulluma.

Väljast kostis kõrvulukustav kisa, jooksu müdin, laudade ning palkide kolin, nagu oleks plahvatanud pomm või kokku varisenud maja. Vilistati, karjuti, joosti talasitelt alla ning rutati pooleli ehituse juure, kuhu oli kogunenud juba hulk uudishimulikke. Ka ärplejad tõttasid sinna. Kui nad rahvakoguni jõudsid ja ettepoole rühkisid, nägid nad üht meest seljali lamavat ja suust-ninast verd välja ajavat. Vaevalt liigutas ta veel oma jäsemeid, pööritas vaid viimses agoonias moondunud inimsilmi, keeras end kõhuli ja jäi lebama lubjatolmuse ning verise tombuna.

— Valmis, ütles Villu.

— Saarlane, lausus keegi.

— Muidugi.

— Kus arst, kus arst? rühkis keegi Antsu selja tagant ettepoole.

— Kas siin siis arstiabi inimestele ei anta? Kus arstid on?

Kuid arstid ning arstiabi näis täiesti puuduvat, kuna selle tähtsuseski kaheldi.

— Mis see arst siin enam aitab? Ega see enam hinge sisse pane, arvati.

— Saarlane, rõhutas nüüd veel Villu ning paljude

pilgud pöördusid segaste tunnetega kord lebavale laibale, kord Villule, nagu oleksid need kuidagi ühenduses. Heideti veel põgusaid pilke õnnetule, katsudes kiiremini eemale jõuda, nagu oleksid nad muutunud vaenuliseks õnnetule kukkujale.

— Trepp oli katki, muud ühti, lausus lubjase habemega vanamees. — Pasatskid, muud ühti! Kas mede mehed on siis süüdi, et omale palka ei oska tösta. Või kas mede mehed peavad nälga surema veikemaal.

— Keda sa siin süüdistad ja kahtlustad? käratas Toomel. — Oled sa Saaremaal vähe vantisi katki raiund ja inimesi merde uputand. — Ise jooksete, kivikoormad selgas nagu heinasaod, kus need trepid siis niiviisi kannavad!

Jälle kostis tagumine, kolkimine, kilin-kolin, jälle laoti maailmatud virnad kive ja muud materjali kandekitsedele ning astuti üles mööda lookuvaid ning katkeda ähvardavaid treppe. Purunenud trepp oli juba kõrvaldatud, uus üles seatud ning uus mees surmasaanu asemele astunud.

Sündmuskohale oli ilmunud ka kikkis vurrude, lakksaabaste ja valge mõõgarihmaga okolodotšnik protokolli koostama, kuhu märgiti surmasaanust tähtsamad andmed: kui vana, mis nimi, kust pärit. Kui küsiti, kas on olnud märgata kahtlast, siis vaikisid nii meistrid kui insenerid ning kui küsiti, kas mees ei olnud vahest ise süüdi, siis noogutati jaatavalt pead.

— Paras, kes käsib nii palju ahnitseda, lausus lätlasest tööline, kes politseiniku ning meistrite jutust oli aru saanud, nagu oleks kiidetud vaid õnnetut kui kõige suuremat töömeest.

— Nu, k tšortu, puskai ubivajutsja! ütles müürsepp, kes rääkis vene keelt.

Nõnda kujuneski olukord, et iga hoone juure olid

koondunud töölised kas maakondade, linnade või rahvuste järele. Sepikoja-hoone püstitamisele olid kogunenud saarlased, kes omakorda jagunesid rühmadesse, kuna hiidlased ei sobinud saarlastega ega saarlased muhulastega. Linlased, pidades end nähtavasti eelistatumaiks, kultuurilisemaiks, arenenumaiks, põlgasid maalasi, neid igati halvustades, takistades nende tööd, kiusates neid ning katsudes rõhudagi, kuna need sageli olid lasknud end kaubelda odavamini mõnele tööle, leppides lihtsamate olude ning madalama elatustasemega. Nõnda peeti mõndki otse kuliks, neegriks mitte üksnes kümnike, meistrite, peremeeste, vaid ka kaastööliste poolt.

Üle tänava, sepikoja vastas, kerkis teine niisama suur hoone, edasi kolmas, neljas, viies — treierei, katelsepatöökoda, masinahoone, elektrijaam, vagunitöökojad, valukuur! Viimast ehitasid linnamehed — Toomeli Villu! Need ei lasknud ennast lüpsta, nagu uhkustati. Nemad oskasid välja kaubelda paremaid hindu, teenisid rohkem, elasid jõukamini, käisid pidudel ja mujal „kultuurihällides".

Et müürsepad teenisid rohkem, siirdus ka Ants Vasak sellele alale, vahetades sae-kirve kellu-haamri vastu, kuna ta ennegi mõisahoonete man oli tegelnud mõlema kutsega.

Saarlase surmasaamine oli häirinud kogu tööliskonda. Eriti ärevil olid kadunu kaasmaalased, kes nüüd olid muutumas rahulikest ning aeglastest külameestest vihasteks metsalisteks, võngutades rusikaid, sajatades ja tõotades kättemaksu esialgu tundmatule süüdlasele.

Kord tuli Ants Vasaku juure suuresilmaline ja laiasuuline, habemesse kasvanud müürsepp, nägu üleni krohvine, ja hakkas kõnelema aeglaselt, just kui lauldes:

— Kuule, mis paha mede mehed teitele on teind, et te nii kurjasti meid pölgate?

Ants ajas küüru sirgeks, vaatas uudistades enda ees seisvat ning just kui nutule kiskuvate silmadega kaastöölist ja lausus niisama aeglase ning rahuliku häälega:

— Küllap ikka midagi paha olete sis teind, kui põlatakse. Räägivad, et rikute inimeste palka.

See oli saarlasele uudis. See üsna pahandas teda ning ta pahvatas ägestudes:

— Seda pole mette! Meistrid küll rääkivad, aga see on vale, mede meeste palgad on veel madalamad kut teistel.

— Vat seesama ongi, et madalamad.

— Siis ma'p möista küll ühti.

— Vat, et tulete seia, elate kuuris ja sööte silku--leiba . . . Talud kodu, teenite ainult taskuraha.

— Seda pole mette. . . Raha pole kuskilt vötta. Kui sui me'p teeni, ole talvel nälgas . . . Nii et pole maad äga midagid. . . Või kui ongid, siis kaapsamaa, ja see on keik. . . Asjata on siis mede meeste peale viha kanda ja redelid katki saagida.

— Mis jutt see on? imestas Ants.

— Mis jutt, aga kes tahab nähja, vöib ju vaadata, et täkked olid sees. Just päris saehamba jäljed. . .

Mees kavatses veelgi jutustada trepist ja hukkunud kaaslasest, kuid eemalt hüüti teda hoiatava kisaga:

— Aleksei! Tule ää, nigu lindad jälle pörgu põhja.

Niipea kui Toomeli Villu seda asjalikku hoiatust oli kuulnud, ei suutnud ta oma tõsist linnamehe hinge taltsutada. Ta hakkas vängete sõnadega saarlastest kaastöölisi tõrvama ja ähvardas nüüd vast redeleid saagima hakata, et kõik palgasurujad lendaksid põrgu põhja.

Metsikus raevuhoos sööstis ta järgmisegi ehituse juure, kus töötasid pikahabemelised, karvased töömehed.

— Hei! karjus Toomeli Villu. — Särk püksi — ega täna põle kroonu püha!

Ning nõnda edasi, sest saarlane teenivat humalaraha, et talvel kogu Saaremaad õllega joota, nagu see seal kombeks olevat, aga venelane — lõõtspilli ostmiseks. Villu laotas rinna kohal käsi, nagu mängiks ta lõõtspilli, ja laulis:

— Tapor da rukavitšõ, tapor da rukavitšõ,[1] kuna ta rohkem vene keelt ei osanud ja neidki sõnu pidas suurimaks solvamiseks. Kuid kaastöölistes ei äratanud see mingit pahameelt, nad lagistasid laia naeru, et habe tudises. Mõni keevaverelisem vaid kirus:

— Vot tšuhna! Jei bogu, s uma zašol! [2]

— Bog, tsar da samovar! [3] võttis Villu uue noodi ning näitas, et ta siiski rohkem oskab kui arvatakse. Ta, vaene mees, ei pannud tähelegi, et salk hästiriietatud ning vormimütse kandvaid vabrikutegelasi läheneb ehitusele, kus Toomel lõõtspilliga käredaid laule laulis. Härrased kuulatasid veidi ning üks küsis:

— Mis see peab tähendama?

— Keegi linnamees pilkab maalt tulnud ning teisest rahvusest töömehi, vastas Gnadeberg.

— Kuid, mis bog, tsar!? kehitasid isandad õlgu.

— Majesteedi solvamine?

— Teatud ideed ei leia rakendamist niisuguste meeleolude juures, arvas Gnadeberg.

Ja Villu karjus kõigest väest:

---

[1] Kirves ja labakindad, kirves ja labakindad.
[2] Kae, tšuhnaa! Jumala eest, mõistuse kaotanud!
[3] Jumal, tsaar ja teemasin.

— Bog, tsar da samovar! Bog, tsar da samovar!

Härrased heitsid „aktsiaseltsi huvides" käega ja liikusid teise ehituse poole, midagi põnevalt arutades.

Vabriku müürid kerkisid silmanägelikult, ühes sellega mitmed olulised probleemid.

Kas või oskustööliste küsimuski . . . Tarvis oli neid kusagilt hankida.

— Riiast toome! lausus peainsener. Ainult, need on rohkem nakatatud teatud ideedest . . .

Kuuldes seda pistis Gnadeberg vahele:

— Kui nakatatud, siis nakatavad ka siin.

— Muidugi, muidugi, kinnitas pealinnast kohale sõitnud direktor. — Siis on streigid, mässud, vastuhakkamised . . .

— Rahvuslikku vaenu õhutada . . . kuidas ütelda . . . aktsiaseltsi huvides, eh, eh, eh . . . irvitas Gnadeberg, kes baltlasena seda asja pidi tundma.

— Ilus! noogutas insener. — Teate mis? Jõudu juure! Ohjad pingule. Uueks aastaks oodatakse esimesi tellimisi . . . Kui miski niisugune asi peaks tööd takistama, siis teate — armuheitmist ei ole.

Mingeid niisuguseid takistusi esialgu ette ei tulnud. Järv lainetas üha värava taga, kust võis inimjõudu ammutada vabriku ehitamiseks nagu vett merest. Küladest, maalt vajus rahvajääk siia kokku, nagu vajuvad rabaveed kraavidesse, et voolata kuhugi järve.

Kes surmasaanud saarlase juures olid tikkunud arvustama, need saadeti väravast välja, kes olid julgenud arstiabi korraldamist nõuda, nendele tehti esimene hoiatus. Siin polnud aega haigestudagi. Kord oli palavik Antsu sirgu tõmmanud, kuid kellel oli aega sängis olla. Lapsest saati oldi harjunud haigust võimuga võitma ja ise ennast aitama. Läks haav sõrme või kir-

ves põlve, ämblikuvõrku peale ja kaelarätiga köitmesse, küllap ta paraneb. Kui aga hea ihu on! Sandi ihuga ei parane ka siis, kui kõige targemad tohtrid ravivad! Mis sest, et vahel tuli ööd läbi tampida põrandal ja ohkida põletavais valudes. Saunaeit oli ju ise arst. Roosile määriti soolaleiva-puru ja muid „kangeid" aineid, seda sapsiti põlevate ristikheinapeadega, õlekõrtega, kaeti sinise suhkrupakkimispaberiga, lauluraamatuga või laulatussõrmusega. Kes iga tühisema vea pärast hakkas arsti otsima. Maksa aga neile! Parem osta selle raha eest mingi tarbeese.

Ja matusedki. Näe saarlanegi tuli endal maha viia, selleks korjandust korraldada.

Hommiku vara, õhtu hilja, aga kas nõnda ka rikkaks saadi — seda polnud mehed märganud.

Ainult pühapäeva hommikul oli rohkem aega sängis laiselda, väsinud konte sirutada. Kuid katsu neid sirutada! Juba jalas kramp, käsi kange. Nühi ja hõõru, enne kui sirgeks saad. Või mis see magaminegi: juba näe und, et nässus lauavirna all, või Toomel kipub pussiga kallale! Paha veri!

XV

Haavakukk

Vähemalt puhkepäeval polnud palju, kui pandi puhtad riided selga, nöörsaapad jalga, kaelaside lillkapsana lõua alla, kõvera pidemega kepp kätte, uus nokkmüts pähe ning jalutama. Toomeli Villu oli katsunud Antsu meelitada oma seltskonda, millest Ants oli katsunud hoiduda mitte niipalju vastumeelsusest nende elu- ja linnameeste suhtes kui argusest, mis täitis kangusest hoolimata ta maamehelikku rinda.

Toomel võiks teda tõesti libedale teele viia ning hukatussegi. Talle oli hakanud rohkem meeldima ühe blondi mehe seltskond, keda nimetati Haavakuke šaikaks. Haavakuke šaika oli kõigiti katsunud halvustada Toomeli pooldajaid, nimetades neid pasatskiteks ja uulitsapoisteks, kes oma rumaluses ning metsikuses leidvat kord õige otsa, see tähendab, hukkumise. Tema, Haavakukk, olevat niisama kaua linnas elutsenud ja tundvat juba noid kaklejaid. See näis Antsule meeldivat. Nüüdki tõttas ta sinnapoole, et inimestega inimese moodi kõnelda.

— On inimesi, kes tõesti inimese nime määrivad, ütles Haavakukk.

— No, mis sis jälle on? uudistas Ants.

— Tema teeb kõiksugu rumalusi ja ulakust, ajab roppust suust välja ja mõtleb, et see on see kõige ilusam ning nõnna peab see olemagi . . . Ja et tema on see ainuõige töömees, kellele kõik on lubatud ning keda keegi ei tohi keelata.

Ants esmalt ei taibanud.

— No, kis sis nii jälle on? küsis ta.

— Ma mõtlen just seda Toomelit. Tühi praalimine ja vaen omasuguse vastu, selle asemel et kuidagi kokku hoida. Või võtaks kätte ja loeks midagi. . .

— Loeks? jäi Ants uudistades silmitsema Haavakukke, kes vaatas aknast tänavale ning asetses profiiliga ta poole: kumer laup, sirge väheldane nina, kõverad huuled, nõgus lõug.

— Loeks?

Ants seadis selle küsimuse kohkudes. Ta pole, jumal paraku, peale „Õndsa Luteruse katekismuse" ja piiblilugude, mis Hoerschelmann talle leeris oli kinkinud, midagi olulisemat lugenud. Needki olid nii vanamoelise ja kange kirjaviisiga, et ähvardasid küllaltki

painduva keele ära murda. Kui ta Haavakukele seda oli maininud, see naeratas:

— Ropud teod ja vanad muinasjutud.

Mis roppust seal katekismuses võis olla, seda Ants ei mäletanud, aga Hoerschelmanni lood jutustas ta Haavakukele ära, kes kuulas kasvava põnevusega.

— Või nii! Noh, see läheb ühekorra talle palju maksma. See on nende hukatuseks, ennustas Haavakukk prohvetlikult.

— Meil on maal Roobu Kustas, see on hakand seda asja aama, tähendas Ants.

— Muidugi, talupoegade hulgast tõuseb ausaid ja ennastsalgavaid võitlejaid, üteldi filosofeerivalt.

— Võitlejaid? Jämab niisama ja kempleb Vibu Villemiga. Et lauluraamat ja uus tõstament... Et ikka käärkambres ja ... pimedas noomida poissa ... seletas Ants häbelikult.

— Vat, ega nisukeste isandate vastu põle talupoja inimesest võitlejat, kui kirja ei tunne.

— Noh, Roobu on piibelt lugend, kinnitas Ants. — Ma olin ise seal sulaseks ja nägin, kui poiss uuris vana puukaantega piibelt.

— See siis hea küll. Oli ju aeg Saksamaal, kus tõlgitud piibel oli ainuke mässuraamat.

— No?

— Nojah. Kui ikka piibligi viitsid läbi lugeda, küllap sealt poliitikat leiad.

Häbi oli, aga Ants pidi tunnistama, et ka poliitikast pole tal aimu.

— Mh, tegi Haavakukk. — Meil on jo ajalehedki. „Virulane" hakkas juba 1883. aastal ilmuma. Ja noh, kui oled ikka „Virulast" lugend, siis oled vahel ka mõne sõna tõtt alama rahva elust kuuld. — Kas oled kuuld, mis mees oli Lui Plank? küsiteldi Antsu.

Kust Ants pidi seda teadma, kui ta puukaantega

piiblit oli ainult pealtpoolt näinud, „Õndsa Luteruse katekismust" ja piiblilugusid vastumeelselt lugenud (et ei viitsinud) ja ajalehte veel mitte kordagi kätte võtnud.

— Olgugi et keisert kiidavad, jätkas Haavakukk, — aga parunitele ja pastoritele urisevad natuke vastu.

— Kas tahavad vabatriiki? küsis Ants. Haavakukk tegi suured silmad, nagu poleks ta võinud aimatagi niisugust küsimust.

— Oled kuuld ka sellest?

— Noh, mis sa minust sis arvad, aeti kohe rind ette. — Kas ma sis ei teagi, mis maailmas sünnib. Sellest ma olen lugusi kuuld, uhkustas Ants. — Prantsuses ja Ameerikas olla juba vabatriigid sees. Peksa keiser minema ja vabatriik ongi valmis. Prantslased olla oma kuningaid mitu korda koerapiitsaga minema kihutand. Aga need on kanged mehed, peksa uksest välla, tulevad aknast tagasi.

Haavakukk naeratas ning oli meelitatudki, et leidus inimene, kes oli häälestatud nõnda mässuliselt.

— Meil olla jo ka nii, jätkas Ants, — et kui aa see va joodik Aleksander III minema ja pane president troonile, ongi vabatriik valmis, ja suured majad hakkavad kerkima...

Nüüd naeratas ka Ants ise, sest talle meenus Aleksander Vasaku ja Taavet Vasaku jutt, mida ta siiski mitte just naljana, vaid naljakana oli võtnud.

— Kust siis need suured majad kohe kerkivad?

— Ameerikas olla ju nii.

— Aga kes siis keisri peaks minema ajama? küsis Haavakukk.

— Noh, eks ikka targemad ja suuremad, ega sis minusugune kedagi oska peale hakata selle keisrega.

— See'p see asi ongi, naeratas Haavakukk. — Targemad ja suuremad... On nisuksed partiid, kes aja-

vad nisukesi asju, kes nõuavad vabadust ja lühemat tööpäeva, mille eest meil mehi värava taha visati.

— Meil on nisuke partii veel tundmata, jätkas Haavakukk viimast silpi rõhutades. — Meil on ülepea nisuksed partiid ja seltsid keelatud, sest keiser ei salli neid ja nemad ei salli keisert. Mõned panevad pommi hakkama. Seda ma ei kiida... Mis see aitab. Ühe virutad küll vasta taevast, aga uus ja hullem tuleb asemele.

— Ei tea, ehk hakkavad kartma, ütles Ants.

— Need nüüd kardavad! Kätte maksavad!

Nüüd jutustas Ants nagu ennekuulmatut uudist, mida ta Roobul oli kuulnud Aleksander II tapmisest. Mõisnikud olevat selle valitseja hingekese lasknud välja võtta, kuna tema olevat talurahva vabastanud pärisorjusest, ja kui oleks veel peale kahekümne viie aasta valitsemisjuubelit ülendatud valgeks keisriks, siis oleks mõisnike võimu hoopis murdnud, mis kõik olevat nõnda ärritanud ja vihastanud alatuid rahvarõhujaid, et nad otsustanud hea keisri tappa.

— Mis nüüd mõisnikud? kahtles Haavakukk. — Tema kaotas küll pärisorjuse ja osalt teoorjuse, sest selleks sundisid teda olud ja ka mõisnikkude eneste kasu. Talupoeg tehti vabaks, et oli alles vaba, nii vaba, nagu võib olla inimene, kellel pole enam maad ega varandust, keda võib ajada, kuhu iganes tahetakse, ja kes peab minema sinna, kus tema odavat tööjõudu tarvitatakse, tähendab vabrikusse, mille peremeesteks on needsamad mõisnikud.

— Vaata hullu, ütles Ants, — sis mõisnikud ikka ei tapp?

— Mis nemad! Tapjate hulkas võis ju mõisnikke olla, sest mõned nende pojad olid ka nisukestes partiides... Aga kes pagan siis nii rumal on, et oma ka-

sude vasta hakkab tegutsema ja oma mehi tapma. Vene keiser on ju ise kõige suurem mõisnik.

— Nojah! See on tõsi küll. Aga kuda sa sis ikka orjuse ää kautad — kui ise mõisnik oled?

— Miks ei kaota, kui oled sunnitud kaotama.

— Kuda sis sunnitud oled, kui sa ise kõige suurem mõisnik oled? Vat sellest ei saa küll keegi aru, ütles Ants.

— Vat see oli kapitalismus, mis sundis.

— Hm!

— Jah, vat, kapitalismus on tungind ka Venemaale, jätkas Haavakukk. — Peeterburis, Moskvas, Uraali mägedes ja mujal on juba suured vabrikud ja kaevandused, kus vaja on töölisi. Aga kust neid võtta, kui nad mõisnikkude orjad on ja neid ei lasta vabaks.

Ants vaikis.

— Kas sa oled lugend Gogolit? küsis Haavakukk.

Ants Vasak polnud midagi kuulnud niisugusest saksast ja ta raputas eitavalt pead.

— Vat seal on Korobotškad ja Pljuškinid. Metsikud, räpased ja kärnased mõisnikud, kellel on sajad orjad, keda aga juba kuskile kaugemale mõisapiiridest minna ei lastud. Vat neid oligi vaja vabaks lasta, et nad võiksid vabrikutes vabalt oma musklite jõudu müüa.

— Vaata aga vaata, mis keeles see Gogol on kirjutatud? uudistas Ants.

Kui talle seletati, mis keeles on Gogol kirjutatud, tõmbus ta nägu virilaks. Kahjuks pidi see lugemata jääma.

— Aga miks nad sis selle keisre sellepärast ää tapsid? küsis ta.

— Ega keiser sellepärast tapetud.

— Aga mispärast siis?

— Sellepärast, et ta ise tappis.

— Ise tappis? Keda ta tappis?

— Tappis. Tappis mässajaid.

— Mis nad sis mässavad?

— Mässavad? Tahavad vabadust.

— Nojah, sis on Toomelil õigus. Jo temagi sis sellepärast mässas, ütles Ants.

Haavakukk sellega ei nõustunud. Tema arvates Toomeli mäss olevat looma mäss teise looma vastu, kuulugu mis rahvusse või klassi ta iganes tahab, ja narodnikud tarvitavat niisugust terrorismust, mida tema ei salli.

— Või sis nii? pomises Ants, kuna ta peas oli maailmatu sülem kõiksugu uusi mõtteid.

XVI

Pere-Ants

Ei möödunud palju aega uue vabriku ehitamisel, kui Ants hakkas kohtama paljusid oma kandi noormehi linnatänavail. Ju nemadki, nagu kõik orjusest vabaks lastud talurahva lapsed, nautisid kallist priiust linnakividel, oodates kannatlikult kuskil uue või vana tööstuse väravas, kuni saavad kaubale oma ainukese artikli — tööjõu. Kui sauna-Ants kord pühapäev linnas oli jalutamas, kohtas ta rõõmsa üllatusena tuttava välimuse ning kõnnakuga noormeest, keda ta esmalt päris hästi ei tundnud, sest juba seegi oli linlasena suutnud moonduda mingiks albiks. Kuid peagi taipas, et siin on tegemist pere-Antsuga.

— Kuidas läks ka? küsis sauna-Ants. — Mind ristiti Lasnamäel kohe linnameheks. Kas trehvasid ka ühe vasta vahtimist?

— Ei juhtund saama... Kas keerasid teise kõrva ette, nagu piibel kässib? küsis pere-Ants.

— Ei, seda ei saand aega teha, tuli kärmeste mütsi järele joosta ja siis põgeneda...

Kuid pere-Ants juba nõnda poleks talitanud, tema kui tõsine löömamees ja jõumees oleks vastu hakanud ja vähemalt poole tosinat linnakaabakaid läbi kolkinud. Sauna-Ants naeratas, kuna tal polnud usku sellesse uljusse.

Nüüd läks pere-Ants juba „grüünesse", nüüd kuuldus ta kõne juba üsna peen olevat, kadunud olid „sua" ja „mua", suured „suapad" võtavad palju „mearet". Nüüd olevat ta hommikul joonud kohvi „smandiga" ja „tante" ning „onkel" olnud „vetteritega" neil, kus lapsed teinud kena „kratsfuussi" ja ütelnud „gut morgen". Viimaks lausus perepoeg:

— Maal on äge sõda käimas.

— Sõda? Kuule imet. Kes seal sõdivad?

— Noh, Roobu ja Ärselmann.

— Vaata hullu. Ah ikka!

— Jah. Ja Neeme Leena hakkab Tibu Tõnule minema. Sauna-Ants kahvatas natuke, kuid kogudes ennast, avaldas vaid teeseldud imestust ja lausus:

— Mis neil muud on kui saagu nagu liiva mere ääres... Aga kas vanamees sellega ka päri on? lisas ta siiski.

— Vanamees just ongi, aga pereeit tahta jälle sind.

— Või mind!

— Nojah, sa olla jo seal jalgu puhand ja tea mis teind. Saunaema nutta kodu, et põle osand poega kasvatada, et Roobu metsalised olla so hukka aand.

— Kes seda valet seal valetab? söandas ta küsida.

— Valet. Jo nad sis teavad. Tibu Tõnu olla seda kirikumäe all kogu kihelkonnale rääkind.

— Või kogu kihelkonnale.

— Jah. Ja Nõksu Juhanil olla terve lauluraamat

valmis luuletatud Kadakasauna kummkingast ja Neeme Leena kurvastusest.

See pani Antsu mõtlema, see kurvastus. Aga ei tea, kas on kurvastust, on ehk pettus, teesklus, paljas tühi mäng. On vaid kergemeelne vallatus ning tühi lõõpimine, mis kohe ununeb, kui selja pöörab. Ning Ants hakkas sorima möödunud aegades ja meenutama silmapilke, kust oleks võinud eraldada Leena äraandlikke õrnuseavaldusi ja kahepalgelist pilku, mis tuleb vaid kavalast südamest, kuid mitte otsekohesest armastusest. Antsule hakkas nüüd kummitama olematuid ning oletatavaid seiku nende kunagistest kokkupuutumistest. Kas see Leena pilk polnud seal koolimaja juures külmem kui tarvis, just kui oleks ta tahtnud ütelda: Päh, va Kadakasauna kummking! Ning see viimane öö, kui Ants oli olnud Neemel! Miks Leena siis nii tõrksasti oli karanud istukile? Miks ta nõnda külmana oli jäänud istuma sängi äärele. Küllap ta mõtted olid kinni kelleski teises. Need kahtlustused ei andnud Antsule rahu. Ta hakkas tundma kibedat kiivusepiina, ta kujutles juba teise noormehe käsi ümber Leena piha, suudlusi ta suul. Ei, seda ei suuda ta kannatada, nõnda ei või ta seda jätta. Ta peab muretsema selgust selles küsimuses. Ta peab minema küsima seda Leenalt endalt.

Kui Ants järgmisel hommikul tööle läks, oli ta meeleolu langenud. Ta oli tusane, koguni vihane, kuid ei suutnud kindlaks teha, kelle peale või mispärast. Kui ta vabriku väravasse jõudis, kohtas ta juba hulga siia kogunenud tööletahtjaid ning nende hulgas ka pere-Antsu.

— Noh, põle kaugemale jõund? küsis sauna-Ants. Ta oli tahtnud sellesse küsimusse peita kogu oma halva tuju ning paha meeleolu, kuid see kukkus välja vastupidisena, selles tundus just kui sõbralikkust ning

kaastundmust. Ta oleks tahtnud kuidagi salvata seda uhket perepoega, kes pole kaugemale jõudnud kui saunamehe poeg, veel enam, koguni kaugele temast maha jäänud, kuna ei oska ametit ning kõõlub alles siin värava taga. Kuid siis meenusid talle Haavakuke äsjased sõnad pimedast loomalikust vihast, millest ta oli katsunud hoiduda. Ta astus väravast sisse.

— See katel keedab kõik ühesuguseks, olgu ta perepoeg või saunamees, lohutas ta ennast.

Inimesed askeldasid sipelgatena prahihunnikutes, tassides, tõmmates, sikutades ja kangutades mitmesuguseid okkaid, kõrsi, pulki ja raage. Aga sauna-Ants oleks tahtnud siiski midagi torkavat ütelda selle Tibu Tõnu pärast. Miks tuldi seda talle ninale kirjutama niisugustes värvides. Et — saunamees, ära topi oma nina mõisakuuendike vahele, kus sind ei taheta. Ena mul asjamehi! Näljarotid seal kadakate vahel. Näsivad kollaseid silke ja tahket leiba. Raha näevad nagu noort kuud. Meile laotakse iga nädal tuliuusi punase-sinisekirjuid peo peale. Põlluharijad! Jah, juba see ise, et niisuguse Tibu Tõnuga on tiivaripsu löödud, kõneleb enda eest! Nõnda!

Vabriku hooned olid juba katuse alla jõudmas, elektrijaam, sepikoda, valukuur ja saeveski olid juba peagu valmis. Taanlased ja mõned teised välismaalased ehitasid pikki ja kõrgeid telliskivikorstnaid, milliseid siin maal polnud veel nähtud.

— Kuidas nende pea kannatab nii kõrgel olla, imestas pere-Ants oma maamehelikus lihtsameelsuses.

— Peab järve vett jooma! tähendas keegi. Kuid pere-Antsule jäi see arusaamatuks.

— Ah järve vesi teeb pea kõvaks? imestas ta.

— Järve vesi teeb linnameheks, ja linnamehe pea juba ringi ei käi, oli Toomel suurustamas.

Juba kostsid heledad rauakõlksatused, juba keera-

sid võtmed raginal mutreid. Laagreid ja võlle kinnitati lae alla ja kõrgele müüri külge. Pukkide ja tugede vahele vangistati igaveseks pikki transmissioonivõlle, millele oli peale aetud hulk rihmarattaid, suuri ja väikesi, mis kõik pidid käivitama määratu hulga tööpinke ja masinaid. Kuid hoonete ehitamine polnud kaugeltki lõppenud. Veel oli püstitamata katelsepatöökoda, laudsepa-, puusepa-, maalri-töötoad ja hulk mitmesuguseid muid hooneid nagu kuivatised, pumbamaja, kontorihooned ning ka üürikasarmud nii meistreile kui töölistele. Peale selle kavatseti ehitada raudteid ja rullikuteid, veevärk ja roiskveetorustik, valgustus- ja voolutulbad, sest tehaste valitsus oli otsustanud tehase varustada moodsaimate tehniliste saavutustega: elektri, auru ja gaasiga. Nõnda oli tööd siin veel rohkesti, mis tõmbas kokku rahvast üha rohkem. Nõnda käis töö siin vahetpidamata hoonete välismüüride püstitamisest alates kuni sisustuste viimistlemiseni. Inimesi tuli ja läks, sest kes pisut viibis või kuidagi mingi pahega härra Gnadebergi silma paistis, sellele anti „abrehknut" ning võeti asemele uus, nagu pere-Antski oli tulnud ühe vastuhakkaja asemele.

XVII

Sõda Riia linna pärast

Transmissioonivõlle, laagreid ja rattaid monteerisid Riiast toodud töölised, keda üldiselt ja erandita kutsuti lätlasteks. Need olid korralikud siniste pluuside, keeratud vurrude ning aetud lõuaga mehed, kes kandsid korralikke riideid ja terveid jalatseid. Nagu selgus, mõistis enamik vene ja saksa keelt, kuna neid kuuldi nii inseneri kui Gnadebergiga küll vene, küll

saksa keeles käratsevat. Kui nad aga omavahel hakkasid innukalt žestikuleerides kõnelema läti keelt, siis ei suutnud paljud, vähemalt Toomel, ennast pidada, hakates rängalt kiruma.

— Mõni keel! Nagu... ladiseb! Aga vat kus meie keel! Maailmas teisel kohal.

— Kui teie keel on teisel kohal, siis meie oma on esimesel kohal, paluti Haavakukke tõlkida, kuna tema oli samasugune keelemees nagu lätlasedki.

Lätlased naersid ja vadistasid jälle midagi. Eriti agar oli pikkade käharate vurrupuhmastega lätlane, kelle suu jooksis nagu veski. See ajas eestlased marru. Nüüd hakkas kostma „kua" ja „kua", millel ei paistnud lõppu tulevatki, kuna nähtavasti muid sõnu polnud veel suudetud õppida. Toomel oli natuke targem, nagu tõsine ja põline linnamees kunagi. Tema pani sekka: „kua tu runat latvijas kungs, brauks maaja" ja nii edasi, kuid ka tema leksikon lõppes. Aga kui läti keele sõnatagavara enam ei piisanud ega mõjunud, siis ei kostnud muud kui litt-lätt, litt-lätt. Lätlased heitsid käega ja kadusid. Käharate vurrudega hüüdis vaid:

— Iganaus väls!

Kui Toomel laskis endale seda tõlkida, siis lubas ta näidata, kuidas Riia tornid paistavad.

— Sirgu sagris! hüüti veel eemalt,

Kuid mine tea, mis see kõik tähendab, ja kui ta peaks midagi tähendama, ega siis teised sellest peale lätlaste aru saa, nõnda arvas Toomel.

Haavakukele rääkisid lätlased pikemalt, kuidas nad naabreid hindavad. Igatahes harimata ja rumalad, kes muuks ei kõlbavat kui mustatöölisteks, kärumeesteks, kraavikaevajaiks. Kes juba müüri oskab teha või puutööd, see peab ennast enam kui inimeseks ja sõimab teisi valimata sõnadega. Peale muu olevat

need kvalifitseerimata jõud suurimad kintsukaapijad, kes rikkuvat hindu, töötavat neli-viisteist tundi päevas. See ei mahtunud enam Toomeli hinge, kes oli tänini sellepärast just kiselnud saarlaste ja venelastega, nagu ta ise armastas rõhutada.

— Aga miks on siis teil palgad madalamad ja tööpäev pikem kui meil Riias? küsis lätlane.

— Sellepärast muidugi, et Riia on suurem linn ja lätlased kangemad mehed, vastas Haavakukk. Kuid Toomel virutas Haavakukele kõmaka rindu ja käragatas:

— Riia suurem kui Tallinn, mis sa plärad!

Kõik jäid imestades vaatama ning raske oli otsustada, kellel õigus. Siiski leidus veel üks nupukam mees ja see oli sauna-Ants, Ants Vasak. Tema ei võinud ju kuidagi taluda, et Toomelile peaks jääma õigus ning mispärast see müksas Haavakukke, kes pidi kahtlemata rohkem teadma kui Toomel.

— Ma olen ka kuuld, et Riia on ikka suurem kui Tallinn.

Nüüd kargas Toomeli hing veel rohkem täis.

— Mis sina, piimahabe, tead Riia linnast, sa pea oma mokk maas, kui mehed räägivad, ja oota, kui so käest küsitakse.

Nüüd ei suutnud seda pilli ka sauna-Antsu hea seedimine enam vastu võtta. Ta muutus näost vähjana punaseks, vaatas kord ringi ja kahmas külje kõrvalt poole telliskivi. Kui kivi oli kord haaratud, siis pidi ometi visatama, ja Antsule tungis veri pähe ning ta ei suutnud endale aru anda. Kivi pääsiski peost lahti ja lendas kahvatuks muutunud ning kohkunud linnamehele Villem Toomelile otse vastu õlga. Pool telliskivi oli viinud kange mehe tasakaalust ning ta tuigerdas liiva ning prahihunnikute vahele, kust alles veidikese aja pärast lontsis oma töö juure. Pealt-

vaatajad, kes olid oodanud ägedat kisklemist või vähemalt agarat vastuhakkamist, olid Toomelist pettunud, kuna Antsule vaadati harda aukartusega.

— Inimene aab lollust otsast välja ja tahab seda rusikaga teistele peale suruda, lausus Ants tagasihoidlikult, nagu olles teadlik oma vägiteos. Rutati peagu õnnitlema vaprat müürseppa, kes oli julgenud vägeva pulli nurka suruda ja veel muudki teha, nagu rahvakeeles räägitakse.

— See kaabakate vaim peab hakkama meie inimeste hulgast kaduma, tähendas sauna-Ants, andes oma teguviisile õilsa eesmärgi. Ainuke, kes teda selles julges või oskas toetada, oli Haavakukk.

Muidugi, ega see polnud kingitud, vaid laenatud! Vasak ja Haavakukk jagasid nüüd lätlastega sõimu pooleks, mis nendele pühendati. Tõotati üha koledat kättemaksu „lätikopsudele" ja nende sabarakkudele, kes räägivad, et Riia linn on suurem kui nende linn.

Juba toimuski salakoosolek Toomeli korteris, kus uljad vennad olid mütsi sülitanud ja tugevasti julgust võttes kõigi pühimuste ning saadanate nimel vandunud Vasakule, sellele kardetavale ning tõusvale tähele, vähemalt nahatäie anda. Kõrtsis pidi see paras koht olema, kuid keegi ei teadnud, millist kõrtsi külastab niisugune mats nagu Ants Vasak või see antvärk Haavakukk. Otsustati minna otsima, mis muud. Miks nad vabrikus seda karistust ette ei võtnud, selleks arvati olevat paar mõjuvat põhjust: kuidas sa targa peaga nii põhjalikult nuhtled, ja teiseks võib ju kergesti vahele jääda. Vajuti kohe lähema kõrtsi uksest sisse keset põrandat, tehti mõningaid hääli, vallutati paar lauda, varustuti pudelitega ning hakati otsima eset, mille vastu nende põhja alt lüüa või kaelu pihku jätta. Seda kõige tarvilisemat aga — Ants Vasaku pead — polnud esialgu siit majast leida. Ümberringi

lällasid joodikute segased hääled ja vaarusid uimased kujud. Äkki võis märgata Toomeli Villu kihkumist, ta kahvatas, silmad hakkasid metsikult läikima nagu hirmunud loomal, kes haistab ohtu. Kuskil oli ta kuulnud Vasaku nime! Oli see kummitus! Ta tõusis, vaatas kaela sirutades. Juba kostis „kua". Asi oli selge. Kusagil lauas istusid lätlased ja võib-olla ka Vasak. Ja muidugi — ühes lätlastega, va igavene neetud äraandja! Kauem polnud ju tarvidust juurelda. Asi on selge selletagi. Tarvis oli tegutseda. Sest milleks oli julgust võetud, milleks oli välja tuldud? Ta otsustas esineda juhina ning teeseldes komistamist langes rinnuli lätlaste lauale. See lahenes kuidagi veel lihtsa tõrelemisega. Aga kui järgmises lauas, kus pere-Ants oli mõnede teistega oma isatalust päritud raha realiseerimas, veel kord kõlas Vasak, siis ei suutnud Villu viinastanud silmad enam päris põhjalikult eritleda, kellega tal tegemist on.

— Ah Vasakud on siin koos! Säh sulle! Mingi klirisev ese lendas pere-Antsu lauale ning teine kohe kuklasse.

— Mis eest! Mis eest! karjuti. Kuid küsimine oli täiesti asjatu, sest keegi ei vastanud ning Toomeli jõuk oli asunud oma kohuste täitmisele. Kõrtsike löödi tühjaks. Lauad olid pikali, toolid katki, paar meest kummuli ümisemas, kuna tänaval kaikusid hüüded:

— Andke lätlastele!

Kuid võimatu oli veel naabreid peksta, sest need olid tänanud häid jalgu.

Vaene pere-Ants, kes süüta oli kannatanud, ei suutnud seda muuga seletada kui sauna-Antsu lollusega. Käsib teda näidata oma kangust seal, kus ta jõud ei küüni. Nüüd kannata terve suguseltsiga!

XVIII

Ehk on mõned sotsiaaldemokraadid

Tänavail oli imetlemist veel küll. Vaateaknail polnud sauna-Ants veel kaugeltki kõike jõudnud vaadata, samuti polnud ta suutnud veerida kõigi tänavate nimesilte, mis olid kirjutatud kahes kohalikus — vene ja saksa keeles. Ka ümbritsev jutukõmin kostis ta kõrvu ikka noissamus keelis, millest ta niisama vähe aru sai kui Toomel läti keelest. Täna hämmastas teda hoopis uus pilt. Mees, kellega ta oli teinud alles hiljuti tööd, tahunud palke ja ladunud müüri, niisugune sorakil vurrude, laia hiinlasenäoga, kelle pea kandis vaid üht ja sedasama nässus kübarat, kes köhis ja rögises ning kes alatasa oli kulunud märklauaks teiste pilkele, kuna ta ihnsus, omakasupüüdlikkus ning ahnitsemiskirg oli kummaliselt kuulus, seesama mees sammus nüüd vaprasti läbi linna paljaste mõõkade vahel. Oli ta julge seepärast, et tundis ennast süütuna, või oli ta roim tähtsuseta, või sellepärast, et ta polnud üksi, vaid tema raudade küljes kõndis veel teine valgete vurrudega mehike, kes oli riietuselt märksa kehvem ning terviselt põduram, seda oli raske otsustada. Ants vaatas neid hulga aega tagant järele ega suutnud mõistatada, mispärast neid nõndaviisi talutati. Väsinult ja vastumeelselt ronisid nad mäkke, kus parunite, pastorite ja kuberneride uhkete hoonete keskel vanade kindlusmüüride sünguses neid ootas kubermangu vangla.

— Mis need's on teind, küsitles Ants.

Keegi ei võinud ju ometi seda teada, mida võis teha Kopika Kaarel ja ta valgevurruline kaaslane.

Haavakukk, kes lähtus oma vaatenurgast, lausus

järgneval päeval ükskõikse üleoleku ning ammuteadva hooletusega:

— Kes neid teab! Ning nüüd läks põhjuste otsimiseks, arutamiseks ja selgitamiseks lõunatunnis.

— Kis teab, olid mõned sotsiaal-dimukraadid, arvas müürsepp.

— Kuula nüüd, Kopika Kaarel mõni sotsiaaldimukraat, naeris vana puusepp. — Niikaua kui mina teda tunnen, unistab ta ainult vaskkopikast, keda ta niikaua peus soendab kui see ära sulab, niikaua kui põletab, siis ei lase ka veel peust lahti, vaid peidab suhu. Nisuke mees on Kopika Kaarel.

— Aga vat, mis mina ütlen, vabrik on süüdlane, kui Kopika Kaarlele nõndaviisi juhtus, et nüüd istuma pannakse, kinnitas habemik teiste selja tagant. Ning just kui oma väite põhjendamiseks trügis ettepoole, et kõigile oleks nähtav ning kuuldav. Kõik jäid imestades uudistama halli habemega prohvetitaolist vanameest, kes kinnitas veel kord:

— Ikka on süüdlane.

— Noh, kuda!

— Miks ta ei ole. Vat mis ta siin kõik on teind. Ühed ta muudab pasatskiks, teised teeb vihameesteks, kolmandad vargaks ja valerahategijaks. Te ei usu! Hea küll. Ärge uskuge! Aga Kopika Kaarel on teil kõigil silma all.

— Mis sa, rumal vanamees, seletad, halvustati teda nooremate poolt. Kuid vana ei peljanud.

— See on tõeste tõsi! Uskuge, pojad! Siit hakkavad tulema hädad ja viletsused. Kis on käind, see on näind, ja kis on raamatut lugend, see on kuuld, et suurtes vabrikutes ja vabrikulinnades põle muud kui ulumine ja hammaste kiristamine ... Siin isad kaotavad oma pojad ja vastapidi, nii kuda juhtub. Tõsi ...

Te ei usu. Aga küllap te kõrvad kuulevad ja silmad näevad. Isad kaotavad oma pojad, sest vabrik on teind neist hulgused ja veel hullemad inimeseloomad... Ja nende tütardest on saand nende armukesed, kes ei tunne häbi ega au . . . Nõnda sünnib vabrikutega . . . Nõnda teevad vabrikud!

— Äh! Tühi lori!

— Vabrikust tulevad alles inimesed!

— Vabrik annab alles tööd ja leiba.

— Vabrik ei tee kedagi, aga vabrikuomanikud . . .

— Ei, aga vat see sisteem! kostis mitmehääleline sumin, millest raske oli midagi mõistlikku eraldada.

— Jah, pojad! Kõik on nõnda, kinnitas vanamees, kuid tõstis just kui hoiatuseks esimese kõvera ning krobelise sõrme ja jätkas:

— Kel silmad on, see võib jo ise näha! Kui meil enne oli kingsepp oma liistudega, kangur kangaspuudega, tõldsepp tisleripingiga, siis peavad nad nüüd oma poed kinni panema. Nüüd tuleb teeb vabrik, tuleb teeb odavamini, ja keegi ei jäksa temaga sammu pidada. Nõnda teeb ta jõukad kerjusteks ja kerjused õnnetusehunnikuks.

— Tühi loba! karjuti nagu ühest suust.

Kuid vanamees, sattunud kõnehoogu, rõhus aga üksiti edasi:

— Kus nad peavad minema, kui neilt nende liistud ja höövled ära võetakse? Ta peab ära müüma oma pingid ja asuma paljalt seia müüride vahele. . . Nii on seadus . . . Ta peab maha müüma oma tööriistad poole hinnaga, sest keegi neid ei taha, ja peab nälga surema.

— Eks ta tule seia!

— Ja seia! Seia nad tulevad ja on tuld. Suured neelavad veikseid, nagu haugid neelavad ahvenjaid.

Kas me teame, kis on meie vabriku peremees. Ei tea. Me oleme seia kokku tuld nagu lambad soolahunniku otsa, aga me ei tea, kelle sool see on, nagu me ei tea, kis pügab neid lambaid . . .

— Põle tähtis!

— Sunnitud kui oled!

— Sunnitud! Kis võib vaba meest sundida! Oleme vabaks lastud. Võime minna, kus tahame. Võime vabalt teha tööd, võime vabalt ennast tööle kaubelda! Kas põle nii?

— Küll nälg sunnib! hüüti.

— Ei, pojad, see põle üksi nälg. Siin on palju muud, mida ei võta kinni minu rumal pea . . . Ühed on tuld siia nälga kustutama, teised varandust kokku ajama. Nii on lood! Nõnda tahtis ka Kopika Kaarel, see Kaarel Kopikas, rikkaks saada. Tahtis mees ise rikkaks saada ja ka teisi rikkaks teha!

Nüüd hakati naerma, sest vanamees arvati eksivat.

— Jah, nõnda on vabrikuga lood! Ühed sattuvad mõekade vahele ja heidetakse kõige sügavamasse pimedasse, teised tõusevad kõige heledamasse valgusesse ja seatakse kõige ausama seltskonna ülemistesse ridadesse. Ka Kopika Kaarel tahtis tõusta kõrgemale. Ka tema tahtis majakese ehitada, nagu te näete siin kerkimas palju uusi, valgeid, läikivate aknatega majasi. Kaarel vidas koju laudu, palkisi ja kõiki prahti. Ja miks ei peaks ta vidama või laskma vidada, kui seda teeb mõnigi mees, kellel on üsna ükskõik, kus ta selle maha paneb, kas Kopika Kaarli õue või vabriku hoovi. Sest kas inime ei või eksida ja väravad segamini minna.

Lõunatund lõppes ja töölised, kes kogu aja olid elavalt jälginud improviseeritud kõnekoosolekut, valgusid segaste tunnetega laiali.

XIX

Urjadnik ja mõned teised

Aleksander oli nimetanud muuseas ju urjadnikutki valaskalaks, mis Antsule paistis küll liialdamisena, samuti nagu tal võimatu oli uskuda, et „Ameerika junaitid steitsis" poleks paruneid, von Hoerschelmanne ega teisi nendetaolisi. See oli vist küll ninapidivedamine. Kuidas võis olla see karvane vanamehenäss, see urjadnik, mõni valaskala, see mehike, kes sinna Kuie valda ja vist küll mitme valla peale kokku alles hiljuti oli ametisse määratud. Urjadnik sõitis siin valdades ringi niisama karvase setukaga nagu ta ise. Müts üle kõrvade, hall sinel kuidagi lohakalt seljas, üks hõlm pikem teisest, astus ta kas vallamaja õue või kõrtsituppa, et koostada protokolli või tirida laadaplatsilt joobnuid vallaputkasse. See oli ta avalik ülesanne, mis teda ei muutnud kuigi populaarseks. Mida ta salaja tegi ning millised muud ülesanded ta kehvadel õlgadel lasusid, seda ei osanud lihtrahva silmad tähele panna. Seda ei suutnud vallainimesed arvata, et ta pidi hoolega selle järele valvama, et armulise keisrihärra pildid oleksid õkva seinal ning et õigeusu kombeid kuidagi ei rüvetataks. Hea küll, seesugust jõledust polnud siin kuulda, sest siin kandis polnud õigeusk kuigi levinud, nagu mõnel pool mere ääres, kus rahvast maasaamise ja muude täitumata lootustega oli hellitatud ja petetud. Vainusauna Jüri oli juba mitu korda poe juures rääkinud, kuidas vene usu papp pidanud nääri hommikul kirikus jutlust: „Köisrihärra saatis õigeusulistele palju tervit, aga luteriusulistele — laku panni!" Keisri kujusid ega pilte polnud siin ka kuigi palju valvata, erandiks vahest urjadniku enda korter kuskil küla keskel

papiga vooderdatud majakeses. Teine suurem „köisrihärra“ rinnapilt, sini-punase põhitooniga, ehtis vallamaja seina, kus seda vahetati ühes köisrihärradega. Aasta tagasi oli Antsu teades vallamajas keisri pildi pärast suur nägelemine toimunud, sest Aleksander III surnud viinasurma ja asemele pandud Nikolai II, keda jaapanlastel pole õnnestunud tappa, kui ta kroonprintsina Jaapanis oli viibinud. Nõnda pidi ka Kuie vallamaja seinal pilt vahetuma. Aga kust seda rahakest hangitakse, lubage ütelda, tõsiste maameeste seisukohalt väljudes, niisuguste tühiste asjade peale, kuna siin pole üksi uue koolimaja ehitamine käsil, vaid von Hoerschelmann ihkab ka uut leerituba, mida vallad jälle aidaku. Ja ega pilt üksi! Osta veel raamgi ümber! Niisugune nikerdatud ja kullatud! Pealegi niisuguse keisri jaoks, kes laskis „Mosku linnas“ hulga inimesi surnuks tallata ega teinud sellest väljagi, vaid pidutses edasi. Tants surnukehadel! Paraku! Siin Pruntali heinamaalgi lasti troonimispäeval vanu inimesi kotis joosta ja posti ronida. Mine pane inimestele aru pähe, kirusid arukamad mehed, kuid ega neid polnud palju. Suurem osa jookseb vaid teistega kaasa ega anna endale aru, on see hea või halb. Nõnda kiruti. Eriti agar oli Roobu noor peremees, Gustav Roop, kes von Hoerschelmanni juba leeriajal oli hakanud paljastama. Sellega oli ta salaja edasi tegelnud, sest avalikult ei tohtinud tänini sellest nõnda praalivalt rääkida kui leeripoisina, ning peaasi, keegi ei tihanud seda uskuda, ehk küll kaheldi. Roop oli kujunemas kõigiti peremeeste juhiks, olgu kisklemises või vallaasjade ajamises, vallavolikogus vaidlemises või mõnes muus. Otsustati viimaks muretseda küll uue keisri pilt, aga raam jätta vana. Endise habemega keisri vana pildi võttis Roobu Kustas, alias Gustav Roop, kaenlasse ja viskas vallasekretäri sea-

lauda lakka. Sellest polnud siis seadusesilmal aimugi, ega saanudki ta sellest seekord haisukest ninna. Kõik soikus rahulikult. Ainult valda sokutati vägisi kolmandat „köisri" pilti — muidugi uude ministeeriumikooli majja. Kuid selle ostmiseks loodeti mõisast toetust ja Roop lubas minna von Hoerschelmanni jutule, et seegi keisri pildi heaks oma piskust ohverdaks. Niisiis tundus käärimishõngu siin värskes veinikeldris, mässumeeleolu oli pugenud vallamajja, millest urjadnik oli niisama tume nagu keiser ise.

— Mida tumedam, seda toredam, kinnitasid Kuie valla peremehed niihästi kui saunikud.

Hoopis teisest savist olid politseiisandad linnas. Pealegi oli neid siin nii mitut liiki, et Ants Vasak ei suutnud neid õigesse lahtrisse asetada. Kõige rohkem oli ta näinud muidugi „kardavoid" ning muude epiteetidega uulitsakordnikku, keda rahvas oli põlanud enne ja nüüd, keda isad olid õpetanud vihkama nagu ussi aia all. Mine tea, miks, aga Antsu majaski ei sallitud linnavahti, samuti kui vangivahti, keda kutsuti vangikupjaks ja nii edasi. Nõnda tunti maarahva ridades vaistlikku põlgust tsaariteenijate vastu. Ning miks neid mitte põlata, kui nad nõnda kummaliselt käitusid. Ühel ilusal suvisel ööl nõudsid nad Jakobi tänavas nr. 4 seaduse nimel kategooriliselt sisselaskmist. Seal klopiti poissmeeste korteri uksele, kus elas muuseas ka Ants, niisuguse ägeduse ja julgusega, nagu oleks tuli takkus.

— Vat sulle kooki moosiga, pomises Ants voodis teki all ega läinud teps mitte avama. Tal tundus miski judin libisevat üle selja, sest niisugune pahandus ning une pealt ehmatamine oli tabanud teda esimest korda elus. Vat ripablikk, meenus talle kohe, vat, see on see parlament! Aga, noh, toh-oh hull, ta pole ju selleks veel kõrtki liigutanud. Tema südametunnistus on

puhas, ega nad ometi teda veel sinna ei vii, ega nõnda läbi linna ei taluta kui Kopika Kaarlit! Aga mine tea selle keisrihärra tujusid, on ehk tedagi tarvis! Nõnda keerles mõttekesi sauna-Antsu peas ning hetkelt tegi ta oma meele kindlaks ja südame kõvaks ning kargas sängist välja ust avama, kuna ka keegi teine ei arvanud heaks väga kiiresti tsaarisulastele meeldida. Vastupidi, kaasüürnikud olid koguni üleni vaiba all ning noorim, Prits Kamps, koguni teki üle pea vedanud ja lõdises kogu kehast. Temal oli vist küll tõsine hirmutunne. Mida siis see noor ümmarguse näoga mehhaanik pidi kartma, et tema hambad nõnda paukuma hakkasid? Ta oli õhtu hilja koju tulnud, keegi ei võinud märgata, et temaga midagi oli juhtunud, ainult asemel oli ta ühelt küljelt teisele vähernud ja läbi une midagi kalossist mõmisenud.

Ants avas ukse, sisse vajus maailmatu parv kõiksugu rahvast küll mundris, küll ilma.

— Käed üles! karjuti ja sirutati relvaotsad nagu jubedad mustad silmad nii Antsu kui sängis lebajate poole. Ants ajas hirmunult käed üles, kuna sõrmed jäid kahtlaselt konksu, millist üksikasja ei jäetud kahe silma vahele, vaid kamandati:

— Sõrmed sirgeks!

— Ei anna rohkem! vastas Ants.

— Lõuad!

Käed ajasid püsti ka paar teist lebajat, kuna Kamps lõdises ikka, tekk üle pea. Kuid kaua tal enam ei lastud ses heas olekus mõnulda. Üks kargas talle juure, kahmas tekiäärest kinni ja tõmbas selle järsu hooga ta pealt. Samal silmapilgul kostis hele kõlakas vastu Kampsi pead, nagu oleks puunuiaga löödud vastu pada.

— Odevaisja . . . mat! karjus morn mees kähisedes ja tõmbas Kampsi sängist põrandale, nagu oleks ta

õhk. Imelikul kombel laskis Prits, kes alati oli olnud hakkaja mees, seda vastupanuta toimuda. Seekord ta osutas vaid passiivset vastupanu, lebades põrandal niikaua, kuni nuhk ta roided saapaninaga tuliseks kuumendas. Ta ajas end viimaks püsti, kuid kõigest neist tonkimistest hoolimata ei ilmunud ta jäisele näole ühtki jooneviirildust. Korter puistati läbi. Millegipärast otsiti hoolega mööda sängialuseid ja raamatuvahesid. Vanal Vidrik Viitfeldtil olid testamendid ja lauluraamatud sängi kohal väikeses kapikeses, kust need välja koogiti, laiali puistati ja sinnapaika jäeti. Mis siin ikka!

— Gde tvoi kalošõi? küsiti. Kuid Kamps teeskles umbkeelsust ega pilgutanud silmagi, nähtavasti oli tal kalossidega midagi juhtunud.

— Gde tvoi kalošõi? korrati küsimust, ja kui Kamps ikka vaikis, lendas talle hea hoop kuklasse, nõnda et võttis mehe taaruma. Kui Kamps nüüd rahulikult sängi äärele istus ega mõtelnudki enam püsti tõusta, käratati talle:

— Nu, svolotš, odevaisja skoreje!

— Fremjä hfatit! vastas Kamps, tarvitades „f-i" „v" asemel.

— Vot kak, svolotš, fremeni hfatit! osatas ametnik ja virutas talle nüüd juba julgemini roietesse, kuna Kampsist polnud vastuhakkamist karta. Kui Kamps jätkas oma passiivset vastupanu, siis vihastasid sandarmid juba nii põhjalikult, et otsustasid ta jõuga välja toimetada. Kamps mõistis seda kõnelust ja ta vaid muheles. Hakkab nalja saama! Kuid siis läheneb morn mees ja virutas talle saapaninaga kõigest jõust vastu teravat säärekonti! Igatahes õrn koht. See võttis vee silma. Aga mehel mehe süda sees ja sängi äärelt üles ei tõuse!

— Nu-ka, skoreje! Marš! karjus morn mees silmavalgete välkudes ja pakse huuli pahempidi ajades.

Mitu paari käsi haarasid Kampsi Pritsu nagu takukoonla ja lohistasid uksest välja, andes talle võmakaid kuni tõllani, millega sõidutati ametnikke ning vahialuseid.

— Mis see's nüüd oli? küsis Ants imestades.

— Mis see's nüüd oli? osatas vana Viitfeldt.

— Mis seal muud oli kui Siberi sõit! teadis kolmas.

— Mis eest? Mis eest?

— Mis eest! Küllap poisil oli midagi südamel, ega muidu, väitis Viitfeldt ja hakkas oma testamente ning lauluraamatuid hoolega lehitsedes seinakappi tagasi laduma.

— Vat kus siad! Igavesed siad, muud ma ei oska ütelda! kirus vanamees. — No kus ta siis sai! Siin ta oli! Kus ta ometi läks!

Voodiriided hakkasid lendama, vanad saapad sängi all kolisema, mööbliraasukesed toas liikuma. Midagi eriti liigutavat või häirivat oli Viitfeldtile tehtud, mis teda nõnda pani pöörama ja otsima. Kui talt päriti selle tormamise põhjust, vandus ta vaid:

— Vat kus siad! Vat kus masuurikad!

Tuppa sigis vaikus. Vanamees jättis otsimise, istus sängi äärele, pea käte vahel, ja vajus sügavasse mõttesse.

Antsule aga ei andnud see sündmus rahu. Ühelt poolt rõõmustas ta peksev süda, et see karikas õnnelikult oli temast möödunud, teiselt poolt oli ta täis ärevust ja meelepaha.

— Tea, mis see noor poiss siis õige võis teha, et nii toorelt!

Keegi ei teadnud, mis see noormees võis teha, et teda nii koheldi, ning teistel polnud selleks enam huvi.

Nemad polnud süvenenud vabariiki ega parlamenti. Vanameest huvitas nüüd rohkem kadunud raha, teist kaasüürnikku rõõmustas, et tal ei olnud tagavaraks ühtki krossi, mis ka võib-olla oleks puistates kaotsi läinud.

— Kui sa raha otsid, siis on ehk kuskil vahel veel, lohutas viimane Viitfeldti ja soovitas otsida veel aluskoti alla, mis tundus aga enam kahjurõõmsa pilkena kui sõbraliku nõuandena. Viitfeldt ei vastanudki.

— Vat kus masuurikad, muud ühti! kirus ta.

Ants oleks veel midagi teada tahtnud, aga ta ep osanud seda küsida, mida just oleks tahtnud. Midagi jõledat pidi vist küll inimene tegema, kellele takistamata võib revolvripäraga pähe lüüa, jalaga vastu säärekonti virutada ja keda niiviisi võib sõimata, nagu polekski inimesel enam häbi ega au. Küllap võis Kamps mõne ränga kuriteoga toime saada, võis midagi varastada või koguni tappa, sest leiti ju sageli mõni laip kuskil kõrtsi man, noaga läbi löödud, vereloik külje kõrval.

— Kas need mehed teisi ka püüavad või ainult mõrtsukaid ja röövleid? küsis Ants mõne minuti pärast jälle.

— Neid need just ei tahagi, vastas vana Viitfeldt.

— Keda need siis tahavad?

— Eks sa näind, keda nad tahtsid.

— Ma mõtlesin, et küllap seegi midagi seesugust tegi.

— Kuula nüüd! Poiss päris karskusseltsi liige, ei joo ega suitseta. See läks nüüd nisukest tükki tegema.

— Või nii? imestas Vasak. — Siis vist politiika mees!

— Nojah! Kis neid teab... Eks nad midagi ikka aavad! Ja niikaua möllavad, kui mõne keisre jälle ää tapavad...

Seda uudist ei suutnud Ants enam endale pidada. Ja kellele muule seda ikka kõnelda kui sellele vanale vabatriigi mehele endale, kes Prantsuse ja Ameerika „ripablikid" ise läbi käinud ning kellele see parliament nagu viis sõrme. See ütles Antsu üllatuseks:

— Ah Kamps! O yes, tubli poiss!

— Tähendab, tundis, mõtles Ants ja kuulas, mis järgneb. Kuid kui midagi rohkem ei järgnenud, küsis Ants:

— Kas tundsite?

— No, don't know! Jei bogu! kinnitas Aleksander mitmes keeles, nagu tahaks ta umbusklikku onupoega iga hinna eest veenda. Ning siis veel suurema huvi ja ärevusega:

— Kas leidsid ka midagi? Kas tegid, noh, tead — search! Kas otsisid ka midagi, vana kaltsu, kummikalossi?

— Otsisid ... ja leidsid!

— Leidsid?

— Jah leidsid — kümnelise Viitfeldi lauluraamatu vahelt!

— O, yes! naeris Aleksander. — It's reward for strain! Noh, kuidas ütelda — tasu! Nagu vanasti, teate, anti soldatile vabadus ise endale võtta võidetud maal, noh, mis tarvis! Oh, yes! See on tore! Me teeme selle paljaks, kõngutas Aleksander ähvardavalt pead.

Ants jäi imestades silmitsema hoogu sattunud meremeest, kes lubas midagi või kedagi paljaks teha, mille tähendus jäi lihtsale saunamehepojale arusaamatuks.

— No ja, o yes! Seda panevad inimesed newspaperisse! Ta oli nähtavasti aru saanud, et konspiratsioon ähvardab lõtvuda ta suures seletamis-agaruses ning puudulikus keeleoskuses, ning oli otsustanud end kokku võtta. Antsule oli selge, et Aleksandril pidi tõepoolest mingi muu avaldamise võimalus olema kui kohalik avalik ajakirjandus, kes niisugustest seikadest ei tee muud kui vaikib.

— Ei sellest kirjuta keegi, lakuvad keisre tallaalust! ütles ta iseteadvalt ja julgusega, sest seda oli kord ütelnud ka Haavakukk, mis talle hästi oli meele jäänud.

— O, yes! ka sina räägid nõnda. Oled antizaristic! All right! Noh, küll paneme illegal! O yes! Illegal!

— Ah põranda all?

— Oi, muidugi — nagu hiired, rotid, mullamutid!

Aleksander hakkas imenobedasti oma asjakesi pakkima ning mõne minutiga oli tal kohvrike täis, nõnda et see suuri vaevu krampidesse andis. Ta haaras varnast meremehe mütsi, seadis selle natuke viltu teisele kõrvale ja lausus, ulatades Antsule oma suurt labakätt:

— Good bye! Jääb antizaristic! Ripablikk! O, yes!

Ants lahkus siit imeliku ülendava tundmusega, nagu oleks teda pühendatud millegi suure saladusse, mille ulatust ega tähendust ta ei suuda veel aimata. Kuigi talle ju midagi ei räägitud, nagu ta ise aru sai, mingit ülesannet ei antud, vaatas ta tänaval kahtlaselt ümber, nagu kuulataks või loeks keegi ta mõtteid. See tundmus painas teda pidevalt, vahel rõõmu-, vahel hirmutundega, ning sundis teda üha suuremale otsingule.

XX

Miks süda valutab?

Neeme, Nõksu ja Kadaka ümbruskonda ja viimaks kogu Kuie valda täitis ärevust tekitav kuuldus, et Neeme toa taga kuusiku ääres oli ühel pimedal ööl, teadmata, kelle poolt, kolme perepoja jalgrattad lömastatud. Kodarad olid pooleks, kõverad ja nässus, rattapöiad vigastatud, raamid mõlkis ja keevitustest lahti. See olevat ju niisugune kuulmatu rumalus ja suur kahi, mis paneb mõtlema vanemad inimesed, nooremad otse mässama ja mis annab tunnistust Koliküla poiste toorusest. Jalgratta hankimine ei ole nüüdsel ajal ju nalja-asi, sellega ei saa hakkama igamees ega nõnda kergesti kui lõhkumisega. Sellel pidi ikka kange viha olema tundmata jalgratturite vastu, nõnda arvati. Kuid seda ei teatud ometi kinnitada, kas olidki tundmata. Mine võta kinni! Mine tea, kas olidki Koliküla poisid, kes niisuguse tembuga hakkama said. Kes võis siin nii rumal olla? Kas mõni juhuslik mööduja pidi siis kiviaiast tooma selle „marmori" ja viskama puude najal seisvaisse ratastesse? Tühi mõte! Siin pidi ikka aega ja plaani olema! Siin pidi ikka süda täis olema. Siin pidi vist kadedustki olema, võib-olla armukadedustki! Aga milleks jäetakse niisugused hinnalised esemed nii kaugele kuuskede alla? küsiti. Milleks ollakse nii lohakas oma varandusega? Ega pole endised ajad, kus aidauksel polnud lukupakku ega kambriuksel raudhaaki. Nüüd peab olema seitsme luku taga, mida endaga just kaasa ei saa võtta. Sellest tegi Neeme vana oma järelduse:

— Eks selle varguse ja patu ole mõisnikud seia toond!

Muidugi oldi sellega päri, aga Neeme ema tahtis seda täiendada!

— Või nüid need üksi! Eks omasugused ole kua nii õelaks läind, et sööks üksteist ää!

Kahetseti kõigiti, et niisugune asi pidi juhtuma just Neeme toa taga kuusikus.

— Eks see tehtud su kalliste plikade pärast, lausus vana.

Sellega ei nõustunud naine. Millise plika pärast see pidi tehtama? Leena või? Leenal enesel peigmees linnas, temal neid rattamehi juba tarvis ei ole. Kas need Pearna-Antsud ja Veskireied kaaluvad üles niisuguse tubli töömehe nagu Ants Vasak, kellel nüüd olevat juba mitu paari kummkingi ja muid asju! Või Maali? Ega sellelgi käi jalgrattamehi. Liisit maksa rääkidagi, see veel ülepea poissa ei salli, ütles ema.

— Mine tea, kahtles vana. — Kasvavad siin ja toovad muast madalast risti kaela. Nagu see Leena, laalab ja karjub ja vahib linna poole!

Tõepoolest Leena süda valutaski, nagu aimaks ta mingit õnnetust, mille lähenemist tunneb see alatiselt tuksuv lihaseke kuskil sügavamal rinnus, mida ei saa ise kuidagi seisma panna ega välja võtta, et vaadata, mis tal õige on, et ta nii tormab, talt küsida, mis peaks tulemas olema, et ta nii hoolimatult peksab ja tahab rinnust välja tulla. Ta on näinud loomade südameid, lamba südant ja niisugust väikest hanesüdant nagu pöidlaots, ja seasüdant, kui isa sigu on lahanud. Kas inimsüda on ka niisugune, seda ei teadnud Leena. Kuid seda ta oli küllaltki kuulnud, et inimese süda sarnleb rohkem sea südamega kui lamba omaga, ja nüüdki ütles Liisi, et inimene olevat kangesti selle harjaslooma taoline, küllap siis südagi olevat samasugune suur ja punane. Aga miks ta siis ikka valutab, kui midagi on tulemas, seda ei teadnud ei Liisi

ega Maali ja isegi ema mitte, kellel kõigil süda olevat valutanud.

— Miks süda siis ei valuta, kui oled alles veike, nii pikuke, näitas Miina põlve kõrgusele.

— Miks ta's ei valuta, vastas Maali, tahad tissi ja akkabki valutama!

Sellega polnud Miina päri, pannes pea viltu, nagu ei saakski ta enam teisiti peale juuksepatsist sikutamist.

— Ei ole ühti, säuksus ta.

— Miks ta's sul valutab?

— Vat ei tea.

Maali lõõpis, et Liisi süda valutavat sellepärast, et Tibu Tõnu ei tule teda vaatama, vaid olevat nüüd Neemelt hoopis võõrdunud.

Ei, Tibu Tõnuga polnud ka Liisi päri. Teda tema ei taha. Pigem võtab selle Veskireie Oskari, kelle jalgratas toa taga männikus purustati.

— Jalgratas jo neil nüid nagu me ema vana vokk ilma rattata aganiku peal!

— Parandavad ää ja sõidavad jälle, nii et keegi ei sua näulegi! suurustas Liisi.

— Eks so süda valutab sis nende pärast, ütles Maali.

— Ah jalgrataste või?

— Nojah! Ega need jalgrattamehed siis änam tule, kui siin toa taga männikus nii irmsad röövled on.

— Jah, ja kõigi kodarad löödi kohe sisse, imestas veel Leena.

— Mis sa tahtsid, et sinu omal pidid terveks jääma? küsis Liisi ümmarguste põskede punetades ja naerdes nii maheda kahjurõõmuga, nagu heliseks aisakelluke. Liisil olid ümmargused sinised silmad, tumedad juuksed pruunika helgiga nagu Maalilgi. Ta

täidlased rinnakuhilad ajasid valge jaki juba niisama pungi nagu Maali või Leena omadki. Neile siis olidki Kurena küla jalgratturid sõitnud ehale, needsamad, kes seal ministeeriumikooli nurgakivi panemisel olid Leenast ja Kadakasauna Antsust mööda sõitnud.

— Mis minu oma seal oli? küsis Leena.

— Ega old jah, mis ta sis so sängi earel konutas? küsis Liisi.

— Ää Leenat puuduta, sel on jo Ants — Ants linnas, lips rindas ja linnapreili põlve peal, ih, ih, hii, naeris Maali.

See juba Leenale enam ei meeldinud, kes oma ägeduselt oli õdede hulgas tuntud, kuna ta kord oli lubanud nende nahad üle pea tõmmata ja sõnnikusse visata! Ta kahmas nüüdki esimese kättejuhtuva eseme, et narrijaile äiata, kuid Maali oli juba kadunud. Leena süda hakkas aga seda rohkem valutama, sest, oh, kes seda suudab taluda.

— Mis sa's nii kangeste vihastad, küsis Liisi üle aknalaua, — ega me's süidlased ole, kui ta ei tule sind vuatama!

— Ah sa kua veel! käratas Leena. Kuid juba jälle oli Liisi kadunud. Eemalt kostis veel ta noomimine:

— Kui sa nisuke tuleark oled, sis ei taha sind Tibu Tõnugi, reakimata veel Kadakasaana uhkest kummkingast! Jääd vanaks tüdrukuks nagu Nõksu Ann või Saula Mai.

— Ah, heitis Leena käega. Kuid rinnus pakitses ikka ja valutas, nagu näpistaks keegi laiade tuimade tangidega. Tõesti, tõesti kole ja valus oleks, kui need Liisi hirmsad sõnad sellest põlvel olemisest vastaksid tõele. Siis teiselt poolt need jalgratturid. Kindlasti saab Antski sellest teada. Ning taas näpistas südant pihtidega. Miks kiusavad teda kõik inimesed, miks on kogu maailm tema vastu? Ometi pole ta kellelegi

halba teinud. Kindlasti on see kadedus ning kius! Kuid miks ei tule see Ants kordagi enam siia, miks ei kirjuta ta, miks laseb ta nii kaua oodata, ometi ta lubas . . . ah, mis ta kõik lubas! Nüüd kiusavad nad teda: Ants linnas linnapreilidega ja kes siis temast, maatüdrukust, enam hoolib! Näe, ei kirjutagi enam! Aga ega see kirjutamine nii lihtne polegi, seda teadis Leena ise kõige paremini, tindipottki seal kambris laudil peagu ääreni surnud kärbseid täis ja sulg roostetanud nagu vana harksahk lauda räästa all! Ja kui need riistapuud kätte võtad, siis ei taha nad kuigi hästi paberil libiseda ja tarvitab maailmatu pikka peamurdmist, kuni kirja valmis saab. Nõnda ennast lohutades pani ta valge jaki selga, puhta kirju äärega sitsräti pähe ja läks õue. Toimetused olid toimetatud, loomad söödetud-joodetud, õu puhtaks pühitud. Päikegi oli looja veerenud. Taevast kattis loojangust kerge pilveloor, värvudes lillaks, roosaks, punakaks. Kaste laskus rohule ning laupäeva-õhtune meeleolu oli pugenud Leena tuksuvasse südamesse. Ta pani silgates aruheinamaa poole, kust kostis kummaliselt selge ning vahetpidamatu ööbiku laksutamine, just kui oleks see siinsamas kopli-aia ääres suure toominga oksastikus. Niipea kui Leena siit üle kopli mulgu hüppas, hakkas temagi laulma, tõtates ikka tahapoole, kus oli ilusaid sarapuupõõsaid, sihvakaid noori kaski ja värisevaid haavapuid, sinnapoole, kuhu kadus Kadakasauna Antski kevadel linna minnes. Leenale tundus, nagu ruttaks ta ise praegu linna või nagu peaks ta kellelegi vastu tõttama, kes täna siit tingimata peab tulema, siit läbi aruheinamaa, siit läbi Nõksu padriku, hüpates üle lagunenud aiarisu Neeme krundile, kuhu on tallatud looklev jalgrada. Jah, siit keskmisest heinaküünist mööda ruttab ta pikkade sammudega, siit mööda kalda-alust, kus kasvavad piibelehed ja hiire-

hernes, siit kahlab läbi see, kes peab täna tulema... Täna on Leena tal juba vastas. Täna nad istuvad siia kuskile ilusa põõsa varju, täna nad imetlevad siin seda ilusat loodust ja hingavad sügavasti värskeid kevadlõhnu... Nõnda unistas Leena. Kuid see jäigi unistuseks. Pole kedagi tulemas Nõksu heinamaalt, pole ühtki jalaastumist ega raokrõpsatust kuulda, pole kedagi siin istumas ega hingamas peale Leena valutava ning igatseva rinna. Ainult vana Luige taadike, tulles mõisa põllult teopäevi tegemast, imestas Leenat nähes:

— Näh, Neeme tüdrukud üksipäni ööbikud kuulamas! Nii ilja õhta veel!

— Ilja see kõige ilusam! vastas Leena ja poetas üha pilke linna poole.

— Kas te sõnnikupäävad Preevlele tehtud juba? küsis Luige taat, jäädes seisatama vastuse kuulmiseks.

— Oh, ei ole veel! üteldakse just kui rõõmustades. — Me isa ütleb, et tema ei tee! Enne põle veel seda asja old, et kua sõnnikupäivi peab tegema, aga tänavu pani need veel otsa, kirus Leenagi ning kalpsas kaugemale lilli korjama.

Luige taat tatsas kodu poole, lähker leivakotiga seljas. Kui aga Leenale oodatavat ei tulnud, kaldus ta meel heldima ning ta hakkas laulma:

Oh saja lumeke,
Mu hauda külmaks tee,
Et võiksin puhata,
Kui olen väsind ma...

Niisuguses melanhoolsuses jõudis ta põllupeenrani, kust hakkas viimaks mööda väljaaia äärt jooksma, nagu oleks teda keegi taga ajamas, nagu siru-

taks kellegi käsi teda haarama ja takistama. Kui ta hingeldades plikadekambrisse jõudis, magati siin juba. Läbi une vaid imestasid teised õed Leena käitumist, südaöösi üksinda metsas hulkumist... Et mis selle arusse küll on läind! Aga keegi ei teadnud, mis oli Leena arusse läinud. Ta puges sõnalausumata teki alla. Teda painas mingi masendus, teda haaras sünge meeleolu, just kui raskus rõhus rinnus ning ta oleks hakanud nuuksumagi, poleks ta kuulnud akna taga krõbinat. Esmalt oli ta harjumuse kohaselt hiirvagune ning keelas ka teiste õdede sahistamised, kes vähimagi krõpsatuse puhul ajasid end rinnuli aknast välja vahtima, kuna nendel puudus vanema õe kavalus ning tema kogemused ning nüüd selline resigneeritud ükskõiksus.

Kuid akna taga kostis nii väga tuntud ja tuttav krõbistamine.

— Tibu Tõnu!

— Jah, Tibu Tõnu!

— Nojah, Tibu Tõnu!

— Nüid akkab jälle sirkus! hüüdis Liisi, Neeme ilusaim tütar. Tibu Tõnu, kes juba ammu polnud siin „oma kallima" pool käinud, eelistades asja vananemist, ei suutnud enam kiusatusele vastu panna, sest ka tema rinnus tuksus see väike lihastest kotike, nagu oli näinud Leena seal ja lambal, ning üha oli „miski sisemine eal" teda sundinud minema Neeme poole, mõtlema Neeme peale, hiilima Neeme plikadekambri akna taha. Nüüd oli ta kogunud julgust ja saanud tõuget, sest „reagiti jo, et kummking ei tahagi änam seia tulla", kuna linnas leidnud endale parema, mida Neeme vana ise olevat poe juures Tõnule vähemalt mõista andnud, ja miks muidu see vana Neeme talle seal toona välja tegi!

Ta pani näo käte vahele ja hüüdis mahedasti. Lit-

sudes nina vastu aknaruutu nagu tainatüki, anus ta endise visadusega. Kuid ükski seespool ei vastanud ega liigatanud, just kui poleks Neemel enam elavat hinge. Kui Leena poole pööramine ei andnud tulemusi, võttis ta uue suuna ja sihtis sõnad Maali kaudu Leenale. Kui ka Maali ei arvanud heaks vastata, hakkas ta kõiksugu mahedustega noorukese Liisi südant sulatama. See kui kõige edevam ei suutnud väga kaua vastu pidada.

— Mis sa, Tibu, nuaksud seal! pahandas see esialgu. Aga kui Tõnu ikka ei lakanud nurumast, mindi siingi juba häbematuks:

— Kasi karja, Tibuke! julges Liisi pahvatada ja täiesti omal algatusel. Juba oli temagi hoolega pähe õppinud vanemate õdede sõnavara ning oskas seda juba kasutadagi!

Nüüd algas akna taga pikem mõmisemine ja kirumine. Et: vat kus mul taksikoer, et: mis te oma nina nii püsti ajate, viimaks vihm sajab sisse, ja — ega see kummking nisukest maapiigat enam ei taha, et: eks seal linnas ole ilusamaid ja paremaid linnukesi . . . Ei saa ütelda, et see Leena südant ei salvanud, et see teda ei vihastanud ega pannud kehast värisema. Aga ta pidas ennast tagasi, tõmmates vaiba uuesti üle pea. Kui Tõnu proosa-ettekanded olid lõppenud, siirdus ta luulele ja deklameeris jubeda ulumisega:

Uu, uu, uu, uh, huu,
Saana Ansu seareluu, luu!
Uh, huu, uu, uu,
Neeme Leenu pahkluu, luu.
Mõlemate mädand ninaluu, luu!

Maalit-Liisit panid laginal naerma, aga Leena suu sulges määratu viha. Ta hakkas kogu kehast võbi-

sema, nagu oleks tal kõrge palavik või nagu oleks ta suletud pikemaks ajaks keldrikülmusse. Ta ei suutnud oma võppuvat keha enam sängis hoida, ta väike aju otsis kaitsevahendeid, mida nii kergesti ei leidnud siit vähevarustatud majast. Ta vaid avas ukse vanade kambrisse, mida ta kunagi varem polnud teinud, ja hüüdis:

— Isa!

Nüüd jäi ta hing kinni. Ta tahtis veel midagi hüüda, veel midagi eriti tugevasti rõhutada, kuid hetkelt mõistis ta selle kõige mõttetust, ning ta ei saanud sõna suust.

— Mh! kostis sängist. Ja siis: — Kas ise ei sua jägu!

— Jah! vastas Leena nüüd kergemini. — Jah! Tule aga aa koer akna takka ää!

Nüüd toimus selline sõnavahetus, mida Neeme ajalugu registreeris esimest korda. Võib-olla mõned haritud inimesed oleksid seda pidanud rõvetsemiseks, kuid armsa maarahva talutaredes ei pandud seda väga pahaks. Liiati kui tõsipõllumehest isa ei suutnud taluda tütre jooksmisi linnameeste järele.

— Vat kus mul asi! lausuti sängist. — Või mina pean tulema neid taga aama. Kis on kutsund, küll see kässib minna.

— Ise joodad neid poe juures ja mehkeldad, vastas tütar trotsivalt. — Nüid laalavad irmsaid laulusi, et pane kõrvad kinni.

— Nõnna neh, aitas ka ema, — ma kuulsin kua, et oled sellele Tibule poe juures viina ost.

Vanamees vaikis veidi ja siis pidas tarviliseks selgitada ning põhjendada oma teguviisi:

— Jah joot, — lausus ta, — lase sis Nõksu kruabib silmad peast välla ja abi põle kusagilt võtta.

Viimaks ajas Neeme taat püksid jalga ja läks õue.

Tõnu, kes ukse käuksatust oli kuulnud, aimas paha ja hüppas kerge liigutusega kambri otsast üle roigasaia ja kükitas maha. Näis, nagu oleks neil kokku räägitud. Neeme sammus samuti kõhklemata ning sihikindlasti kambri otsa ja katsus, piiludes ning pimedas nägemist pingutades, kükitavat naabrimeest üles otsida. Aga kui ta teda ei leidnud, katsus pool sosinal hüüda:

— Tõnu! Tõnu ae!

— Mis on, Neeme isa?

— Ei ole kedagi, poeg. Mis sa siin kükitad?

— Keda sa kükitad või oled! Nää, laulsin Leenale Nõksu Juhani värsked salmi, pani teene nõnna pahaks, et ei teind ustki lahti.

— Mis sa sis nõnna luuletad, lausuti nagu manitsuseks.

— Noh, ega ta minu tehtud ole, see mädand ninaluu.

— Mh, möga! See Nõksu põle muud kui üks igavene nissiop.

— Nojah, ma ütlen jo sedasama, et see põle muud kui üks möga see saana-Ansu seareluu ja Neeme Leena pahkluu ja... Ma veel kõiki ei suandki ette kanda... et sada puuda tea mis asja ja mitu vuati veel mis asja olla kõik seal linnas oma töö teind...

— Vuata aga vanaelajast, ah sis sel uhkel Kadakasaana Antsul on sedaviisi... Aga noh, ää sis Leenast nii lolliste laala!

— Noh, ega ma laala, aga kui laulus ette tuleb, jo siis peab välla laulma, mudu ei riimi ega kedagi.

— Eks tule kambre, kutsus Neeme peremees.

Tibu kalpsas üle aia ja loivas pikkade koibadega ümber sirelipõõsa vana Aadu järele, kes lühikeste jalgadega, püksid rebadele vajunud, valged juuksesalgud kohevil nagu ohakatutt, astus toa poole. Vana-

mees vajus rehetuppa. Tõnu tal ikka kannul, nagu kardaks ta mahajäämist. Siin istusid nad laua ääre, millel põles väike tattnina-lamp, ega leidnud esmalt aja- ning oludekohast jutuainet.

— Oot, oot, ma lähen toon natuke juua! ütles Neeme, võttes kahetoobise plekknõu, ja ruttas aida poole, sest viljaaidas pidi üks ankur veel humalamärjukest täis olema.

Tibu Tõnu pistis kõigepealt pika sõõmu kolkunud õlut, mis sisaldas rohkesti viinavaimu, ning pakkus siis ka peremehele endale, kes vaid natuke huuli niisutas. Neemel oli vist kavatsus Tõnu purju panna, sest ta sundis teda üha jooma ja lubas veel tuua, kui nõu tühjeneb.

— Või sa's laulsid me Leenale uudist? alustas ta nüüd. — Aga ega sedasi tule kedagi välla, see vihastab tüdruku oopis ää, ja siis, poiss, pühi suu puhtaks, seda ütlen mina . . .

— Nojah, ma jo ütlesin, ega ma ise . . . et va Nõksu, et mine ja mine ja laala . . . Ega ma mõteldki laulda, aga nad ei teind ust lahti, ja ma sis ütlesin, et . . .

— Ää aa roppust välla, Tõnu! Kuid Tõnu tänitas edasi:

— Nõksul on neid igate sorti, misukest aga tahad!

Neeme Aadu ei kiitnud neid laulmisi ja Tõnu teguviisi heaks. Ta kulm oli tõmbunud kortsu, suu virilaks ning siis:

— Tead sa, Tõnu, kurramuse pihta . . . Ma tahtsin sulle kedagi ütelda . . .

Tibu ajas unised ning vesised silmad pärani ning avas võimaluse piirideni suu. Kui vanamees kahtlevalt vaikis, nagu puuduks tal usaldus avaldada oma salajasi mõtteid, siis julgustas Tõnu:

— Reagi! Reagi, Neeme isa!

— Kas sa oled kua ustav, poeg?

— Keda sa's mõtled? Oled sa minust kedagi alba kuuld? Seda asja ei ole, et ma kellegille kedagi lähen lobisema. Seda asja ei ole!

Ning just kui tõika otsides oma ustavuse kinnituseks hakkas ta uhkustades selgitama:

— Kas ma olen seda kellegille reakind, mis ma seal te toa taga männikus tegin.

Neeme Aadu pealmine libedaks aetud huul tõusis imelikult nina alla kipra, paljastades tugevaid kollaseid hambaid. Ka Tibu oli ülemäära liigutatud salatsevast avaldusest. Siis lõi ta just kui kartma ja vaikis jälle.

— Noh, reagi, reagi, poeg, keda sa seal me toa taga sis tegid!

— Vat ma mõtlesin, et kui Neeme plikad on toredad, siis olen mina kua tore, olen mina tore ja toredam veel kui Neeme toredad plikad ja nende toredad peigmehed... Vat mina olen see mees, kelle kangus peab kostma üle kihelkonna...

— Kas sa's tegid selle tüki? küsis Neeme vana.

— Neh, et misukse? küsis Tibu vastu.

— Noh, et viskasid need kodarad sisse!

— Jah, kas ma olen sis kellegille reakind, et ma viskasin need kodarad sisse?

— Või sis sa, Tõnust poeg, panidki selle obaduse neile? Mis sa mõtlesid sis, et — Ants võeh?

— Ah kummking või?

— Einoh, teadagi!

— Nojah, mõtlesin, et linnameestel raha küll, eks nad osta uued...

Neeme vana ei mõistnud enam kolmegi lugeda. Tibu Tõnu on igatahes kangem mees kui võis arvata. Neeme vaatas pimedasse nurka, nagu ootaks abi seinalt, mis mustas nagu öine mets ta ees. Siis võttis ta

laualt kiire liigutusega piibu ja tubakakoti, nagu haaratud mingist uuest mõttest.

Istudes sängi äärele pidas ta hulga aega nõu. Teadmata, mis ta talupoeglik aju seedis, kuid siis tõusis ta sängi servalt, liikus käsikaudu kobades kambri ukse poole, avas selle ja vaatas hoolega, kas neid ei kuulata. Tõnu oli vajunud tukkuma laua ääre, pea kätele nõjatatud, müts peast lauale veerenud. Vanamees tuli tagasi ta juure, pani käe aeglaselt ning kergesti ta õlale, nagu ei tihkaks ta magajat ehmatada, ja pomises:

— Rumal mis rumal! Aga kangust oled täis! Mis sa mulle oled teind, seda tee Nõksule kua! Siis oleme tasa.

Tõnu tõstis pea, nagu polekski ta maganud, vaatas kohkunult üles vanamehe poole ja ütles jorutades:

— Ega sa, isa, sellest kellegille ei reagi!

— Ah, et seda jalgratta lugu? . . .

— Nojah, ma ei tea, mis see on, aga mu meel on täna nii raske, nagu oleks kivi kaelas . . . Tahaks kohe minna ja olla ja mette enam tagasi tulla.

— Kuule, Tõnu! Ää ikka ole nii toss! julgustas nüüd vana. — Mul oleks kua sulle kedagi reakida! Ole ikka kraps poiss nagu alati! Ma olen sind ikka näind nagu vaprad sõjameest, kellel pistol peus ja pasun suus . . . Nojah, et mulgi oleks sulle natuke reakida imelugusi!

— Noh! uudistas Tõnu. — Noh, lase aga tulla. Sinu juttu ma tahan alati kuulata. Sinu jutt on mulle magus kuulata nagu mesi . . . Aga Leena, selle jutt on nüüd õelaks läind nagu karuohakad . . . Ning siis taskust kobades ja lauale pannes:

— Pidin viima . . . aga noh, kui ei lasta sisse, sis põle tarvis, viin koju koera ette!

— Noh, ole ikke! Ega see asi nii kua jää! julgustas Neeme. — Küllap tidruk aru pähe võtab, kui sa ise nõnna torm ei ole. Ja vat, kui sa ise selle Nõksu pilli ei tantsi ... See ramp tuleb mua pealt ää pühkida, siis on rahu majas ... See on seda veart, et pane kukk katuksele ... Nisuke lojus on see! Ää reustab nüid muailma rahva ... Ja küllap tema käskis sind need rattadki ää lõhkuda.

See oli Tibule tõepoolest uus ja tore mõte.

— Kis muud kui tema jah, vastas ta, — ega ma ise põleks nisukse nupu peale tuld ... Tema jo oma vigurimoodi nõksudega ... Jah, et ega siis Neemest mööda ei lähä, see ratta kandaal!

— Nojah, küll on inimesi muailma loodud! kirus Neeme, kes ühtlasi oli vaimustatudki oma uuest leiutusest. — Mis on seesugusel luaberdajal muailma inimestega asja! Vuadaku, kuda oma plikadega akkama suab, mul on, jumal tänatud, veel alles neitsid!

— Või neitsid! imestas Tõnu.

— Jah, ema on selle selgeks teind nagu uamen kirikus ... Kas sis suab me Leena olla mõnes pahas tõbes? Lojus inimse naha sees, muud ei oska ma ütelda!

Ja siis uut hoogu kogudes ning mingeid kavatsusi hellitades pakkus ta Tibu Tõnule jälle õlletoopi.

— Joo, poeg! Neemel on seda küll, mis õlleks nimetakse.

Ja siis:

— Küll on inimesi muailma loodud! Mis on temal teiste inimeste ja nende ninaluutega asja? Vuadaku, kuda oma Annega akkama suab ... va lögapüks!

Teispool seina oli aga Neeme perenaine põnevuses oodanud ja viimaks, kui mees nõnda kauaks oli Tibu Tõnuga rehetuppa jäänud, ukse taha kuulatama

hiilinud, mis neil kahel sõbral seal käsil võiks olla. Nüüd oli ta korraks isegi toolile roninud, et läbi leitseaugu paremini kuulata meeste sosistamist, kuid sealt suure hirmuga alla kalpsanud, kui kuulis nõnda jubedaid sõnu ja koledaid kavatsusi.

— Nõnna et prohvusele tuli reastasse, muud ühti, ähvardas vanamees, — või nii koledal kombel teutab minu lapsi see va muailma rahva naerus, kis ei oska muud teha kui lorilaulusi ja tattnina poissa, kellest muud ei kasva kui kari obusevargaid. Tuli reastasse, muud ühti!

Tõnu ehmus sellest Neeme peremehe rängast nõudmisest oma näomusklid kangeks. Ta ei suutnud enam huuli sulgeda ega silmalauge pilgutada. Ta vahtis nagu kivistunud kuju raevus jõllitavale Neeme vanamehele. Neeme pani käe ta õlale, raputades teda natuke, et ta tarretanud veri hakkaks liikuma.

— Ää sis nii arg ole! Kui paned nii salaja, nagu need rattad lömastasid, ei tea keegi, ega augu koergi takka! Ise ole veel kaikaga ukse peal ees, et keegi välla ei sua, las kärvab terve kupatesega!... Nisuke va luuletaja.

— Kuule, isa! ütles Tõnu, — mina olen nüid kange mees igatepidi, aga nii kange ma vist küll ei ole, et ma selle luuletaja kondid võin tuhaks põletada... Las ta luuletab... ega luule kedagi ei tee, ega sellega tükki küllest ei võta ja ega ta sellega omale raha kua ei kogu.

— Miks ei sua, miks ei tee, miks ei kogu... va loll! Sa ei või! Sina, Tibu Tõnu! Sina — pikk sirge mees, rind ees nagu Kerstumägi, kas sulle jäksab kiski vasta panna, ja kas sa Leenast sis ilma jääd! Või kis sulle tütart on keeland! Võta kohe, võta! Aga ää neid salmisi seia änam laulma tule... Kas sis sul pa-

ramat ammetit põle kui Nõksu suadana köstert mängida?!

Kui Tibu ikka vaikis, siis:

— Kardad? Kardad? Nüid põle sul julgust.

— Keda siin karta. Aga...

— Ikka kardad! Aga seda ütlen ma sulle, karta põle siin kedagist, üksipäni teed, üksipäni kannad südames, ja kua püha taevane jumal on sinu poolt, usu, poeg! Sest piibles on üteldud, et miska sulle mõedetakse, sellega pead sa kätte mõetma ja veel kuhjaga!

— No aga ega Nõksu põle taht sind põlema panna, vastas Tibu.

— Rumal laps! Põlema panna! See on veel irmsam kui põlema panna! Põled ää ja oled tuhk... Aga nõnna pead sa käima nagu äbistud koer muailma rahva naeruks. Nõnna oled kui narr Nõksu Juhani luulekõntsa all. Mädand ninaluu! Meie Leenal!...

— Noh, kui üst nii, siis küll, nõustus Tibu.

— Noh muidugi! Nõnna on ikka old, algmisest suati! Nõnna on piibles: ja Simpsun võttis ja püidis kinni rebaseid ja pani põlevaid tõrvakseid nende sabade külge ja suatis vilistlaste nisuvälladele, et need äävitaks nende viljad ja varandused... nõnna on piibles, nõnna on jumal käskind... nõnna on piibles, piibles on igate moodi, nõnna et jumal on sulle armuline, nagu on ta meile kõigile armuline...

— Noh, eks ma sis vuata, eks ma sis võta madjakast kätte ja ole ukse-akna peal ees, et kui pea pistab, nõnna kohe pähe valan.

— Eh, eh, eh, naeris Neeme pikkade, tugevate kollaste hammaste välkudes. — Nõnna neh, pojuke! Nõnna neh!

Viimaks jäi ta mõttesse. Ning mida rohkem ta mõtles, seda enam segamini läksid ta mõtted ning ta

ei taibanud selle õhutuse ulatust ega tähtsust ning ta ei suutnud enam uskuda, et need sõnad olid tulnud tema suust. Teda haaras seletamatu hirm ning ta hakkas kartusest värisema, et: „mis nüid küll on, mis nüid küll suab, kui see kõik välla tuleb". Kuid siis kogus ta taas julgust, meenutades, kuidas Nõksu teda üha ja alati on narrinud, teotanud juba sellest saadik, kui maamõõtja selle kääru sealt kapsaaia küljest oli Neemele mõõtnud.

— Las kärvab, muud ühti, ütles ta nüüd kinnituseks ning lõppotsusena. Ning siis ringi vaadates ja pilku Tõnule heites:

— Mis sa neist lauale laud?

— Leena ei taha ja kus ma nad panen, vastas Tõnu ja ladus neli-viis pagarisaia, mis ta õhtul poest oli ostnud, Neeme rehetoa lauale.

— . . . ei taha, ei taha, põle tarviski, pobises ta endamisi, — viin Nõksu Annele ja asi vask, las maitseb ja matsutab . . .

Neemele meeldis see Tibu plaan. Ta muutus just kui erksamaks ja küsis, nagu poleks ta hästi kuulnud:

— Ah Nõksu Annele?

— Nõksu Annele jah! Las maitseb ja matsutab, kui sinu tütred ei taha. . .

— Eh, eh, eh, hirnus Neeme vana, — või me plikad ei taha? Noh, need vii sis kõik Nõksu Annele, keda me plikad ei taha. Keda me plikad ei taha, need on Nõksu Annele parajad.

Nüüd laskis ta uniseid ning vidutavaid silmi tahmunud rehetoas ringi käia, nagu otsiks ta midagi üsna olulist. Õhtul oli ta nahkohje ploomirasvaga määrinud, et ohjad pehmemaks ning nägusamaks muutuksid, sest pühapäeva hommikul pandi kiriku minnes vanale märale vähemalt nahkohjad peale, valjad pähe ja kõhualuse-rihm alla, mis kõik aegsasti sisse määriti ja

rehetoas konksu otsas ära kuivatati. Või sellest rasvast puudu oli, rippus aidavahe lae all suur rull pilbaste vahel, et läks haisema ja hallitama. Kui seda ohjamäärimisest üle jäi, pisteti kuskile prao vahele või nagi peale, et teinekord jälle võtta oleks.

— Kuda sa seda saia sis niisama viid? lausus ta nagu muuseas.

— Et kuda niisama? küsis Tibu uudishimulikult.

— Noh et kui paned kedagist vahele, kedagi libedamat!

— Ah et võid või? Ena mul asja! heitis Tibu.

— Võid või rasva! Ükstaskõik.

— Kus seda võid või rasva võtta kallil aal ja talupoja rahva ulkas, seda vii aga Preevlele, ih, ih, hii!

— Kas selle puudust peaks siin majas olema! Kuula nüüd! ... Säh, tõmma känakas saia vahele, võttis Neeme vana rasvalapi seinaprao vahelt ja ulatas Tibule.

— Ih, ih, hii! naeris Tibu.

— Võta, võta! Ää kõmmelda kedagi, aidavahel lae all terve rull veel!

— Ah seda või?

— Nojah, sedasama ... Ja Annele oopis libedam... eh, eh, hee!

— Ah see libedam või? See jo obuse karvu ja ruuna igi täis! Ja aeseb kui kärp!

— Noh, aeseb! Kus ta aeseb, puhas rasv! Meki, kui tahad!

— Jah, kui üst võtaks käraka alla, siis kudagi ...

— Ah et käraka!

— Nojah, kui üst kihla veaks.

— Mis seal kihla! Vii minema, vii Annele, eks siis võta kärakast, meelitas Neeme.

— Äk, äk, äk, kiskus Tibu naeru.

— Kui just kahekümne viiese teed, eks siis vuata!

Neeme nägu muutus naerust laiaks.

— Poeg, olen mina sulle kedagi keeland.

Tõnu koukis vestitaskust tohutu käänispeaväitsa, lahkas saiad osava liigutusega pooleks ja määris vastikult lehkavat ohjamääret saiale nagu võid.

— Aga poeg, seda ma ütlen, ää sest „kukest" kedagi inga. Mitte üks noh! Mõistad?

— Mitte üks noh! vastas Tibu ja kobis, saiu kokkupandult valgesse, ent määrdinud kaelarätti mähkides, uksest välja.

Vanameest ootas aga tagakambris ebameeldiv üllatus. Ta astus esmalt võidutsedes käsi hõõrudes üle kambriläve, aga niipea kui ta jõudis sängi servale, rabati teda jalust.

— Noh, kas said Tibuga kaubad kokku? küsis naine.

— Misuksed kaubad? katsus peremees kuraasikalt küsimust halvata.

— Noh, eks ikka need kukekaubad.

Vanamees kohkus keeletuks.

— Mis kukekaubad?

— Äe! Ää nüid ennast nii lolliks akka tegema, käis aga naine peale ning paistis, et tal asi on üsna selge.

— Ole sa loll! Sellest suab nüid asja, hakkas vanamees pereeite lohutama, — see nagu va kapukas. Sellega äästa kesa! Sel on lapse mõistus . . .

— Eks me nää! Eks me nää! hoiatas Neeme ema.

Vanamees vähkres aga poole ööd, uni ei tulnud ega tulnud.

XXI

Rasvasõda

Nõksu Juhani vanim tütar Ann oli kahjuks meie tuntud luuletajale suureks südamevaluks ja kirstunaelaks, kes vanamehe vabale luulelennule valmistas soovimata pidureid. Teised paar tütart olid alaealised, nendega polnud mehelemineku muresid, vahepealsed olid poisid — Juhan, Jaan, Ants, Jüri, Jaagup, Nigulas, August. Poiste pärast polnud muretseda, tee pastlad ja takused püksid jalga, küllap tööd leiavad isegi! Neile pole vaja kosilasi ega ehalisi, pole karta, et nad koju istuma jääksid! Olid nad enamasti Nõksu Juhanisse, pika jämeda nina, lühikese ülahuulega, mis vaevu ulatas üle tugevate hammaste, suure laia lõuaga, kõvera vesise alumise huule ja nohiseva hingamisega. Alatasa käisid nad nina kirssus ja silmad kissis, nagu paistaks neile hele päike näkku. See muutis nende ilme kibedaks ning vinguseks. Oli neile jumalast antud ka veider suuvärk. Rahvas ütles: lohmakad kõnekäänded. Teati Nõksul olevat ka muid ebameeldivaid kombeid. Eriti jätvat soovida Nõksu rahva lauakombed. Suid matsutatavat ja suppi luristatavat nõnda, et teelised peatuvat maanteel ja hobused panevat norskama! Räägiti ka sõrmede lutsutamisest. Rasvast seapekki sõid sõrmede vahelt ja kuhu selle mahla jätad, mis mööda sõrmi alla voolab? Vana Nõksu limpsis hoolega sõrmed puhtaks, miks pidid noored vanast maha jääma! Küllap jõudsid ettegi! Ega's liha süües üksi limpsitud sõrmi, küllap sinna silgustki midagi jäi, või — heeringast. Mida just keel ei tabanud, seda aitas pintsakuhõlm või püksireis viimistleda, sest kuidas ikka muidu! Määrdinud kätega ka paha! Tuli peale ninanuuskamist sõrmi sinnasamasse natuke

hõõruda! Taskurätt! Ega pole mõni linnasaks või Kadakasauna kummking. Muidugi, Nõksule taheti ka valgust tuua ning edu eest võitlejaks osutus Ann! Kuid nagu kõigi uuendajatega, nõnda juhtus ka temaga — ta tehti enam kui naeruväärseks! Tema ei luristanud ega matsutanud, ei lakkunud sõrmi ega pühkinud vastu kintsu, ei tõmmanud putru läbi suu enne piimapütti kastmist. Mis ta sest sai? Ainult narrida! Nõksu halb kuulsus varjas Anne voorused ja ta pidi kannatama ühes patustega. Ta oli puhas, kraps tüdruk, valge jaki ja aluskuuega nagu kõik külapiigad. Aga teistel polnud kibestunud nägu, jämedat nina ega puseriti hambaid, milles ometi Nõksu Ann ise süüdi polnud. Polnud süüdi, aga pidi kannatama. Ja pagan teab, kellest need punased, kuldblondid juuksed talle olid pärandatud? Isal neid polnud, ka emal polnud need punased. Eelarvamustest tingitult peeti aga punajuukselisi õelateks, jonnakateks, ühe sõnaga, täiesti alaväärtuslikeks, keda kas viska kividega surnuks või saada merele hulkuma.

— Kuule Tõnu, mis vana vankremearde ais sul täna juures on? ütles Ann, kui Tibu oli ennast ta sängi äärele toetanud.

— Ann, ää aa ullu juttu, kallutas Tõnu ennast tüdruku poole, nagu üritaks ta teda sülelema.

— Sa, poiss, oled küll suapamearet söönd.

— Ää n'd ikka lora! tõmbus Tibu natuke tagasi.

— Miks põle sis? Nigu tuppa tulid, nii kohe akkas nisuke ais tulema, nagu meil seal vanal ploomirasvarullil aedavahel lae all.

— Noh, eks ta sis sealtsamast tulegi.

Ann tõstis pead ja tõmbas sügavamalt haisu, nagu tahaks ta lõplikult kindlaks määrata haisu allika.

— Kuule, Tõnu, see tuleb sinu juurest!

— Ää lora! Säh, võta param söö saia kui sa tühja tuult taga aad!

Tõnu poetas pimedas käsikaudu rasvasaiad Anne kätte, kes sõna lausumata ja paha aimamata pani külakosti ettevaatlikult padja alla, nagu see kombeks oli.

— Aitäh! lausus piiga ja nihutas ennast lahkesti seina poole.

Kuid haisupomm levitas üha tungivamalt aatomeid, mis ähvardavalt kõditas nende mõlemi haistmisnärve.

— Mis asi see ometi on! imestas Ann ärevuses, ega ometi kass põle kedagi seia sängi alla toond?

— Noh, mudugi et kass!

— Aga kust ta sis nisukest asja on toond?

— Noh, eks ikka aedavahelt lae alt!

— Kus ta sealt seda kätte suab? Seal ripub see uastate viisi, puudu keegi.

— Aga ehk nüid puutus! Kõik tuleb elus ette ja mul on kua nüid lühikese aa sees pallu asju, mis ma esimist korda elus olen teind... Ja võib-olla viimaseks jääb... Nõnna kua kass. Esimist korda oma lühikse eluaa sees tõi selle rasva seia, ja nüid aeseb, et pane või õletuustid ninasõermesse!

— Aga kuda see sis nii on, et nii kui sa tulid, kohe akkas aisema? Ja nii kui sa ennast liigutad, nii kohe truani ais muudku lehvib!

— Ah, truani ais? Ää lora, Ann! Anneke! meelitas Tõnu ja katsus Anne sülelda. Siit ei osutatud kuigi aktiivset vastupanu, vaid lasti seda kuidagi meeldida. Kuid ometi mitte kauaks. Ann hüppas põrandale ja hakkas jahti pidama kangekaelselt ninna tükkivale külalisele. Ta otsis sängi ees asetsevalt laualt, kobas aknal roosipottide vahel, tõstis toole ja järge ning lõpuks otsis ka sängi-aluse läbi.

— Vuata jah, ehk on kass senna kedagi tassind!

— Jah! Ega siin muud ole kui sinusugune kahejalgne kass!

— Ega tea, vuata oolega, ehk mõni nisuke sängi all!

Piinlikust püüdlikkusest hoolimata ei õnnestunud Nõksu piigal haisupommi peidikut esialgu avastada, mis seda enam viis teda veendumusele, et see pidi Tõnuga ühenduses olema.

— Sina, kurivaim, aesed, muud kedagi! ütles ta nüüd, haarates Tõnu pintsakulakast ning raputades teda mehe jõuga. Tõnu sirutas käed talle ümber ja tõmbas Anne koguni embusse ning siis vajusid mõlemad turtsudes sängi põhja.

Kuid sängi põhjas ei saanud vallatud külanoored — kui nõnda neid veel tohib nimetada — kuigi kaua segamata mürada, sest tuntud ninapainaja asus oma tavalise ülesande täitmisele, mis krapsi Nõksu Anne pani nüüd peaaegu märatsema. Ta tõukas Tõnu haarajad endast eemale, tõusis istukile, tõstis padja ääre ja kahmas saiad. Tõnu kangestus hirmust.

— Oot sa, kurivaim! Vat kus mul aesupomm! Vat kus mul peigmees! Küll on lojus! kirus Nõksu Ann.

Nüüd polnud Tõnul enam aega sängi pikkust mõõta. Nii kui vedruga oli ta keset põrandat ja uksest väljas ega kuulnud enam seda kolksatustki, kui saiad lendasid solgiämbrisse.

Ann laskus kummuli sängi ja nuuksus nõnda valjusti, et majalisedki virgusid ning Juhan pidi tulema juba Anne usutama. Tõepoolest, Annele oli see solvav, tal oli nõnda piinlik, nõnda häbi, et ta oleks vajunud kas või maa alla. Kui ta esimesest vapustusest oli toibunud, siis vallutas teda teine haarav meeleliigutus ja see oli viha, põlastus ning kättemaksuiha. Ta vandus tuld ja tõrva Tibu Tõnu pealaele ja tõotas, et iialgi enam ühtki poisitõbrast kambriuksest sisse ei

lase, tulgu nad kui tahes mesimagusa näo ning maheda jutuga.

Hommikul leiti kolm kahekopikast pagarisaia, mis keskelt lõhki lõigatud, Nõksu talu seasööda-ämbrist. See kummaline ja ebatavaline leid põhjustas Nõksu peres määratu suure üllatuse ning imestuse. Pea tehti kindlaks, et saia vahele olevat midagi määritud, mis kangesti haisevat ja mis sundinudki Anne sellist sammu astuma.

— Tea, kas võib sigadelegi anda, tea mis tõbe teeb? kahtlustati.

— Jah, tea mis prantsus on? Va Neeme mädand saiad! lausus Nõksu Juhan asjatundlikult.

Ema katsus Anne usutada. See ei andnud mingisugust tulemust. Õed-vennad möödusid paljutähendavate pilkude ja märkustega. Ainult vana Nõksu muheles:

— Teada kõik! Põleks võind uskudagi, et Tibu hakkab selle käsilaseks... Va totakas! On ikka natuke jahukotiga pähe löödud, ih, ih, hii! naeris Nõksu Juhan veidrasti ning täiesti ebakohaselt.

— Ega see põle veel kõik, lausus ta perenaisele, — siin on veel üks nihv. Siin on Neeme Uadu pühakiri ja vaga süda mängus. Ih, ih, hii!

See tundus Nõksu mõistlikule ning tõsisele perenaisele, kes oma mehe tembutamistest ning luuleandest kunagi ei tahtnud heas arvamises olla, lihtsa lobana ja ta ütles:

— Koledad mehed olete. Nii kui murdjad üksteese vasta! Nüid akkate üksteesele raipe rasva söötma! Küllap viimaks panete teeneteese nahka!

— Mh! tegi Juhan. Seesa sa teese eest! Sa ää topi oma nina meeste asjadesse... Poe juures me seda veel vuatame.

Poe juure oli rahvast kogunenud, sest ümbruse oli

kihama ajanud hulga tähtsam sündmus kui jalgrattalõhkumine ja rasvasõda. Nimelt oli von Brevern teatanud renditalupidajaile peale mõisakuuendike, et talud kuuluvad tuleval kevadel müümisele, kusjuures paruniproua oma rikkast heldusest ning heast südamest soovivat, et „need kohad jääma talupoegadele, kes neid tänapäevani on harinud ja pidanud". See teade erutas kuuendikke nurinat ning meelepaha avaldama, sest ka mõned nende seast oleksid meeleldi soovinud osta maa, mida nad tänapäevani olid harinud ja pidanud, pealegi oli ju paruniproua Uexküll nende talusid hulga kauem pidanud müümata kui paljud teised suurmaa-omanikud, isegi mitukümmend aastat.

— Me oleme paruni teuorjad ja jääme selleks, kinnitas Neeme Aadu.

Vainusauna Jüri, kes Koliküla meeste hulgas näis olevat tähtsaim teoreetik, katsus asja „teaduslikult" valgustada. Tema oli siin külas peagu ainus, kes luges või oli lugenud Rakvere „Valgust" ja et „see aas va pläma suuremeelsest keisreärrast", siis oli hakanud Jakobsoni „Sakalat" lugema, „kis seletab kua küll keisrele truualamlusest, aga soendab kua eestimehe südant". Ka oli ta „vuadand" „Postimeest" ning siis oli kirunud: „ühed rongad kõik".

— Kis teile seda mõesa või kuuendikkude valda müima akkab, ütles ta, — kis sis Preevlele tööd teeb, rukki lõikab ja viljad peksab . . .

— Noh, eks palgaku moonakad!

— Nõnna tuleb ju odavam, vastas Vainusauna Jüri. — Aga küllap tuleb aeg, kus kua te kohad müigile tulevad, ennustas Jüri.

See oli pisukegi lootusesäde ning mitte palju vähem kui lootus kord rikkakski saada.

— Kaua see vana kord ikka vasta peab, kus teuli-

sel veel mõesapõllul töötavad, seletas Vainusauna Jüri. — Nüid on mehi tarvis, kellel põle muad ega varandust ja kis võiks vabrikutesse tööle minna. Meil olid siin Saula vällal suured külad old, kus nüid karjamõis on, ja Oru mõesa välladel olid Nõrava ja Rida küla, mis nüid kõik mäda nõmmesi laiali aetud. Pallud pühiti hoopis muamunalt. Nisuke on priius, lausus Jüri. — Siis nägid keisred, et nii see nali ikka ei lähä, et mõisnikkudel nii veidrad mõtted ja teud, et vahetavad jah, nagu reagitakse, inimesi koerte vasta ja kabistavad talupoja tütreid, ja et vällamual kua asjad teistmoodi, sis tuli kedagi ette võtta.

Mehed kuulasid uudishimulikult. Isegi Nõksu ja Neeme, kes täna kavatsesid veel oma asju selgitada, vahtisid ennem Vainusauna Jüri suhu kui teineteist altkulmu.

— Keiser Aleksander II andis siis käsu, seletas Vainusauna, — et talupoegadele tuleb mua päriseks müia.

— Ih, ih, hii! Milla see juba oli, naeris Nõksu.

— Milla ta's na oli? küsis Neeme.

— Jah, see oli juba ammu, jätkas Vainusauna, — aga vat kui kaua viivitavad.

— Noh, Aleksander II seadis vakuruamatudki sisse, mis Peeter ää oli kautand, teadis Neeme ja ajas peagi uhkustades selga, mis muidugi Nõksu Juhanile sugugi ei meeldinud.

Poeruum muutus sumisevaks mesilaspereks, kus igaüks soovis avaldada oma arvamist talude müügist ning nende ostmisest, vakuraamatuist ja muist tähtsaist asjust.

— Minul on ta ükstaskõik, ütles Luige peremees. — Oma puari postivahega olen ma igapidi ori.

— Kus ta's ükstaskõik on? ägestus Kopli Priidik, kellel oli samasugune popsikoht. — Ega saks sua siis

sind enam mõesavällale orjama aada, siis oled ikka omaette mõisnik!

Ning taas arutati suure sumina ning ägedusega, miks paruniproua mõisavalda ei müü, milleks üldse maid müüakse, mis õigus selleks on, kuna siin on neid esiisadest saadik haritud. Nüüd maksa veel mõisnikkudele välja!

— Põle muud kui mõisnikkude kriukad, arvas äkki Nõksu, — kui keiser seda kuulda suab, siis on asi teene.

Tont teab, oli see tõsi või vale! — kas keiser teeb midagi, kui kuuleb, et Kose mõisa kuuendikud jäävad ikka kuuendikeks, või ei tee midagi. Seda ei seletanud enam Vainusauna Jürigi, sest nüüd algas uus lugu.

Nõksu Juhan seadis häält kõvendades hoopis uue küsimuse, nõnda et „kogudus" seda üldiselt kuuleks:

— Neeme ae, hüüatas ta, — kuda sis selle vakuruamatuga jäi, keda Peeter Suur ää kautas?

Neeme taat kuulatas natuke, kas sellele ei järgne midagi raskekaalulisemat, ja vastas:

— Eks ta jäänd nõnnasamma nagu Nõksu Annega.

Nõnda ei siginenud vakuraamatuist tarvilist lõket.

Kuid üürikese aja pärast lähenes Neeme taadile ta vandeseltslane ning lugupeetud põlluharija Tibu Tõnu, kellele Neeme oma vanimat tütart „ei keelanud", ja küsis:

— Neeme ae, kuda sis on?

Neeme ajas silmad vist küll hirmust pärani, sest ta kartis Tibu Tõnu paljastusi, mida see võib teha rumalast peast.

— Kuda kaup oli? küsis Tibu.

— Misuke kaup? küsis Neeme pahaselt vastu.

— Noh, et kortel viina poe juures.

— Et — mis eest? küsis Neeme, nagu tahaks ise Tibult välja pinnida needsinatsed asjad.

— Noh, oled juba ää unustand, mis sa lubasid.

Nüüd polnud Neeme taadil enam muud kui katsuda kuidagi minema putkata. Ta kalpsas letilt põrandale, kehitas pükse ja pistis ukse poole. Ei jõutud kolmegi lugeda, kui vanamees oli juba maanteel ja astus oma tavalist ülejalakõnnakut Neeme poole, kus teda heleda klähvimisega saatsid Nõksu koerad, kellele ta täna hirmsa usinusega kive ohverdas.

— Säh sulle! parastas ta iga viske puhul.

Koerte vastu osutas ta sangarlikkust.

— Mis see Neeme sulle tegi's? küsis Tibu Tõnult Kopli Priidik. — Või mis sa Neemele tegid, et see nii plagama pani?

— Mis ta tegi? Müis mulle natuke vankremearet ja lubas ead liigud teha!

— Või vankremearet? Mis aast sa, Tibu, vankremeardega oled kauplema akand?

— Ega ma sellega kauple. Ma mearin seda leeva peale ja söödan arstirohuks neile, kellel ilmas kudagi alvaste läheb või kellel ilmas kudagi ei vea.

— Kussa sis leeva peale mearid? küsis nüüd Nõksu.

— Kelle peale siis?

— Noh, kas Neeme sulle saia ei müind's?

— Ah saia või? Ei, saia suab pagari käest nii pallu kui tahad. . . Roobu lõi omale pagari pannid särtsuma, muudku võta tritsleid igate sorti.

— Saia said siis Roobult ja rasva Neemelt, ih, ih, hii!

Teised poelised ei taibanud esialgu naabrimeeste kummalise kahekõne sügavat sisu ja ruttasid asja lähemalt pärima, kuid kõik jäeti vastuseta.

— Ih, ih, hii! naeris Nõksu Juhan ning ta kulmu kohale tekkis luulekorts, nagu suruks ainete rohkus ta pealuud.

Kuid luulekortsud kadusid, nagu nad olid ilmunud, ning olles viinast natuke abi otsinud, muutus Nõksu Juhani luuletaja-hing möllavaks kallaletungijaks.

— Tibu! Tibu! hüüdis ta Tibu Tõnu, kes oli kadunud teise ruumi.

Tibu ilmudes:

— Tibu, tead, mis ma sulle ütlen, sina kaupled vankremearde ja saiadega, aga nii pallu sul raha ei ole, et ostaks kortle viina. Mina sulle kua viinatilka ei osta, palu põlvili muas, kui tahad! Minul kasvavad pojad ja need põle nisuksed luuletajad kui mina. Need ei lase juba meardekauplejaid südaöösse majasse tungida ja oma kaupa teiste sängi poetada . . .

Nüüd hakkasid ka ümbritsejad taipama Tibu Tõnu vankrimäärde-kaubandust ning aimasid, et Nõksu sängi olid poetatud mingisugused salapärased vaenuesemed, mida siin andis täna alles klaarida.

— Tead, Tibu, ütles Nõksu, mina olen sind ikka meheks pidand ja sulle salmisi õpetand, aga sestsuati kui sa Neeme vanamehe meardega kaupled, oled sa üks turuluruluu ja muud mitte kedagi, ja rohkem ma ei reagi!

— Kuule, Nõksu isa, kas sa sis need saiad ise ää sõid? küsis Tibu.

Ümbritsejad kiskusid naeru.

Kui Nõksu üha rohkem pilkas ja Tibu Tõnule lubas poegade toetusel hea nahatäie anda, otsustas Tibu avaldada veel selle Neeme Aadu kõige mõjuvama ning salajasema trumbi.

— Ää pahanda, Nõksu, kedagi, ütles ta. — Täna õnne, et nii veel läks. Oleks võind ullemini minna.

— Ah ullemini, või ullemini? käratses Nõksu ja vajus rinda ette ajades Tibu Tõnu poole, nagu kavatseks ta endast märksa nooremat meest läbi kolkida.

— Või ullemini? Tea mis sina, nupust nikastand, õige ää oskad teha? Kõtt searega suabastes.

— Ega muud kedagi kui oleks kepp ja kott old!

Nõksu näost hakkas puna kaduma, nagu oleks auk löödud ta ihhu, kust verele vaba pääs.

— Ah kepp ja kott! Noh, seda suame veel näha! See asi nii juba ei jää! Selleks on valdas urädnik olemas.

— Äh, äh, urädnik! naeris Tibu — Mis see urädnik siin veel aitab, kui Nõksu istub tuhaunniku otsas.

— Noh, seda suame veel näha! Sedasi seda asja enam ei jääta! ähvardas Nõksu.

Ümbritsejaid haarasid segased tunded. Mõned panid seda naljaks, teised võtsid tõena ning viimaks muutus rahvaski rahutuks. Ainult Vainusauna, kes külameeste ärplemisi oli alati pidanud — teoreetiliselt võttes — rahvusliku omapära väljenduseks ning vaistlikuks tarviduseks, mida muidugi selliselt ei väljendatud, astus vihase Nõksu peremehe lähedale ja ütles:

— Juhan, sellest suab ea vemmalvärsi jälle!

Sellega nõustusid mitmed ning see juhtis vaenumõtted õilsale kunstile.

Aga kui Neeme Aadu kuulis Nõksu Juhani ähvardustest, mis talle suurendatult ette puhuti, ja koguni valmistatud protokollist kui sündinud asjast, siis ei saanud ta toatagusest kuusikust enam äragi. Iga päev ootas ta keisri käskjalga, seda karvast urjadnikut, ja kui mõni halli kuuega teeline oma kehva setukaga meenutas seadusesilma, oli vahva Neeme peremees paksu kuuse varjus, mis kasvas kambri otsas.

Kui see Neeme vanaga nõnda oli, siis polnud midagi imestada, aga Koliküla nooremaid tabas sügisel laadal suurem äpardus. Sest viha, aga võib-olla ka kadedus, kasvas kuuendike põue nõndanimetatud suure valla — Kurena, Karla, Kanavere — vastu, kelle talud kuulusid müügile. Ja kui levis kuuldus, et purustatud jalgrataste eest korraldatavat seal kandis tasumisretke, siis polnud kuuendike külas ärevusel enam kitsast piiri. Nüüd hakkas hoolikas ettevalmistus ja vilgas väevärbamine. Muretseti moodsaid relvi — nuge, mutreid, kantsikuid. Nõmmest toodi jämedaid kadakaid kaigasteks, mille oksatüükad vooliti teravaks nagu nõelad — et ikka kohe pealuu purustaks!

— Siin tehakse perepoegade pealuust kassikausid ja jalgratastest arakapesad, suurustati, ja Tibu Tõnu tõsteti kilbile esimese kangelasena.

— Enne lööme neid üttidest välla, kui mõis need neile maha müüb!

Juba enne pidi jalgratturid tagasi ja puruks löödama, kui nad Kolikülasse jõuavadki. Kihu all pidi neile äkklahing lavastatama. Kihu all oli ühel pool mägi, teisel pool soo, igatahes tore maastik vaenlase hävitamiseks!

— Seal lööme nad nässu, ütlesid Koliküla kuuendikud ja popsid.

Kui siin toimiti selliselt, ei unustatud ka teisel pool ridu kohendamast. Nendel, nagu jõukamal poolel kunagi, oli parem tehnika: buldog-revolvrid, taskulaternad ja muidugi jalgrattad.

— Meie juba ei tagane! oli Kurena Priidu andnud käsu oma jõugule.

Kuid enne tegelikku lahingut käis vaid ettevaatlik maakuulamine. Kui üksteist kusagil kohati, siis hõisati või möirati, nii kuidas tuju oli. Salamahti oli jälle

Neemelgi käidud ja rattad nüüd juba koju unustatud. Kuid mehed ei vääriks meeste nime, kui sõna ei saaks teoks.

Lahing ei toimunud Kihu all, nagu arvasid Koliküla kangelased, vaid sügisesel laadal. Kurena poisid olid tormanud matrad käes ja laulnud pärast seda võidulaulu:

Vokid makstud,
Sandid pekstud,
Rahupõlv on taeva all . . .

XXII

Noorte ja vanade hingepiinu

Oleks valutanud Leena süda üksinda, poleks olukord olnud nõnda lihtne, aga et valutas kaks südant peagu sarnaselt ja ühise asja pärast, siis kujunes asi lihtsamaks. Kadakasauna Antsu rinnus hakkas salauss närima, nagu otsiks ta teed vabadusse ega loobu, enne kui on raiunud ukse valgusele. Niisiis sammus ühel ilusal laupäeva õhtul, juba aegsasti enne päikese loojangut, kui tuul mängis puulehis, võõras mees aruheinamaa poolt, kus Leena kevadel oli käinud laulmas, mööda välja-aia äärt Neeme poole. Leena südant läbistas jalamaid nõelapiste, ta oli nirgikiiruga plikadekambris, pani valge jaki ja uue seeliku selga, nühkis niiske rätikuga põski ja laupa, silus juukseid ja sidus valge rätiku lõua alt sõlme.

Ka vana Neeme märkas võõra lähenemist, kuid tema arvas selle urjadniku olevat ja poetus aegsasti varjule, sest Kadakasauna kummkinga moodi pole see enam küll ühti, küll võib aga olla mõni muu asjamees, kes tuleb ehk kuke pärast.

Ka ema oli aimanud sedasama mis Leenagi. Tema südant oli samuti läbistanud miski erutus, kuid see oli olnud rohkem hea lootus kui ärev kartus.

— Näh, oledki ennast kohendand, ütles ta Leenat nähes. — Aga mis see's on, silmad punased, ää ole torm, pimevaim, ega ta murdma tule, kui juba korra tullakse...

Leena ei vastanud selle peale, vaid toimetas leemepaja man, kohendades praksuvaid tukke ja kuuseoksi, mis põlesid paja all.

— Mis lõbu siin suab olla, peale nisukesi asju...

— Rumal laps, mis asjad need sis na on? lohutas ema.

— Üsku ise ei tea!

— Ah need Tibu ja Nõksu salmid või?

— Mis need üksipäni.

— Usu sa nüid muailma juttu. Ma olen ikka üteld, et enne vanapagan kulutab seitse puari pasleid ää, kui kaks noort inimest puari suavad minna... Siis on jo igal viimasel sõna ütlemist... Ja ää sa karda kedagi, küll ma reagin talle... sobitas ema.

— Ei noh, põle sul tarvis akata... tegi Leena järsu liigutuse, nagu ei tahaks ta ema eestkostmist, mis tema arvates võis olukorda koguni kahjustada.

— Küll on kole, küll on kole, küll on nukrust noorele neiule, piina pikale peiule, leina lesele naisele...

Õues seisiski noor sirge mees, kes käitus märksa vabamini kunagisest Kadakasauna Antsust, kelle häälgi oli muutunud kuidagi heledamaks ning mahedamaks. Ta pakkus vanale Neeme peremehele kätt ja sundis teda paberossi suitsetama, mille kohta Neeme tähendas:

— Mis neist õlekõrtest nüid tõmmata suab! Ma piibuga arjund.

— Kas kõiki inimesi põlegi kodu? küsis Ants, kui Leenat näha polnud.

— Eks nad ikka ole, tuli nüüd ema, põllenurgaga suud pühkides.

— Kus siis Leena on?

— Oh, see on köökis, supipada akkas üle aama . . . Ja eks va Tibu Tõnu ja Nõksu Juhan teevad kõiksugu laulusi ja salmisi, et ei anna inimestele enam ingerahu, haaras ema asjal sarvist kinni.

— Akka aga sa oma loraga jälle peale, pani peremees vahele.

— Ole aga sa ise kua üsna vaid, ega sinugi süda puhas ole nende tembutamistest, vastas pereeit.

Vanamees tõmbus aupaklikult tagasi.

See, kes ei tulnud linnasaksa tervitama, oli Leena.

— Ma mõtlesin, et Leena on juba Tibu perenaine, lausus Ants.

— Äe, katsu asja, kis nisukest lora aab?

— Linnavareksed juba kraaksusid.

— Kuula nüid! imestas pereeit, kuna vanamees kuulatas vaikides.

— Olla jo siin suured jalgratta ja muud sõjad old ja kõik ikka Neeme tütarde pärast. . . ütles Ants.

— Kuula nüid ilma juttu, eitas või vähendas selle sõnumi mõju Neeme ema. — Olid old küll siin Kurena või Kanavere poisid, old ikka vist me Maali, ja eks kua Liisi, sängi eare peal, ja eks sis see va Tibu ole tuldki oma kivimürakaga ja visand nende kodarad sisse! Ega Leena tea sest kedagi. Tibu kaheld koguni, et linnamehed või nii olla tema pruudi juures, ja sis oldki nii agar ja tormakas, nagu need mehed ikka on!

Aga et Leena ei tihanud üha oma raskes hingepiinas ennast kallimale näidata, nihkus Ants peremehe lähedale ja üritas sellega asjalikku põllumajandus-

likku jutuajamist. Neeme vanale näis see siiski kõige rohkem meeldivat. Ta seletas põllu, karja, vilja ja muust olukorrast ning ka sellest, kuidas va paruniproua jätvat mõisavalla müümata, milles Antsul polnud suuremat oskust kaasa rääkida. Mõned sõnad, mis ta Aleksandrilt ja Haavakukelt oli kuulnud ja mida ta siin katsus rakendada, kukkusid nigelasti välja, nõnda et Neeme põlluharija vaatas talle pigem arusaamatuses kui aukartuses.

Leena, kes seda kõike siiski oli köögiukse prao vahelt kuulanud ja jälginud, hakkas nüüd hoopis iseäraliselt oma südant valutama. Niisugust kahetsuse-, hirmu-, pahameele- ja häbitunde segu polnud ta enne tundnud. See hakkas matma ta hingamistki, just kui oleks keegi teda kaelast kägistamas, just kui oleks keegi vajutanud oma kondised, kõvad sõrmed ta ihhu. Nõnda kangestunult istus ta praksuva tule ääre, toetades pea käte vahele, asetades küünarnukid põlvedele ning laskudes mõtiskellu, mille siht ning otstarve oli talle endalegi teadmatu. Viimaks tõusis ta nõnda järsku, et pink kausiga kukkus ümber. Kauss purunes kildudeks.

— See on hea tähendus, mõtles ta endamisi ja hakkas kilde korjama. Nüüd joosti siia kokku: Liisi, Maali, Mari, Miina ja viimaks emagi.

— Lõhub siin kaussisi, välla ei julge tulla kummkinga juure, ütles Miina.

— Jumal, kui kole, ohkas Liisi, — teene mõtleb küll, et so süda põle puhas.

Nüüd olid õed ja ema Leenat noomimas ning julgustamas, nagu poleks neil endil vähimatki kartust Kadakasauna Antsu ees. Kuuldi samme köögi ukse taga, siis kerget tõuget uksele ning paistiski mehe pea, punetavad põsed, valkjad vurrukeermed.

— Oh-oh, kui palju rahvast siin majas koos, ütles tulija naljatades, — ja kõik naispublikum.

— Kumm. . . publikumm, naeris terane Miina, — ih, ih, hii!

Tüdrukule heideti laitvaid pilke ja õnneks polnud siin isa, muidu oleks ta seasaba-taoline juuksepatsike jälle kuklas raksatanud.

— Marss minema! kamandas ema, avades ukse ning sundides nooremaid õdesid lahkuma. Kui noored juba õues rõõmsasti kilkasid, lahkus ka ema, käskides Leenat:

— Eks pange sis siin paja alla tuld, ma lähen toimetan toa juures . . .

Leena oli kuidagi areldi ulatanud Antsule käe tervituseks, nagu näeksid nad alles esmakordselt teineteist. Leena meelest oli Antsu sõnavara, käitumine, naer ja vaade muutunud sestmaalt, kui ta siit lahkus, säärikud jalas, valge rätik kaelas, riidepamp kepiga õlal. Aga see nüüd siin: näonahk hoopis peenem, päevitamata, riided puhtad, peenekoelised, murrak linnapärane. Kombedki sootu teissugused kui siin: paberossi hoides käändus väike sõrm osavasti konksu. Kõik see pani võõrastama. Millest pidi Leena niisugusele rääkima? Kuidas kõik see on teisiti kui kujutletud. Meenus talle see kunagine hilisõhtune jookski aruheinamaale ilma sihita, ilma eesmärgita, rind täis põnevat ootust ning pakitsevat igatsust.

— Mis sul siis on, Leena? küsis Ants. Leena tõstis silmad. Tundus siiski palju endist häält ja tooni, heatahtlikkust ning sõbralikkust, tõesti see oli nagu oma ning koduse inimese küsimine, see oli inimese küsimus, kes näeb juba peaaegu südamesse, kelle eest varjamine oleks võimatu. See lihtne küsimus tõi neid teineteisele hulga lähemale. Lõtvus vältav pinge, mille all ta oli kannatanud Antsu ilmumisest saadik.

Nagu oleks välja lülitatud kõrgepingevool undavast dünamost, mille tiirlemine muutub aeglasemaks, liikudes inertsi mõjul, kuni kustub pikkamisi. Nõnda kaldus ka Leena ängistus mingile lahendusele. Kuid see lahendus oli uus meeleliigutus. Ta pani nüüd oma päevitunud ja tööst pahklikud käed ärritusest punetavate põskede ette ja hakkas nuuksuma.

— Mis sul siis on, Leena? küsis Ants uuesti ja pani käe ümber ta võppuva piha.

— Kas sa's usud kõiki seda? küsis Leena.

Ants ei teadnud päris täpselt, mida tüdruk mõtles, kuid ilma pikemata vastas ta: ei usu.

— Aga kas sa siis usud? küsis nüüd noormees omakorda, nagu oleks neil ammu enne juba kokku räägitud, millest võiks jutt olla.

— Ei. Ilmaski ei usu ma seda, vastas tüdruk. — Aga kus kohast inimesed võtavad nisukesi juttusi?

— Kust nad võtavad? Kust koer kondi võtab? . . . On ehk mõnel kade meel.

— Jah. Kadedus võis see küll olla, mõtles Leena ja ta õhukesehuuleline suu tõmbus naerule.

Nüüd oleks ta tahtnud, et Ants oleks istunud siia pingile ta kõrvale. Kuid see kükitas teispool suurt podisevat leemepada, mis rippus jämeda koogu otsas ja ajas paksu auru kaane vahelt.

— Mõtlesin, et sa ei tulegi enam, ütles Leena. — Mõtlesin, et oled juba kellegi teese . . . Ah, ma mõtlesin iga moodi! Ja kui sis veel need laulud, sis olin ma vihane ja ma vihkasin, vihkasin . . .

— Keda?

— Vihkasin kõiki, vihkasin ka iseennast.

Noormees tõusis ja astus tüdruku juure. Ta võttis ettevaatlikult selle käe, silitas selle krobelist nahka

niisama krobelise käega, mis lubjast ja müürikividest oli söövitatud urbseks ja muhklikuks.

Ema tuli tavalise ohkimise ja kädisemisega, nagu oleks tal raske ning valus astuda, nagu süveneks ning suureneks valu ta liikmeis iga sammuga.

— Te istute nagu võerad inimesed kohe, ei reagi üksteesega ühtegi sõna? Ning siis, nagu teaks ka tema seda, mida kumbki ei usu:

— Keda sinna parata! Ilmas on ikka nõnna, et reagivad ja latravad, kis seda kõiki suab tähele panna. Kas siis ei reagitud, kui me noored olime? Paraku! Siis oli kua ikka, et üks on tõbine ja teesel paenjas peal... Ega sa muailma suud sua kinni panna, las lõksutavad, küll viimaks ää väsivad nende tatraveskid. Inimesed on ullud, kui tahtjaid rohkem kui üks...

— Ema, sa ikka kohe...

Leena punastas. Ema pani määrdinud käed niisama määrdinud põlle alla ja jätkas:

— Na neh! Ega see vale ole. Tibu nagu ull, ja isa kua, põlluarija... Aga ma ütlen, et nällarotid... Kas neil nisukesi kamaskisi ja kalossisi või maniskid--lipsu nagu linnameestel... Eks te nüid seal vabriku ehitamisega aa irmsaste raha kokku?... Nemad põlluarijad! Kuula nüid! Leena ütleb, et kümme korda ennemini tema arib linnamehe puhast tahma kui Tibu Tõnu musta sõnnikud...

— Eks ole maalgi rikkaid ja puhtaid... Sõidavad täkkude ja jalgratastega... ütles Ants.

— Äe, aga rumalad ja ropud... Nää tulid seia oma ratastega... Mis neist sai... Sis luadal peksma... Istusid siin me plikade kambres, aga Leena nagu tumm, oleks ühe piuksugi teind, aga mitte. Nüid va rumal teesepere isa sepitseb kõiksugu roppusi salmisi, et mädand ninaluu...

— Ema! hüüdis Leena.

— Nõnna neh! Sedasi see oli ju! Omal tal on mädand ninad ja luud, ega sua mehele need ega lähä neile keegi mehele... Aga meil põle kellegil ühtegi vistart külles ja ega põle kua Ansul. Nää, Ansul kui terve ja sirge nina nagu küinal, ennem veel kühmus kui sisse vaund, ja Leena omaga peagu ühte moodi... pani Neeme ema pea viltu, mõõtes laste ninasid.

— Ema! Oled ikka kensakas, pahandas Leena, kuid ema ei lasknud ennast heidutada.

— Mis seal rumal või kensakas, kui inimsed nisuksed on.

Viimaks olid jutud aetud õigesse kohta, Antsu kostitatud parema õllega, juba mitmendat korda väimeespojaks kutsutud, ta plikadekambrisse magama asetatud ja lõpuks põhjalikult ära lepitud.

— Mõtle, kui ea, et sa tulid, Ants, ütles Leena, — ma oleks tea mis teind, põleks sa tuld...

— Ää sa's enam nisukesi juttusi usu!

— Miks ma peaksin sis enam uskuma? Ja siis usutades:

— Põle sul sis kedagist teist seal linnas, nagu reagivad.

— Mudugi põle kedagi? Kes seal peab siis olema? Va säukad või?

— Ega sa linnas old sedasi?

— Et kudasi?

— Eks sa ise tea!

— Kus ma's olin!

— Miks sa ei old sis?

— Kui ma ei taht.

— Miks sa ei taht sis?

— Kui sa oled jo...

Vaikus.

— Ega sa ei jäänd sis linnas aigeks?
— Kas mõni rääkis seda siis ka veel?
— Laulsid jo!
— Ah laulsid kohe, nii et ei rääkindki!
— Laulsid jah!
— Las laulda!
— Sis ikka jäid!
— Kus ma's jäin!
Vaikus.
— Oled nii ea, et... üritas tüdruk Antsu sülelema.

XXIII

Lootus esimese poja abile

Kadakasauna rahva elus polnud vaheajal muud märgitavat juhtunud, kui et kevadel kasvama võetud põrsas oli peale lühemat kiratsemist kärvanud, kibestades saunarahva meeleolu. Metsavahinoorik olevat saunaema tarkuse tõttu peagu tervenenud. Kuid nüüd, hoidku taevas, vaevavat teda uus ja veel raskem mure. Väike Liideke oli alati rõõmsasti mänginud ja vallatanud, nõnda et ema süda ei tundnud mingit muret. Emasüda oli muutunud koguni nõnda julgeks, et usaldas last jätta juba üksindagi tuppa. Kuid unustab hoidja, tabab püüdja, nõnda ka nüüd. Laps oli kukkunud ja vigastanud parema käe. Õnnetu ema oli käinud arstide ja tarkade juures, kasutanud rohte ja arstimeid, mis talle õpetatud, kuid, kahjuks või õnneks, tulemusteta. Alles äsja oli ta tulnud lapsega Kadakasauna „targa" juure. Vaevalt küll, et kuppu lasta. Metsavahinoorik oli kuulnud vaid uuest ja algupärasest arstimist.

— Mis rohi see's õige peaks olema, uudistas saunaeit, krimpsutades tavalise harjumusega pisikest ninanipsukest, vaadates teraste silmadega ning pealmist huult tõstes kasvukale metsavahinoorikule alt üles.

— Seda julge esite üteldagi, puikles metsavahinoorik. Ta lõi häbenedes silmad maha ja kohendas lapse riiet.

— Ants olla koju tuld? küsis ja laskis pilgul ringi käia, nagu otsiks ta Antsu saunamailt. — Räägivad, et olla muutund. Olla kahvatand. Olla, jah, see linnaelu ikka kole küll. Et — olla teene juba Riia linna eest sõdind ja mitu korda masina vahelt läbi käind... Olla teene mitu korda maha löödud, aga ikka ülesse tõust... Nõnna räägivad külas... Ei mina tea, lisati kohe, ja edasi: — Linnas on ju kõiksugu rahvast... Küllap seal on tarku ja teadjaid, küllap seal teavad kua rohtu väätimale lapsele, söandas ta vihjata oma eesmärgile.

— Kus nüid Ants, ei tema põle eluilmaski seda uskund... Ja veel nüid, kui juba linnas —

— Ei tea ühti, ehk alastab laste peale.

— Miks ta nüid laste peale ei alasta...

Metsavahinooriku suured silmad, mille tihedad ripsmed varjutasid nende läiget, muutusid niiskeks ja ta pühkis põllenurgaga natuke kobrutavaid suunurki.

— Eks Ants ole teil jo kua esimine poeg vist? küsis noorik.

— Esimine on ta küll... Ja ega meil põle kua pallu rohkem neid old. Üks oli... See suri jo kohe... Ei aidand kedagi, et panin teese ahju vakaga ja mähkisin kasukavarrukasse.

— Jah, õrnad... Jumal, nagu meie Liide... Kukub sängist ja klõps käsi katki... Mis see terake

vasta peab... Aga et kui nüid suaks seda rohtu, ehk aitab... Nää, Veskireie Maiel old nari jalgas... Otsind esimise poja ja last närida, et: „närin nari, närin nari", ja jalg akand käima...

— Ah et sis lasta Ants lapse kätt närida?... Aga ega see põle küll vist nari, kahtles saunaeit. — Kui on nari, siis rudiseb ja ragiseb. Siis on kondiotsad läind krobeliseks ja õeruvad üksteese vasta... Seda vigurid ma tean... Selle vasta aitab närimine... Aga ega lapsel põle see viga... Võtame lapse kää pallaks, küllap siis nääme.

Hakati last paljaks koorima, mis valmistas lapsele kibedat valu, nõnda et ta hakkas kiljuma ja jalgadega siputama

— Ää nuta, maimuke, ää kilju, kiisuke... Vareksele valu, arakale äda, musta linnule muu tõbi... kussutas saunaema ja kiljatas siis:

— Issand! See käsi akkab jo mädanema!

Metsavahinoorik möönis samuti:

— Mädanema akkab jah!

Temale polnud see enam uudis, sest seda ütles ta rahulikult ning vaikselt.

— Sedamoodi on jah, kordas ta. — Aga mis peaks aitama, seda ma küll ei tea. Ma olen teda vautand kivisüdametega, ma olen mearind umbse puu vaiguga, ma olen võind teda puumähaga, ma olen teda mähkind punase kaleviga, õerund tärbendiiniga, ma panin talle peale, jumal oedku, ei julge rääkidagi. Kõiki olen proovind, kedagi ma põle jätt tegemata, aga miski ei aita... Tohtred ütlevad — luutiiskus, teised, targemad — närvipõletik... Mina ei tea... Mina ei oska arvata...

— Tohtred! ütles saunaema — Nemad ei tea kedagi. Nemad ei tea muud kui raha võtta, rahvast

nöörida... Üks on kiriku juures, see sakslane, ei tee muud kui lakuvad selle apteekrega — selle va teese jämeda sakslasega. Nendele seltsib veel köster, ja ega sis mõesasaksadki ää põlga, küllap lakutakse seltsis, ja kis sis sinust vaesest inimesest muud oolib, kui vii viimane kopikas nendele! Need teevad sul kedagi terveks! Nemad tahaks, et kõik oleks aiged ja jääkski aigeks, vat sis oleks lõikust... manas saunaema.

— Räägiti kindlaste ühte rohtu, pistis metsavahinoorik vahele. — Ja selle sisse ma akkasin uskuma, pidin akkama uskuma, nõnna uus ja proovimata on see. Võimata on seda mitte uskuda. See peaks küll aitama. See on nii imelik, nii veider ja kentsakas...

Saunaema muutus uudishimulikuks:

— Et mis see sis õige peaks olema!

Saunaema kergitas pealmist huult ja vidutas täpilisi silmi.

— Eks tule aga tuppa, kutsus ta metsavahinoorikut.

— Ei ma tule tuppa ühti...

Ja siis kõheldes:

— Ants olla jo koju tuld... Jumal, jumal küll! Kui ometi tema aitaks!

— Ei sellel̕e või reakida... Ei sellele maksa reakida... Ei see usu!

— Jah, aga temale ma pean rääkima! Kui see aitab, siis aitab!

— Mis see sis on? Või tema sis aitab? Tema aitab! imestas saunaema. — Kuda tema's peaks sind, armas aeg, aitama?

— Jah, tema pidada võima aidata. Tema pidada võtma umbesaiged ja mädanemised. Või kui on nari

kääs või valu kõrvas, või kui on ambavalu, luuvalu või mõni muu tõbi, kellele ei leita rohtu... Või kui on nisuke irmus viga nagu meie pisiksel Liidel. Jumal küll! haaras ta vinguva lapse.

— Kuda's tema aitab? Seda ma küll ei sua uskuda. See lugu on küll ull. Seda ma ei mõista, seda ma ei tea!

— Jah, et kui vautada!

— Ah et vautada? küsis hämmastunud saunaema.

— Vautada jah! kinnitas metsavahinoorik.

Saunaema naeratas, kuid hääleta ja ilma et ta keha või pea oleks liigatanud.

Sedamööda kräunus saunauks ja lävele astus Ants. Ta oli särgiväel, rind lahti, kust paistis karvakasvanud punakas ihu.

Ants heitis põgusa pilgu kord emale, kord metsavahinoorikule, kelle jalgade ees tihkus haige laps, ja lausus:

— Kupunaisi põlegi veel Siberisse saadetud.

— Kuula nüid, kus jutt ja jalad all! pistis saunaema. Aga et poja silmis säras naeruhelk, ei pahandanud keegi. Ent metsavahinooriku viis see segadusse. Ta vaid puuris pilgu Antsusse, oodates sobivat hetke, et pöörata tema poole abi saamiseks. Kupusarvede vastu oli ta muutunud umbusklikuks. Tal oli koguni hirm nende vastu. Kupusarvede pärast pidi ta peagu veelgi punastama. Kuid nüüd ei tihanud ta ka Antsult enam midagi küsida, pealegi tegi see minekut, jättes arstijad ja haige õuele.

Õuest kostis lapse nutt. Metsavahinoorik ja saunaeit mähkisid nutva lapse kätt paksu villasesse rätikusse, mille vahelt nirises mingit tumedat vedelikku lapse valgele särgile. Millegagi pidi hädalist ometi aitama.

XXIV

Saunarahva usk lööb kõikuma

Kui saunarahvas oli kogunenud õhtueinele kolmejalgse söögilaua ümber ning lusikad tagasihoidliku krõbinaga puukausi põhja kraapisid, küsis Ants:

— Mis nad siin maal jahvatavad?

Isa tõstis valgeid harkis kulmukarvu, kuna ema lusikas jäi suhu peetuma. Kumbki ei teadnud ega võinud aimatagi, mida siin jälle võidakse mõtelda. Kes siin jahvatab või mida siin jahvatatakse.

— Kuda? küsis isa, et selgust saada.

— Noh, Ärselmanni lugusi jahvatavad.

— Jumal küll, ohkas ema.

— Mis selle Ärselmanniga sis siin jahvatatakse, nõnna et linna kuulda on? küsis isa.

— Mis nad muud jahvatavad, kui et Ärselmann kutsub poissa ülesse toa juure.

Isa pilk volksatas ema peale, siis pojale, kus peetus mõne viivu, nagu tahaks ta uurida, mis peitub poja südames.

— Ma mõtlesin ikka ja ütlesin sulle kua, et sa seal linna rahva ulkas ja kivide peal oma aru ikka peas peaks, aga nüid, nagu näha, põle sest enam kedagi järele jäänd.

Seda üteldi võib-olla tõsise meelepahagagi, sest isa hääl natuke värises ning ta vaatas nurgatühjusse, nagu otsiks ta sealt tuge.

Ants naeratas:

— Ega mina ei tea, ütles ta nagu vabandades. — Mina põle seal üleval toa juures käind, minu aal seal seda kuulda ei old, aga nüüd Roobu Kustas räägib . . .

— Sina püha jumal küll, ohkas ema käsi risti pannes.

Isa ei lausunud enam sõnagi. Ta võttis kõvera piibu, toppis täis ja süütas põlema. Kuid nüüd nohises ta iseäralikult. Talle mõjus see poja jutt siiski masendavalt, olgugi et ta seda oli ääri-veeri juba kord ennegi kuulnud. Ja kuigi ta oli pastorit vahel halvustanud, siiski ei söandanud ta „hingekarjasest" nõnda häbematult mõtelda, veel vähem rääkida. Ning nüüd pidi ta seda veel poja suust kuulma. Ta ei pooldanud von Hoerschelmanni kui maksuahnet, põrgutulega ähvardavat parun Üexküllide käsilast, kuid ta ei saanud lubada, et temast siiski nõnda halvasti mõteldakse ja räägitakse, seni kui ta on nende kirikhärra. Ta ei saanud muidugi heaks kiita von Hoerschelmanni maisi püüdlusi ning võimu, kuid ta ei saanud teda hukka mõista nõndakaua, kui ta ikkagi oli jumalasulane Jõe kihelkonnas. Ta ei saanud ometi salata usku. Ta ei suutnud ometi kujutleda, et õpetaja sõnade ja tegude vahel võiks haigutada nõnda suur kuristik. Hoerschelmann oli saunarahva veendumuse järele ikkagi „kiriku peale laulatatud" hingekarjane, keda ei või ega tohi enneaegu poriga loopida.

— Ega mina ei kässi kedagi uskuda, ütles Ants, kui teda üsna häbistama hakati. — Aga kus suitsu, seal tuld, ja kui inimesel nõnna on old nagu sel Roobu Kustaksel, siis võib ju see ka tõsi olla.

— Kuula nüüd seda va Roobu lorimokka! ütles saunaema.

— Roobu Kustas olla ju nüüd suur ostuperemeeste ja kõigi kangelaste eestvedaja, kuda ta siis lorimokk on? küsis Ants.

— Need need esimised lobasuud ja tühjajututegijad ongi, väitis saunaisa.

— Noh, nõnna oled sa ju iseenese vasta, ütles Ants. — Ärselmanni kaitsed, Roobud vihkad, aga Roobu vihkab ja kirub jälle omakorda Ärselmanni! Nõnna on teil siin maal kõik segamini.

— Või seal linnas teil paramini. Jo sealt tulevadki need mõtted ja vuated. Mual juba nisukesi mõtteid ja vuateid ei ole, et mõni kirikärra lähäb Roobu Kustakse kallale.

Ema ei lausunud enam musta ega valget. Ta istus tavalisel õlgse põhjaga toolil pimedas väikese kambri akna all, klõbistas seda innukamini sukavardaid, mida enam isa ja poeg olid vastamisi. Ka ta õõtsumine oli muutunud kiiremaks.

— Need vaated ja mõtted ongi nüüd maale tungind, möönis Ants ja kõigutas naeratades sängi äärel jalgu, nagu poleks ta närvid sugugi pingul.

— Jaa, see asi annab kõigile hoogu! Seda ütlevad vabatriigi mehed kõik!

Nüüd ehmus isa. Ema ei suutnud rohkem häälitseda kui:

— Sina jumal!

Vanamees, kellele see asi näis siiski võtvat huvitavama pöörde, kuna ta ennegi oli kuulnud vabatriigist, tegi vaid hoiatava tähenduse:

— Mängi aga mängi tulega!

Ants naeratas:

— Põle see enam kellegi tulega mängimine! Siin juba tõsi taga. Kui ikka südaöösse karatakse sulle tuppa ja kolgitakse jalaga küllekondid tuliseks, siis põle enam mängimine tulega, vaid üsna eluga.

Ema hakkas nuuksuma, sest tema sai nõnda aru, nagu oleks see kõik sündinud Antsu endaga.

— Ah sis võmmiti kohe suapaninaga? uudistas isa.

— Nojah! pistolipäraga veel pealekauba, nõnna et pealuu kõlises, ja siis raudu.

— Või kohe nõnna?

— Issand, jumal küll! hüüatas saunaema, kuna ta huuled võdisesid ja keha värises, nagu oleks tal külm selles kadakatega köetud saunatoas.

— Eks ma üteld, et seal on ullem kui põrgus. Aga kus sina, pööras ta isa poole, — muudkui rahva ulka, rahva ulka, rahva ulkas parem elu, linna, linna, linnakohas tööd lahti, raha rohkem. . . säh sulle nüid raha!

— Põle mina teda senna aand, katsus isa vabandada.

— Aga Taaveti juure? küsis ema.

— Taaveti juure, kordas isa. — Mis see Taavet!

— Jo seal on see tarkus!

Ema sukavardad jäid seisma. Isa puuris pilgu Antsusse ja küsis:

— Aleksander või?

Ants vaikis, vaatas ebalevalt isa kiindunud ning puurivasse pilku ja vastas:

— Kis sis muu?

— Seda'p ma mõtlesin. Oli teene pisike poisike, kui pani siit plehku laeva peale merd sõitma ega põld teesest kedagi kuulda mitu-mitu uastat. Aga sis tuli korraga kiri, ja Peeterburist. Aga mitte üksi Peeterburist, vaid Peeterburi vangimajast. — Vat kust tuli kiri! Vangimajast tuli kiri. Seal istus mees.

— Või nii! Seda siin põle enne räägitud.

— Kis seda reagib! ütles isa. — Kis sellest julgeb reakida, või kis sellest tahab sis reakida, kui ollakse selle vasta, kui mõistetakse ukka, kui tahetakse kõigile meeldida ega ole iseloomu vasta panna.

Vanamehe sõnadest hoovas Antsu arvates alateadlikku protestivaimu ning vastuhakkamise indu.

— Või nii, imestas Ants, kes ei teadnud tõepoolest selle „merikaru" seiklustest niigi palju. — Siis kohe purjelaevalt kivilaeva kapteniks?!

— Augu sa aga augu, ütles nüüd ema, kes Aleksandri kurba saatust ning elukäiku meele tuletades oli suutnud pisarate voolu pidurdada. — Küllap lähäd kua kivilaeva peale!

— Ega sealgi nälga jää, vastas poeg lööpides. — Aga noh, mispärast see Aleksander vangi pandi? küsis ta.

— Mispärast? Noh, eks ikka selle vabatriigi pärast.

— Aga milla ta need kuldpaelad omale peale teenis? küsis Ants.

— Või kuldpaelad? imestas isa. — Eks sis selts!

Antsul tekkisid kentsakad mõtted ning talle selgus see, millest ta tänini oli üsna võhik.

— Ega sis Aleksandert ometi jälle kinni võetud? küsis saunaema.

— Kis nüüd seda lindu nii kergeste kätte saab, lausus Ants, nagu uhkustundest paisutatud.

— Ega Aleksander loll ole, ütles isagi nagu lepitatult ning kõik näisid olevat taas heas meeleolus. Isegi Roobu Kustase jutud näisid põhjendatud ning usutavad olevat ning Kustas rohkem mõju evivat.

— Ja kui see kõik nõnna on, et Aleksander siinmail liikumas, siis põle enam nalla... Siis nad sellele Ärselmannile kua veel tuule alla teevad... Seda ma ütlen kohe kindlaste, kinnitas saunaisa.

— Sina kua! Sina akkad kua seda juba uskuma! pahandas ema ja hakkas nüüd seda suurema innuga sukka kuduma.

— Noh, ega sis Aleksander valetama akka, kui

seda Roobu vahest teeb. Kui Aleksander ütleb, et Ärselmann seda on teind, sis on ta seda teind, oli saunaisa kindel.

— Ärselmanni lugu põle just Aleksandre räägitud, ütles Ants, kuid see ei muutnud vanamehe arvamist.

— Tühi lori, ütles ta. — See teab kõik.

Saunaisal oli kõikumatu usk Aleksander Vasakusse, kelle peale ta näis panevat erilisi lootusi, olgugi et ta teiselt poolt oli hirmul oma poja pärast, kui ta kuulis, et ka see on kuidagi seotud Aleksandriga, selle kivilaeva-kapteniga.

Ants näis mõtisklevat mingi uue küsimuse kallal, sest ta nägu oli muutunud tõsiseks. Laubale oli tekkinud isegi paar murekortsu ning silmanurka peeni kipru.

— Kui asi nõnna on, nagu räägitakse, siis on hull küll, algas ta üürikese vaikuse järele.

— Et mis asi see jälle nii ull on? küsis isa ja tõstis valgete juuksekahlude liikudes suurekulmulisi silmi.

— Noh, ikka need kirikhärrade kombed.

— Jäta lori... Kuula nüid muailma inimeste juttu... pistis ema kohe lohutavalt.

— Olgu ta mis tahes, aga kirikuminek on ikka enam kui kahtlane, lausus poeg.

Seda üteldes oli ta mõtelnud Neeme Leenale ja kõigile neile talitustele, mis sellega võiksid ühenduses olla. Saunavanadele oli see aga jälle uuesti murettekitavaks jutuaineks. Raske oli kujutleda inimest, kes kirikus ei taha käia, keda kiriku kantslist on tembeldatud paganaks, paganat aga ei suudetud kujutleda teisiti kui inimesesööjana ning metslasena, ja nüüd korraga avaldab nende eneste lihane poeg selliseid mõtteid.

— Seda on sis nüid seal linnas õpitud, ütles ema pahandatult.

Keegi ei vastanud selle peale. Ants pidas seda tarbetuks, isa aga etteheiteks, mille ta nüüd arvas olevat ära teeninud, ja Kadakasauna madalate ning tahmaste parte alla sigis sügav vaikus. Ainult üksik kilk sirtsus harvasti kuskil ahjuhiiglase sügavuses. Viimaks vaikis seegi ning ruumis oli kuulda vaid inimeste sügavat ning aeglast hingamist. Ka sukavarraste klõbin oli lakanud. Inimesed, kes oma elupäevad olid käinud kirikus, harduses palvetanud altaripildi ees, nõtkutanud põlvi punase sammetiga drapeeritud altarirandil, sirutanud huuli müstilise jeesusevere järele, mis pidi lunastama nende patud, mida nad kindlasti uskusid, kus pastor laotas oma laia talaari käiseid neid õnnistades, nagu kavatseks hiigla must ronk lendu tõusta, need inimesed siin tundsid nüüd, et nende usku oli kõigutatud, nende südant oli lõhestatud ning just kui oleks lõhki käristatud nende sisemisi elundeid, kuhu puistati ohtrasti kahtluseseemet.

— Jumal, jumal, õhkas viimaks saunaema, — see on kõik üst kui suadanast enesest . . .

Kuid vanamees, kes peale pikemat mõtiskelu oli nähtavasti jõudnud mingile teissugusele otsusele kui varem ja kes juba enne mõnigi kord küllalt aupaklikult polnud suhtunud kirikhärrasse ega suutnud harduses naistega võistelda, lausus:

— Kui see kõik nõnna on, nagu reagitakse, siis on küll senna paha minna.

See muutis ema meeleolu veel nukramaks. Ka mees ähvardas muutuda kui mitte just jumalavastaseks, siis vähemalt kirikhärra vastaseks.

— Kui juba koguduse lambad on nisuksed, nagu

te siin olete, ega siis muidugi nende karjane sua param olla, ütles ema trotsivalt. Nõnda see jäi.

Kuid saunaema hakkas nüüd seda rohkem kirikus käima. Siin oli ta peagu iga pühapäev, laiapaelaline müts peas ja kollased pastlad jalas. Raske oli uskuda, et teda oleks hakanud huvitama patune kirikhärra. Ei, ta igatses näha oma tulevast miniat. Ja kui see ometi kord oli õnnestunud, siis mõõdeti teda igakülgselt nagu mõnd tarberiista.

— Uhke teene, ütles ta isale kodu, — ei pandud mind tähelegi.

Aga kui kord siiski kirikumäe all kaela langeti, siis oldi nii rõõmus, nagu oleks rubla antud.

— Tere kuah, Kadaka ema! oli Leena ütelnud ja jätnud targu „sauna" nimetuse mainimata. — Küll ma olen sind alati otsind, aga ei ole kuskilt kätte suand... Reagivad siin kõiksugu irmsaid juttusi, nüid rahvast kirikumää all murdu koos, aga sisse ei lähä, kirik tühi.

— Reagivad jah, ütles saunaema, — aga eks jumal nää, kelle süda puhas on.

Nõnda hakkas Neeme Leena Kadakasauna eidele meeldima, nagu Neeme peremees oli kaldumas Kadakasauna kummkinga poole, kuna Tibu Tõnu polnud Neeme Aadu silmis enam miski mees, vaid kõlkapüks, kes ei julge Nõksule tuld räästasse panna ega saa suud peetud!

XXV

Sandarmivalitsuses

— Kas Kamps põle ikka veel koju tuld, küsis Ants, kui ta linna oli jõudnud ja Kampsi säng koguni toast

välja oli kolitud, et natuke rohkem ruumi soetada kitsasse poissmeeste korterisse.

— Kus sa sellega, kis seda veel koju laseb, ütles vana Vidrik lootusetult ja otsis midagi oma vana lauluraamatu vahelt.

— Aga kas sa oma kümnelised kätte said?

— Oh, kus sa neidki enam võtad. Mis hundi suus, see hundi kõhtus! Läks Kamps Siberisse, läks minu kümneline takka järele!

Selle pessimistliku otsusega ei saanud nooremad leppida ja hakkasid Vidrikut õhutama, et see peaks astuma mingeid samme kadunud raha otsimiseks. Ta peaks minema sandarmivalitsusse ning raha lihtsalt tagasi nõudma.

— Tahate mind lasta kinni panna ja pealekauba veel vigaseks peksta.

— See on uudis, ütles Ants, raha võetakse ära ja pannakse kinni ka veel? Ega niisugust asja ikka põle!

— See on uudis jah, ütles Vidrik, aga mulle põle see uudis. Mina olen seda uudist ennegi kuuld... Ivan Pavlovi vend võeti kinni... Võeti kinni ja süüdistati „sagavoris" ... Vat, te ei tea, mis see on... Te naerate... Aga võeti kinni ja teate mis, vanad saapad läksid kaduma... Lihtsalt läksid kaduma läbi otsides ja muud midagi... Ärge naerge, aga muidugi mees ei saand leppida, et saapad läksid kaduma... Ivan Pavlov läks saapaid otsima. Ivan Pavlov oli venelane ja temal oli see asi lihtne. Ütles: vaše blagorodije, starõje sapogi istšesli. Noh, ilus, kadund mis kadund, ehk vaše blagorodije teab midagi vanadest saabastest ja annab kätte... Aga selle asemel, et kätte anda, näe mis sai!

— Mis ta ikka sai!

— Hea küll! Aga kolm kuud sai! Kolm kuud!

Kolm kuud sai miravois! Et mis sa laimad vaše blagorodijet ja ametiasutusi. Nii on asjad... Ja mõtelge ise, kas see põle siis selge laim... Kis tahab Ivani vanu saapaid! Kas vaše blagorodije? Temal omal lakirovkad jalgas nagu peegled.

— Need olid vanad saapad, aga sul oli tuliuus kümnerublane! segas Ants.

— Nojah, kümnerublane oli tuliuus! Ja kui see on tuliuus, siis on see ilus ja meeldiv igale mehele, see on kindel nagu kuberneri käsk. Aga kui on ikka vanad saapad, siis on lugu halvem... pühkis vana Vidrik peoga kollakaid vurre, mille külge oli hakanud leivapuru ja kartulilemmeid.

Ta jäi mõttesse ja mõtles mitu päeva: kas minna või mitte minna. Kuid kui viimaks puudus kätte jõudis, siis oli otsus küps: tuleb minna, sest kümnerublasel võib olla määrav tähtsus vaesemehe elus. Selle raha eest oleks võinud osta uued saapad, mütsi ja mitu pudelit viina ka veel. Tõesti patt ja suur ülekohus oleks kümme rubla jätta niisama maailma vedelema teiste inimeste kätte. Ja kui mitu päeva kulus selle raha teenimiseks ning kui mitu peatäit valati higi selle juures!

— Mis nad ikka teevad! Et mis nad ikka teevad! Et kui läheks ja küsiks! kõhkles Vidrik.

Viimaks pani ta puhtamad riided ülle, et minna sandarmivalitsusse.

Niipea kui ta esimesele ametnikule söandas avaldada, et tal läbiotsimisel on raha kaotsi läinud, kargas see talle lõrinal näkku!

— Marš von, svolotš!

Kui ta kogeldes omamoodi protesteeris, et ta pole

miski lurjus, vaid täitsa korralik talupoja seisusest inimene, siis lisati:

Разбойничье гнездо! . . Братоубийцы . . .[1]

Vidrik, taibates, olgugi ebamääraselt, nende sõnade rasket tähendust, muutus keeletuks... Kui ta nõnda kohkunult, kaks kätt kõrval, sirgelt seisis, tundis ta äkki tugevaid käsi oma õlal ning rutem kui ta oli siia tulnud, lendas ta uksest välja...

— Mina põle kedagi teind... kogeles ta ähmistunult ja tuikus politseiniku käe otsas nagu koonal. Ülevõimule ei suutnud ta vastu panna, ning hirmul oma tumeda tuleviku pärast, pidas ta paremaks vaikida. Ootavale seisukohale polnud vaja asuda, juba oli ta teisest uksest sees ja seisis üllatatult väga valges ning avaras toas, kus kaugema akna all istus kirjutuslaua ääres mustavurruline, siledaks soetud juustega ja läikivate õlakutega härra, kellel üle õla ja rinna ripnesid jämedad akselbandid nagu jõuluvorstid.

— Nu, durak, kes su kümnerublast tahab... Pidime sind ammu siia tooma, aga nüüd lendasid ise suhu, spassibo!

Vidrik oli meeldivalt üllatatud ning ta imestusel polnud piiri, kui kuulis, et teda oodatud juba ammu raha järele tulema!

Kuid järgnesid uued kummalised asjad, mis vanale liikumatule ajule avaldasid põrutavat mõju.

— Kas sa pole märganud midagi oma kaasüürilistest? küsis sandarmiohvitser.

— Nitševo ne snaju, vastas Vidrik.

— Kuidas ei tea? Elad nendega ühes ja ei tea?

Vidrik mõtles natuke ja ütles:

---

[1] Röövlipesa!... Vennatapjad...

— Põle midagi märgand.

— Kas võõraid mehi käib?

— Põle kedagi näind, vastas Vidrik.

— Tühi loba! Salgad! Näed... vaata, seal ripub, näitas sandarm suurele kantsikule, mis rippus kapiküljel naela otsas. Vidrikul jooksis külm judin üle selja.

— Kuidas olid teised kaasüürilised Kampsi vastu?

— Noh, kuda ütelda, külmad.

— Ah külmad! Noh, kui olid külmad, küll siis teeme vähe soojemaks, ähvardas sandarm.

— Nie ponimaju, vastas Vidrik.

Ohvitser laskis tõlkida. Vidrikul hakkas hirm, sest talle olid tundmatud sandarmide soojendamisviisid.

— Kas see raha oli teie lauluraamatu vahel? küsis sandarmiohvitser.

— Jah, tak totšno! vastas Vidrik.

— Aga mispärast teie tänini olete sellest vaikinud?

Seda ei teadnud nüüd vanamees isegi, miks ta sellest varem polnud avaldanud, isegi seda ei meenunud talle, et ta oli kartnud.

— Ma mõtlesin... kogeles ta.

— Mida te mõtlesite?

— Mõtlesin, et kas maksab.

Ohvitser naeratas.

— Oleks see teie raha olnud, siis poleks te juba nii kaua viivitanud, lausus ta ja puuris oma terava pilguga Vidriku habetunud näkku, kust midagi, ei kahtlast ega usutavat, vastu ei peegeldunud. Vanamees ei kannatanud kaua ohvitseri pilku ja lõi silmad maha, mis seda rohkem põhjustas sandarmi kahtlust.

— Raha kuulus kurjategijale! Kas mõistate! Mitte teile! Ja sellega on konfiskeeritud see raha!

— Nie ponimaju! Dengi moi! võttis Vidrik oma viimase vene keele oskuse kokku. Kuid tulemusteta!

— Võib minna, näitas ohvitser peaga, millest politseinikud tegid praktilise järelduse ja juhtisid Vidriku uksest välja.

See oli selline uudis, et Ants Vasak ei saanud seda endale jätta. Ta läks Taavet Vasaku poole, lootes seal kohata Aleksandrit.

Niipea kui Ants oli koputanud Taavet Vasaku uksele, oli Taaveti abikaasa tal vastas ja vehkles kahe lihava käega:

— Ärge tulge, ärge tulge! Minge, minge!

— Mis siis nüüd õige lahti on? suutis Ants küsida, sest naise hirmunud ilme ja tõrjuvad liigutused muutsid ta üsna keeletuks. Ta pidi juba peagu plehku panema, kuid uudishimu sundis teda peatuma, et hankida lähemat seletust.

— Valve all! Valvatakse! Otsitakse!

— Kas Aleksandert või? küsis Ants, kuna ta kahtles, kas Taavetile nii suur au võiks osaks langeda.

— Ei, vastas naine.

— Keda siis?

— Jumal, kui rumal! Meie maja, meie . . . terve uulits!

— Ei mina näind siin kedagi, vastas Ants julgemini, sest praegu ta ju oli tulnud siit uulitsast ega näinud kuskil ühtki soldatit ega politseinikku, erand mõni jalutav eraisik, kellele ta ei teadnud pöörata mingit tähelepanu.

Ants astus siiski tuppa.

— Kus Taavet? küsis ta.

Naine oli sattunud ärevusse. Ta jooksis toast tuppa, vaatas kardina vahelt tänavale, mattis siis

hoolega aknaid, kohendas laialipillatud toole ja esemeid, kussutas nutvaid lapsi ja jooksis ukse juure, et katsuda linki. Just kui segane, mõtles Ants.

— Kas oli läbiotsimine? küsis ta.

— Läbiotsimine? Mis te mõtlete? pahandas naine.

— Imelik, miks ta salgab, mõtles Ants, kuna segipaisatud tuba kandis ju ilmseid läbiotsimise jälgi.

— Noh, mis seal salata, otsiti vist nagu meil?

— Jumal hoidku! Ka teil otsiti! Minge, minge! Ei meil põle küll veel otsitud! Ja kui meie majas seda kuulda saadakse, et meil on olnud läbiotsimine, või et meil on tuttavaid või koguni sugulasi, keda läbi otsitakse, siis me oleme põlatud inimesed ja peremees ütleb meid ülesse. Niisugune on meie majaperemees... Ei, meil põle ühtegi läbiotsimist olnud...

— Või nõnna? imestas Ants. — Siis on päris paha...

— Mis paha! See on kohe kole! Kui veel sugulased, nimelt minu sugulased, kes kõik on ausad inimesed, aga mitte niisugused nagu mu mehe sugulased, kui need veel kuulevad, siis ehmatavad surnuks... Mamma saab südamerabanduse ja papa, — seda ma ei tea, mis see võib omale ehmatada... Kreebsi!

— Aga sandarmid on ikka siis imelikud ja veidrad mehed küll, kui see kõik nõnna on.

— Imelikud? Päris kuradid kohe!

— Kuradid jah! kinnitas Antski. — Aga imelikud selle poolest, et viivad kümnerublase lauluraamatu vahelt ära ega anna kätte. Ütlevad, et on kurjategijate oma, ja konviskeerivad...

— Issand! Või kurjategijate oma ja konfiskeerivad! Mis õigusega! Kas nemad saavad konfiskeerida? See on võimata! Ja mis... oled sa kurjategijatega ühes korteris? Jumal küll!

— Mis kurjategija nüüd meie vana Vidrik? — Aga vat kõige imelikum on see, et vanal Ivanil viidud vanad saapad ära ja põle kätte antud! Niisugused mehed on sandarmid!

Nõnda läks Ants koju tagasi ega saanud südant puistata, kellele oleks tahtnud.

Kodu küsis ta Vidrikult:

— Kuule, mis see vana Ivan nende vanade saabastega tegi, et sandarmid need ära viisid ja konviskeerisid nagu sinu kümnerublase?

— Küsi nüüd! Mis minagi oma kümnerublasega tegin?

— Noh, sa oled kurjategija ja kurjategijal ei tohi nii palju raha olla.

— Mina kurjategija?... Siis oli Ivan Pavlov ka kurjategija.

— Jo ta siis oli. Aga miks ta vanad saapad siis sinna jäeti? küsis Ants, sest vanade saabaste „konfiskeerimiseks" ei paistnud olevat mingit mõistlikku põhjust.

— Miks jäeti? Sellepärast jäeti, et Ivan olla nendega kurja käind tegemas.

— Ah kurja? Käis nendega keisert kukutamas?

— No siis ikka käis.

— Ah vanade saabastega?

— Kas peavad's uued olema? küsis Vidrik vastu.

— Noh, nisukese asja jaoks ikka uued! Siis nii nagu pidulikum!

Vidrik püüdis asjasse selgust tuua ja seletas:

— Jah, jäljed old lume peal.

— Lumi oli maas ja keiser istus hange otsas, lõõpis Ants.

Vanamees ei pööranud sellele tähelepanu, vaid

seletas edasi, et otsitud ja mõõdetud jälgi ning siis Ivan Pavlovi vanu saapaid, ja kui mõõtmised olid olnud toimetatud, visatud vanad saapad saani ja viidud minema. Ainult kohtu letil näinud vana Ivan veel oma saapaid, enne kui teda külmale maale mõistetud!

— Või külmale maale?

— Keisri kukutamise eest läheb veel kaugemale kui külmale maale, nii umbes senna, kus eskimo taeva äärel särki kuivatab, ütles Vidrik.

XXVI

Vabriku pristav

Vabriku värava lähedal kõnniteil ja väljakuil, kus sibava joana voolasid nõgised mehed ning naised, liikus keegi niisama nõgine ning kehvasti riietatud isik ja jagas ohtrasti mingeid pabereid. Kui Ants töökotta jõudis, märkas ta inimeste kobaraid, kes innuga lugesid noidsamu äsja teel jagatud lehti. Kui ka Ants Vasak siia lähenes, vaadati esmalt üle õla, aga kui nähti oma meest, pakuti ka sellele.

Ta haaras lehe, heitis selle mõlemale küljele ahmivaid pilke ja imetles tihedat ning segast kirja, kuid ei saanud mitte sõnagi siit aru.

— Ei moista! ütles ta tavalise moonutamisega. — Pange ümber!

Kuid kahjuks polnud täna siin ühtki, kes oleks suutnud tõlkida.

Teises grupis tõusis vaidlus, et kas see üldse on lendleht, või on see lihtsalt mõni kuulutus, mida ka tol ajal mõnel pool oli levitatud.

— Põle see kellegi lendleht, teati kinnitada. Lendleht on ühele küljele trükitud, aga see on kahele küljele.

— Ikka nii! hüüdis teine. — Põle see kellegi lendleht, see on proklamaatsia!

— Revolutsionääride proklamaatsia! hüüdis kolmas, mille vastu oli juba raskem vaielda.

— Kas siis kedagi ei ole, kes oskaks ümber panna? küsis Ants Vasak.

— Miks ei ole! Too aga seia! kostis tugev hääl selja tagant. Mehed köörasid ümber, et imetleda seda uhiuut tulitarka, kuid suud jäid ammuli, kui Toomeli Villu sirutas laia labakäe meeste õlgade vahelt läbi lendlehte haarama.

— Siin põle kunsti kedagist! kahmas ta lehe ja teeskles hoolsat lugemist.

— Siin on manivest! Nojah, näe siin nurga peal on, et proletaarii vseh stran soedinaisjä! Ühe sõnaga: paremat tööd ja palka juure! Ja edasi: et kuradi lätlased ja saarlased nöögivad teisi ristiinimesi ja kõigi maade töölisi!

— Ää plära siin! käratas Vasaku Ants täie julguse ning õigustatud meelepahaga, kuna kõigile oli selge, et Toomel luuletas omast peast.

— Noh, eks sa loe paremini! heitis ta lehe mitte küllalt aupaklikult Vasakule näkku, kes täis kõlbelist viha pahandas:

— Muudku lätlased ja saarlased... Tarvis mõni targem mees otsida, võttis ta lehe ja keeras kokku ning pistis pintsaku tasku, mis ei jäänud kellelegi märkamata, ka mitte härra Gnadebergi „silmadele", kes siin luurasid meeleheitliku põnevusega.

Antsu pintsak lendas ühes huvi äratanud paberilehega varna otsa, kuhu ta jäi targemat tõlkijat ootama.

Ei möödunud poolt tunnikest, kui Ants Vasaku järele ilmus vabriku politseinik, kelle mõõk heeringana kolksus vastu säärikuid ja pikad valged vurrud olid harali nagu elektriga laetud.

— Vassakk, Vassakk, hüüdis ta eemalt ega lasknud Antsu teha enam ühtki ülearust liigutust, mis aitaks teda „kuriteo" jälgi või koguni „kuritegu" ennast kaotada.

— Pristavi juure! Skorei!

Ants, kes oli tutvunud selletaoliste ametiisikutega, nähti meelega viivitavat ning tööriistade man nohistavat, nagu oleks tal aega küll.

— Pintsak selga! kamandas politseinik.

Ja siis, nagu eksitusest aru saades:

— Ei, mitte selga! Mitte selga! Kus on sinu pintsak!

Ants heitis pilgu kapile, kus pintsak rippus, ja vastas:

— Võta sealt!

Politseinik haaras kulunud riide ja surus kõvasti kaenlasse nagu kalli aarde.

Üürikese aja pärast jõuti pristavi, see on vabriku politsei, eesruumi, kus seisti järge oodates vaese patusena. Viimaks hüüti Ants ette. Pristav heitis talle paar altkulmu pilku, mõõtes teda pealaest jalatallani, kavatsedes selle mehe kuju jäävalt mällu vajutada. Ants seisis üsna hooletult, peagu väljakutsuvalt, määrdinud töömüts uljalt kuklas, lõug ette tõstetud ning silmad pilukil.

— Mis lendlehtede laialilaotamine see on siin vabrikus! kostis hirmus kärgatus.

Politseinik otsis Antsu pintsaku taskutes ning leides põuetaskust krabiseva paberi, naksutas kandu kokku ja ulatas selle võidurõõmsalt ülemusele:

— Požaluista, vaše võssokoblagorodije!

Ülemus laotas paberi enda ette lauale ning mida rohkem ta luges, seda pikemaks venis ta nägu. Oodatud ning igatsetava lendlehe asemel, mis kõlbaks maiustusena noile neetud revolutsionääridele parajaks köiekeerutamiseks ning tehase administratsioonile asitõendisena, et Gnadebergi „silmad" ja politseiaparaat ei raiska asjata jumalavilja, ilutses härra pristavi laual tema keiserliku majesteedi tõeline manifest tema tütre sündimise puhul.

— Vot, see on suurepäraline! See on tore! pööras pristav „proklamaatsia" teise külje ja naeratas mahedasti. Ja siis:

— Välja, marš! Svolotši! Jalamaid! Mõlemad! Oinad! Tema majesteedi manifestide ja igasuguste nihilistide-narodnikute ja Marxi jüngrite riigivastaste lehenärakate vahel ei oska te vahet teha! Svolotši! kirus härra pristav.

XXVII

Mis on marksismus?

— Mul oleks sulle midagi rääkida, ütles Haavakukk Ants Vasakule mõni päev hiljem, kui lugu Ivani saabastest ja keisri tütre sündimisest oli juba vananenud. Haavakuke nägu oli naeru täis ning silmadest

helkis õnnesära. Sellel mehel pidi olema varuks vist midagi paremat kui olid kõik need viimased lood.

— Kas kohe? küsis Ants.

— Ikka kohe! Õhtu tule meile!

Ants ei lasknud seda kaht korda ütelda. Niipea kui ta värvised, haisvad tööriided oli ült visanud ja silmnäole puhast vett ladistanud ning puhtamad hilbud selga pannud, võttis ta suuna Haavakuke poole, kelle puhas ja koristatud eluruum oli teda alati meelitanud. Lauas istus priske, ümmarguse näoga, kollakate juuste ja sinisilmadega naisterahvas, keda tutvustati Haavakuke naisena, aga mitte proua Haavakukena, vaid Hilda Kruuspannina.

Muidugi, Ants oli juba ammu kuulnud „armukese elamisest" ja oli sellisele abielule suhtunud kuidagi põlastavalt. Kuid kui ta nägi siin seda hoolitsust, ladusat kooselu ning teineteise tähelepanemist, siis muutis ta varsti oma „iganend vaateid", nagu ta ütles. Haavakukk viipas peaga ja Hilda lahkus teise niisama puhtasse ruumi ja sulges ukse enda järel. Nüüd tõmbas Haavakukk mingi paberi põuest, mis väikeseks oli kokku valtsitud ja tugevasti krimpsutatud.

— Kas jälle?

— Kuidas jälle?

— Noh, et mõni manifest?

Ants jutustas taas mõningaid uusi üksikasju oma viimastest seiklustest ja kirus:

— Vat, see on, kui meiesugused ei mõista lugeda. Kui oskad lugeda, ega siis kõiki prahti tasku ei aja.

Haavakukk tegi sellest Antsule meeldiva järelduse:

— Sellepärast ongi tarviline igale rahvale kirjutada tema emakeeles ja neid õpetada nende emakeeles.

Siis tõi Haavakukk raamaturiiulist ajalehe ja küsitles:

— Kas viimaseid uudiseid oled lugend?

Muidugi polnud Ants jõudnud sammu pidada viimaste uudistega ja ta võttis värske sõnumitooja suure uudishimuga.

— Vandeseltslased on meie Eestimaale otsaga jõudnud. Ning edasi:

— Nagu Kõrgeaulik politseipristav, kes töötab salajaste asjade kallal, meile lahkeste teada on andnud, on meie maal avaliku ette tulnud üks kardetav vandeselts. Südidel salajaste asjade uurijatel võimudel on korda läinud kinni tabada päris õnnekohe kaks kurjategijat, kellede käest on tahetud ära võtta mõned kahtlased pakikesed, kus võisid olla kas lindlehed, tinament või mõned muud plahvatuse ained. Aga kurjategijad on hakkanud vastu ja niisuguse jõledusega saanud hakkama, et on ühele agarale kinnivõtjale löönud mingisuguse kõva riistaga otse keskpaika pealage nõnda et see on pidanud oma meelemärkuse kaotama ja siis Härjapea jõkke kukkuma või tõugatud saama, mis muidugi teada, paistab tõetruuim olema. Üks kurjategija on õnneks oma kummikalossi ära kautanud, sest ilm oli väga sopane ja vihmane olnud ja kalossi ninast oli leitud üks seitungi tükk, kus leitud selle mehe adress, mis näitab kui hea asi ja kasulik on see ajaleht mõnigi kord ja kus elab inimene, kes on korda saatnud väga paha loo. Kurjategijate nimed on esteks hoitud saladuse varjul, aga hiljem antakse rahvale teada, et nende eest võiks hoida. Politseihärra arvab, et siin meie maal peab olema üks väga osav kurjategijate peamees, kes on oma pesast aegsasti välja lindanud.

Ja lõpuks „toimenduse" poolt nii palju:

— Meie niisuguste asjade külges oma puhtaid käsi ei reosta, kuna meie võitlus käib seaduse ja truuduse piiride ulatuses ja kasvatame oma lapsi ja inimesi ustavuses jumalale ja keisrile, kes ise oma heast meelest ja tahtmisest astub ülekohtu vastu...

Ants Vasakul oli raske orienteeruda, kes võivad need hirmsad kurjategijad olla, kes miski kõva riistaga lõid kinnivõtjale keset pealage ja jätsid kalossi porri, mille ninast leiti ajalehetükk aadressiga! Ega Kamps? Aga ometigi vist Kamps, sest Kampsi kalosside peale oldi ju väga maiad!

— Ja mis nad siis tahavad, need kurjategijad? küsis Ants.

— Ikka kubernerisi ja muid tähtsaid mehi, vastas Haavakukk.

— Ja veel?

— Mis seal ikka veel.

— Noh, vabatriiki või?

— Vist sedagi, kui saab.

Ants jäi mõttesse. Talle meenus Aleksandri kõnelus vabariigist ja kinnitusest, et ta jääks ikka „antizaristic", mille tähendust ta tookord ei mõistnud, aga mis talle siiski pikkamisi oli selgunud.

— Kui vabatriiki, siis on sellest meile ka midagi kasu, ütles ta arglikult.

— Ikka kasukest ka... Aga siin on agasi sees! lausus Haavakukk ja silus uuesti taskust võetud lendlehte. Ta laotas selle ettevaatlikult lauale ja kutsus Ants Vasaku lähemale. Nähtavasti oli Haavakukel oma vabariigi plaan!

Lendleht oli venekeelne, põranda-alustes tingimustes võrdlemisi selge kirjaga ning loetavalt trükitud. Seda levitati kohalikes tehastes. Ta polnud kaotanud oma akuutsust hoolimata kõrgest east, sest ta sisu oli

rohkem teoreetiline ning seega vastupidav. Nõnda arvas Haavakukk.

— Jälle võeras keeles, hüüatas Ants, kui ta lendlehte lähemalt silmitses. — Milla kord niikaugele jõutakse, et oma keeles midagi niisugust võidakse välja anda.

— Oot, oot, ma panen sulle ümber, oldi lahkesti vastu tulemas ning tõlkimine algas:

— Et — meie oleme nõupidamisele juba mõne aja eest kokku tulnud ja otsustanud asutada Venemaa sotsiaal-demokraatlise partei, nagu seda on teinud Karl Marxi eestvõttel ja juhtimisel lääne-euroopa proletaarlased! Et — me ei saa nõus olla kõiksugu narodnikute ja teistega, kelle teooria ja teod on valed ega vasta proleta-ta-tariaadi, noh, kuda ütelda, intressidele, või nõudmistele. Nemad ei usu kapitalismuse arenemist Venemaal — ja muidugi siis ka meie maal — lisas Haavakukk. Ühes sellega ei usu nemad proletariaadi elujõusse, arenemisesse ega võitlusesse. Nemad loodavad isiklise terrorismusega sihile jõuda, millega sotsiaal-demokraatlastel põle ühtki pistmist, laskis Haavakukk tõlkel vabalt areneda. — Proletaarlaste võitlus on nisuke, et peab looma masselised parteid ja ametiühisused, kellega meil Venemaa töölistel tuleb nüüd pihta hakata ühes kõigi maade proletaarlastega, lõpetas Haavakukk.

— See on, jah, tore küll, ütles Ants, — aga ei saa suurt aru veel.

Kui Haavakukk veelgi püüdis selgitada „marksismuse" põhimõtteid, ekspluateerimist ja proletariaadi tekkimislugusid, siis ei jäänud Antsule muud kui üsna vaikida. Nii nagu ta omal ajal oli vaikides kuulanud Aleksander Vasaku ülistusi „ripablikule" ja „junaitid steitsile".

Kui Haavakukk väitis, et „kapitalismus" olevat „vastaolemiste kütkes", millest tal pole pääsu muidu kui revolutsiooniga, mida tegevat proletariaat, kes kasvab sellesama „kapitalismuse" üsas, siis Ants küsis, mis see on.

Kui Haavakukk seletas, et „kapitalismuses" on paratamatu „ekspluataatsia", siis Ants küsis jälle, mis see on. Nagu Hoerschelmann oli küsinud leeris.

— Ah nii! Sotsiaal-dimukraadid on siis täitsa mehed küll, kui nad niiviisi seletavad, möönis Ants viimaks. — Aga mul on üks sugulane, Aleksander, see on kõik maailma läbi koland ja see ütleb, et vat Russoo ja Miraboo, või kuda nende nimed on, need olevat olnud alles mehed.

Nüüd ei mõistnud Haavakukk vastata, ta polnud neid lugenud. Ta heitis vaid käega:

— Tühi puru! Tean küll, Prantsusmaal olid. Aga rikkad! Samuti ekspluataatsiat tahavad. Aga Marx ja Engels on ekspluataatsia vasta.

— Ega minagi tea, vabandas Ants, — aga tema jah, see Aleksander, kes merd sõit ja kõiki maailma asju oma silmaga näind, ütles, et veudalismus on tüliks kapitalismusele. Ja et Venemaal ja meil olla ka veudalismus. Et vabatriiki on vaja, siis tõusevad suured majad, nagu Ameerikas... Ja kui Kamps kinni võeti, siis oli hirmu täis ja kiitis Kampsi... Ise laskis jalga... Lehes on ju ka, et peamees lindas pesast välja. Ih, ih, hii! kõhistas Ants naeru.

— Kodanikud, ütles Haavakukk põlastavalt, mis pidi tähendama — kodanlased. Ning siis, vaimustatud oma ideest, hakkas ta propageerima:

— Hävitavad selle kapitalismuse ainult masselised parteid ja ametiühisused. Ja vat nüüd luuakse ka siin

sotsiaal-demokraatline partei! Tingimata! See on kohe kindel! Ja igas vabrikus peavad sellega ühinema! kinnitas Haavakukk.

— Ühinevad! Meil küll veel mitte.

— Miks? küsis Haavakukk kärsitult.

— Väga lihtsalt. Meil kaklevad alles külapoiste moodi ja viskavad üksteise jalgratta kodaraid sisse. Mis nemad hoolivad niisugusest asjast!

— Pole viga! Küll hakkavad kaklema meistrite ja vabrikantidega — ja vat siis on külapoiste laadakakelused muutund . . . tead, Marx ütleb, et . . . Sa jõllitad! Jälle uudis!

XXVIII

Roobu seltsimaja

Ants Vasak luges oma kogunenud rahatagavaru ning leidis, et need olid äärmiselt kasinad. Suurest kokkuhoiust hoolimata võis sellest jätkuda vaid paarikuiste mustapäevade kuludeks. Vajadus tekkis aga uue korteri järele, sest naitumise plaanid muutusid üha kindlamaks ning ühenduses sellega muud mured suuremaks. Pikema otsiskelu järele leiti viimaks omaette korterike kuskil aguli puumajakeses, sest linna kiviossa tungimine polnud vabrikutöölisele jõukohane ega tulnud kõnessegi. Agulimajakeses puudusid mugavused. Kuid siiski oli siin hulga hubasem poissmeeste korterist ning tulevane nainegi rõõmustab kindlasti, kui ta maa suitsuse köögi ja rehetare vahetab kivipõrandaga koridori vastu, kus toimub kaminas keetmine ja panniraudade järele järje ootamine. Pole ju vaja talvel sügava lumega kaevule minna looma-

dele kaelkookudega vett tooma, siin võta manneṛg kätte ja kõnni mööda siledaid tänavaid mõne pumbakaevu juure! Ja tubagi! Ju seegi parem on Neeme plikadekambrist oma puhtate tapetitega ja kollaseks võõbatud põrandaga. Uude korterisse kolis Ants nigela poissmehekoiku, millele ta aeg-ajalt jaoti kavatses lisa hankida. Esmajärjes muretses ta vanakraamiturult toidukapi, pesukausi, riidenagi, põrandaharja, mis polnud küll miski mööbel veel, aga mis juba kehva kukrut hakkas kergendama. Muide, pesaasutamine tundus naljakana. Kuid tõsiselt tuli siin talitada nagu linnuke kevadel, kõrs nokas, pesa äärel.

Ainult maalt hakkas jälle huvitavaid uudiseid tulema. Nimelt olid Roobu mehed, muidugi Kustasega eesotsas, ette võtnud uue ja uhke ürituse. Nad olid maantee kaldale hakanud kahekordset kivihoonet püstitama, millest pidi saama mitte rohkem ega vähem kui seltsimaja, mis kogu kihelkonnas oleks ainulaadne. Teised talunikud vangutasid pead: Roobu võib endale seda toredust lubada, temale jookseb rahva raha kokku. Eks see kauplus, sepapada, villakraasimine ja pagariäri midagi ikka sisse too ja küllap see seltsimajagi selleks on mõeldud. Ärksamad ja haritumad rõõmustasid puht kultuuritsemise ja lõbutsemise mõttes, sest polnudki mugavat kohakest, kus ka sagedamini võiks simmanit pidada. Vaesemad arvasid, et Roobu Kustase seltsimajasse nemad küll ei passi. Eriti jonnakad olid Koliküla poisid. Nemad lõid rusikaga vastu rindu, et nemad juba Roobu kiriku ei lähe, kuna nende muhud olid veel värskelt meeles. Roobu Kustas ise aga käis nüüd hoopis iseteadvamalt, pea püsti ja rind ees. Mees oli koguni ajalehe tellinud ja muid kultuurilisi harrastusi üritanud, kolme isamaa-kõnet uurinud ja muidu äratust hankinud mõningate meestega läbi käies ning siit siis tulnudki mõttele, seltsimaja püsti-

tada rahvale kooskäimiseks. Talust see maja kuigi kaugele ei pidanud tulema, õunapuuaiast vahest paarsada meetrit eemal, ja veskitiivad vehklesid just siinsamas. Kustas pidi selle oivalise talu pärima, teine vend Aleksander veel oivalisema äri — Roobu poe, kolmas, Jaan, oli pandud villakraasimise ja veski peale. Raha pidid saama plikad. Raha kindlat summat ei teadnud isegi Saula Mai ega Kurena Maali päris kindlasti, aga hästi informeeritud allikaist kuuldus, et seda olevat vähemalt kümme tuhat kuldrubla. Kühvliga pidavat mitu päeva tõsta saama ühest hunnikust teise! Kustas oli vendadest suurim, turjakaim, valgevereline, aga ühtlasi ka nupukam, nõnda et ta juhina lõi läbi nii füüsilisel kui vaimsel alal teiste omasuguste hulgas.

Seltsimaja hakati kevadel ehitama ja nüüd oli ta varsti valmis, aknaruudud läikisid rõõmsasti õhtupäikeses, valged korstnad paistsid kilomeetrite kaugusele ning punasest kivist katus punetas nagu verelaik. Hoone oli suurtest lõhutud raudkividest, mis Roobu oma põllupinnast kaevatud ja kiviaedadest lammutatud. Igatahes vallamaja ning isegi uus koolimaja lasksid häbenedes pea longu Roobu uue hoone ees Ruumid olid avarad. Saalis võidi koosolekuid pidada, etendusi lavastada, lauluharjutusi korraldada, kõrvalruumes istusid seltside juhatused, ning ette oli nähtud isegi üks üsna kõrvaline kambrike, kust tuli välja ei paistnud. Siin kavatses Kustas vahel segamata mõtteid mõlgutada ja mõningaid külalisi vastu võtta. Kõik läks kõige paremini. Ainult rikkus Roobu meeste ülevat meeleolu kurb sündmus isaga. Vana Roobu oli tulnud kipsikoormaga linnast, koorma otsas aga tukastama jäänud, hobune läinud teelt kõrvale, vedanud vankri kivi otsa ja koorma kummuli. Nõnda oli vanamees jäänud kipsikoti ja muu kauba alla, kuni läm-

buski. See oli kurb ja räägiti seda kõikjal — rikaste ja vaeste hulgas. Kuid leinata ei võidud kaua. Uued sündmused saabusid ning ümbruskonna meeli valdas uue seltsimaja avamine Roobul. Uus seltsimaja oli kujunemas ühendavaks lüliks siinse rahva vahel, noored ja vanad olid tulnud Roobu „kultuura tempelt", nagu mõned nimetasid, imetlema, isegi mõned Koliküla inimesed olid tulnud, esialgsest tõrkumisest hoolimata, avaaktusest osa võtma.

— Kus on õpetaja? Kus see Ärselmann sis on, kis õnnistab, uudistati, sest tavaliselt ei toimunud ju ühegi avaliku hoone avamine ilma vaimuliku talituseta ning taevase õnnistuseta.

— Kihelkonda põle kahte Pariisi pordumaja tarvis, aitab ühest seal Jõe mäe all, ütles Kustas.

See oli lause, mis äratas määratut tähelepanu ning mitmesugust hinnangut ja andis kõige mitmekesisemat kõneainet igasugustes kihtides küll poolt, küll vastu.

Aegamööda hõlmas Roobu seltsimaja kaugemaidki nurki ning Neeme tüdrukudki olid siin sagedasi külalisi, mis Kadakasauna Antsule ei jäänud teadmatuks. Ants oli oma uues lagedas toas ihuüksi ning nii mõnigi kord teinud kokkuvõtteid elamustest, mis tal viimasel ajal olid olnud. Need olid rikastanud ta sisemaailma ning ta oli hakanud hindama Roobugi püüdlusi eri seisukohast. Roobul oli Antsu sulasena koheldud kehvasti. Roobu perenaine oli liha või muud paremat andnud ikka jaopärast.

— Ants, säh!

— Aitäh!

Siis tüdrukule:

— Mari, säh!

— Aitäh!

Ja nõnda kuni karjapoisini. Olgugi et siin söödi

kogu perega ühes lauas, aga peremehel-perenaisel puudus enamasti söögiisu.

See meenus Antsule siin agulimajakeses ning teda hakkas vaevama mõte, kas vahest Leenagi ei nakatata uute mõtetega, mis viiksid ta Antsust eemale. Ta otsis laekast roostetava sule, tõi poest kirjapaberit ja ilma pikemata kirjutas:

> — armas Lena. nagu ma ollen kulnut et te pool on nüit lõpusat päävad nagu seal Ropul on saant sur selsimaia vallmis mis tõmmab kooku kõik suret ja veikeset ja pastorihärra Ärselmann teeb ka nisugest tükka, sis ma mõtlen, et sina peaksit kohe lina tulema mis me, sinna kirigu ikka lähme, elame nisamma,,;
>
> Paliu nisukesi heasi kallistusi
>
> Hans
>
> Sain kortle ka juba, kollm rubla üir ja mööplid olen muretsend nagu jõudu on. Vabrikus käin ikka tööl ja teeme ta varsti valmis ka, siis hakan värkstuas käima seal saap ehkk paramad palga siis elame illuste — nojahh Lena
>
> Hans., musi ka!,

Aadress pandi:

Tallinna maa, Lena Neitorhv, Jõe kihelkonda, Kuie valt, Koli külasse, Neeme peresse, Lena Neitorhvi kätte.

Kui nii üksikasjaline aadress, siis oli raske uskuda, et see sihtkohta ei saabu. Kiri visati muidugi ühes teistega Kuie vallamaja vahimehe tuppa tisleripingile, kus ta vedeles mõningaid päevi ning kus teda uuriti ja imetleti kõigi posti järel käijate poolt ning katsuti, kas on ka hästi kleebitud.

XXIX

Kirja mõju

Viimaks ometi oli kirjake võõraste inimeste poolt Koliküla poodi toimetatud, kus siis ka siinsed uudishimulised seda olid imetlenud, kuni see lõpuks ometi Neemelegi jõudis. Neemel valmistas see üldise kihina-kahina. Sellest olid huvitatud nii noored kui vanad.

— Vist on Ansul pulmad, hõiskas Miina.

— Ehk ongi aige, hüüatas Maali, — viimaks Tibu Tõnu laulud lähvad täide!

— Lükati talasitelt alla, nagu suarlane!

— Mis suarlane? põrutas ema.

— Noh, ta ise jo reakis siin! So vanainimese pea ei mäleta enam kedagi! trotsis tütar.

— Äe! Kuula nüid! Talasitelt alla! Tahab teatada, et kõik lähäb inimsel easte! Ja mõtle, kui ilus on, kui inime teatab kirjaga. Ega põle nisuke, nagu mõni mühakas, ei oska ega viitsi sulge kätte võtta, kostis ema.

See tõstatas Leenagi meeleolu, kes oli kirja peitnud põue ja tegi oma tööd edasi.

Kui isa, vana Neeme Aadu, kuulis kirjalugu, lausus see pahaselt:

— Mõni mehe temp, va kirjadega mängima, peab õige tuli takkus olema . . .

Ema ei nõustunud selle väitega.

— Ei me tea uuema aa inimeste asjadest ega tegudest enam kedagi, me ei osand kirjutada ega üksteesele paramat sõna ütelda . . .

— Jah, see ütleb sulle paramat, porises aga taat, sest kuigi ta mõningas tuhinas näis pooldavat Kadakasauna kummkinga, trotsis ta jälle parajal hetkel selle kui mittepõlluharija vastu.

Vokimürin mattis ta porramise ning vanamees lahkus ülejala astudes toast, siirdudes haopinu ette, kus ta kirvega hakkas äkkepulki teritama, neid talveks kuivama ladudes lauda räästa alla.

Niipea kui Leena mahti sai, avas ta värisevi käsi kirja, mille ta kindlasti teadis olevat Antsu oma. Kuid mis siis Antsu sundis kirjutama, see ärritas teda.

Ta luges ja veeris hulga aega seda omapärast kirjaviisi, ja kui ta jõudis selleni, kus nõuti kohest linnatulemist ja „mis me, sinna kirigu ikka lähme, elame nisamma", siis ehmatas ta ja muutus näost kaameks nagu lubjatud kambrisein.

— Jumal, mis sellele pähe on löönd, laskis ta kirja käest langeda, — kis sis seda äbi ja kisa jõuab jälle ää kanda!

Kuid ta katsus lugeda veel, ehk annab see kuidagi teisiti mõista, ehk on ses midagi selgitavat, pehmendavat. Enne polnud ta tähele pannud, et „pastorihärra Ärselmann teeb ka nisugest tükka, sis ma mõtlen . . ." See pehmendaski selle kutse liigset teravust, sest niisama elamine polnud siis enam Antsu enda algatus, vaid pastorihärra rumalad tükid olid teda selleks sundimas. Kuid Leena ei suutnud kuidagi harjuda mõttega, et tema peaks minema mehe juure ja hakkama temaga elama laulatamata, elama va armukest, mille vastu häälestatud oldi Neemel alati, mida oli naerdud, pilgatud ja kõigiti halvustatud. Veel enam, seda polnud pilgatud ja halvustatud mitte üksnes Neemel, kogu maa rahvale oli sisendatud küll kantslist püha Hoerschelmanni suu läbi, küll koolis koolmeistrite suu läbi, kes samuti olid von Hoerschelmanni kontrolli all, et kõik needsinatsed porduelu elajad on hirmsa põrgutule väärt ja neid heidetakse ühes röövlite, varaste ja valerahategijatega kõige palavamasse paika, kus on ulumine ja hammaste kiristamine.

Kui ema ja teised õed Leenat nägid, siis loeti tema silmist muret, tuska ja kartust.

— Noh, mis ta kirjutab? küsis ema. Leena ei vastanud kohe, vaid laskis pea longu ja õmbles sõnalausumata uut triibulist alusseelikut.

— Näha kohe, et kedagi alba vist, kahtles ema.

— Peab's kohe paha olema, kui inime kirjutab? — Kirjutab, et võtt uue kortle, kolm rubla maksab üiri ja toreda mööble muretsend juba, nõnna et paha põle küll kedagi.

— Nõnna neh, nõustus ema, — kui inimesel nisuke asi ees, eks siis pea kortle ja mööble eest mudugi oolitsema.

Kui vana Neeme ise Leenat nägi, mõõtis ta teda pealaest jalatallani ja ühmas:

— Mis see tidruk nõnna mossis on?

— Mis ta peab sis na irnuma. Ega põle mõni ambairv, kui nisuke asi ees. Nää, Ants võtt kortle ja ost suure toreda mööble!

— Või mööble? ühmas vanamees, kellel puudus usk Antsu võimetesse.

— Ots jõund juba linna kua! lausus Leena.

— Ah ots või?

— Nojah, et õpetaja.

— Ah Ärselmann või?

— Nojah Ärselmann.

— Ah see või?

— Nojah, et teha tea mis tükka ja kis senna sis võib minna, või tahabki minna.

— Ah sis Ants ei tahagi laalatama minna?

— Jo sis vist küll.

— Sina jumal! Ega sis sellepärast või kirikud ää põlata, kui Roobu Kustas nisukest kõminad kõmistab. Kas ongi tõsi!

— Jo ta sis ikka on, kui kõik reagivad, ütles Leena.

— Misuksed kõik? põrutas isa, kes seda juttu oli lõukal istudes ja piipu popsides pealt kuulanud. — Roobud, Kadakasaana Vassakud! Need mõned reakijad! Nende jutt on nagu koera ... singa-songa, ja tõuseb tuul, põle enam aisugi!

— Jah, sinu jutt on jutt? ei lasknud ema end häirida.

Kui Neeme vana nägi, et tema põrutusel pole enam endist mõju, tõmbus ta tagasi, istus sängi äärele ja targutas endamisi:

— See on ju piibleski, et enne viimset pääva tõõsevad valeprohvetid ja üiavad ennast Messiaks, aga sealsamas on üteldud, et nende viljast pead sa neid tundma. Ja üks nisuke on Roobu Kustas. Selle lõuapärad jo paigal ei seesa. Nüid ehitas veel kiriku, et valeõpetust kantslest kuulutada... Kirik on temal pordumaja! Aga mis on sis Roobu selsimaja, küsin mina. Naerumaja!... Viimane kord olgu, et me plikad senna oma jala tõstavad!

— Noh, aga kui Ärselmann on nisukesi tükka teind, söandas Leena ütelda.

— Kis seda on näind?

Kõik vaikisid. Leena silmad läksid niiskeks ning kui ta põlle silmade ette tõstis, kuuldus ta üha sagedamaks muutuvat nooskumist.

— Mina senna kiriku ei julge minna, ulus Leena. — Ants ütleb kua, et tema senna ei lähä!

Emal polnud muud kui ahastada:

— Sina jumal küll! Või laps ei lähä änam kiriku!

Ta pani oma pahklikud ning jooksvahaigusest muhklikud käed risti punnis kõhule.

Politsei-urjadnikust hirmutatud ja kõiki võimukandjaid ning mõisasaksu kummardav talupoeg, kes oli väljas arg ja kohmetu, kuid siiski jonnakas ja kan-

gekaelne, muutus oma perekonnas sageli märatsevaks türanniks:

— Nojah, eks ma üteld kohe, ulgustest mõnda meest või kedagi. Nendega põle muud kui võta kaigas ja aa verst muad majast eemale. Niisugust lastakse ristiinimeste ulka.

Ning siis tulid ähvardused: pulmade ettevalmistused pidid lõppema, seatapmine edasi lükatama, linnased likku panemata jäetama ja piirukiskumine rehetoa seina valgendamiseks katkestatama.

— Ää sa isa's ikka nii kohe, noomis ema, kuna Leenal veeresid pisarad vahetpidamata. Ning nüüd, et vanameest lepitada:

— Õpetaja ütles ju ise reastlest, et möirgaja lõukoer käib mäda muailma ringi ja vuatab, keda suaks ära neelata. Jo see möirgaja sis Roobu Kustas on, lausus ema.

Vanamees vaikis ja vahtis nurka, kus peale luua, ahjuhargi ja vanade pastlate polnud midagi märgata. Siis laskis ta silmad mööda seinu kilada, kus praegu isegi lutikat polnud jooksmas, sest need häbelikud loomakesed pelgasid päevavalgust, et öösel seda nobedamini jalgadele tuld anda, endid laest alla kukutada ja suuvärgile voli lubada.

— Ühe Roobu pärast peavad inimesed, terve kihelkond, kogu rahvas vist paganaks jääma! Inimesed peavad vist ooraelu akkama elama. Peavad surnud matmata, lapsed ristimata jätma. Peavad vist Jehoova ära salgama ja Roobu kuldvasikast minema kummardama!

Seda mõtet pidi ema küll toetama. Roobu kuldvasikat ei tahtnud temagi teenida. Sedamööda ütles ta täie tõsidusega:

— Apostel Paulus ütleb: jumala meelest on jõle, kui inimeselapsed elavad ooraelu. Ja Mooses kässib

neid linnaväravate taha viia ja kividega surnuks visata.

Leena oli juba nutma aetud. Siht nähti olevat saavutatud.

— Mis sa töinad! tõreles isa teeseldes. — Nagu tita! Ei suada nisuksest jägu! Loe kiri ette!

Kui aga Leena ei taltunud ja ema teadis, et kirja lugemine pole lihtne, nagu ta Leena käitumisest arvas võivat järeldada, ütles ta:

— Mis ta sest ette loeb! Jo seal sis see oli, mis ta juba ütles.

— Ulguksed, muud ühti! Põlluarijale nää minna! Või va armukest veel elama! Ega seda ole!

Nüüd katsus ema tütrele selgeks teha, mida ta peaks Antsule vastama. Leena peaks Antsule kirjutama, et jutud kirikuõpetaja ebamoraalsest käitumisest on valed, et Ärselmann on ise seda kantslist ütelnud. Ja see olevat kõige olulisem, et isa on väga vihane ning pahandatud, ei nuuma enam siga, ei pane linnaseid likku ega luba Leenat „ülepea kottu ää minna". — Nõnda olid juhtnöörid antud ja vaesel tüdrukul ei jäänud muud üle kui eeskirjadele alistuda. Kuid kuidas seda teha. Sulg on niisama roostetanud nagu Antsulgi, tindipott kärbseid täis, sest kork on pealt unustatud ning rumalad loomakesed musta ning määriva enesetapmise paiga valinud.

Nooremad õed arutasid juba kooris:

— Leena on va armuke!

— Ega Leena üksi ole.

— Kis sis veel? küsis Miina.

— Eks kummking kua! vastas Mari.

— Ih, ih, hii! Va armukesed! Ih, ih, hii.

Nõksu Juhanil oli juba päevakajaline vemmalvärss valmis ning see kõlas poiste suus.

Leena oli kõigest sellest madinast nõnda hirmuta-

tud, et ei julgenud enam inimeste näole ilmuda. Tal polnud enam vendagi kodu, kes vahel juhtus teda kaitsmagi, kui juba liiale mindi. Vend Aadu oli soldatiks võetud ja „taha Poolamaa põhja" saadetud, kus ei lepitud vähema kui viie pika aastaga. Kuid mis oli viis aastat võrreldes vanaaegse kahekümne viie aastaga. Mõisnik andis mehe kroonule. Tuli lootuski matta, et sealt veel tagasi tullakse. Kivistiku sauna Anu mees oli siiski nii suur sangar olnud, et oli tagasi tulnud, aga siis Anule roosi ehmatanud, kui oma rauganäo oli ukse vahelt sisse pistnud, — nõnda muutunud, habetunud, kortsunud ja vananenud olnud see isamaa ja keisri ning usu eest võitleja! See oli aga ainuke juhtum kogu ümbruses ja sellest jutustati põlvest põlve.

XXX

Tibu Tõnu uued kavad

Tibu Tõnule avanes väljavaateid Neeme Leena naimiseks.

Tal oli sellest nii hea meel, et oli hagu raiudes kiiniga põlve löönud. Nõksu Juhani lorilaule ta enam ei tahtnud pähe õppida, sest need pidid Leena ära pahandama, kelle soosingut ta lootis võita. Neeme isaga ei suutnud ta enam kokku leppida, sest selle oli Tibu vihastanud oma „äraandmisega". Tibu kavatses Neeme Leenat uute olukordade tekkides, mis Tibule polnud muidugi teadmata, kuidagi kohata. Aga kuidas, see oli esialgu küsimus. Neeme plikadekambri akna taha ei söandanud ta minna. Polnud tal seegi teadmata, et Neeme tüdrukud käivad Roobu Kustase uues kirikus. Seal lootis ta Neeme Leenat kõnetada, võib-

-olla andekski paluda. Kuid Neeme Leena oli hakanud Roobule selga pöörama, sest just kui noaga oli südamesse torganud see Antsu märkus — et „te pool on nüit lõpusat päävad, nagu seal Ropul on saant sur selsimaia vallmis". Et — mis ta mõtleb! Küll olid seal aga nüüd nooremad Neeme tüdrukud — Liisi, Maali, Mari — pühapäeviti lauluproovil ja näidendite harjutustel. Nendega tuli Tibu nii mõnigi õhtu koju.

— Ma akkan kua linna minema, ütles Tibu.

— Mis sa senna lähäd? küsis Maali.

— Kui kõik lähvad.

— Kus sa sis koha jätad?

— Eks neid tibusi ole kodu veel küll.

Tüdrukud naersid ja jõudsid otsusele, et Tõnu polegi nii rumal.

— Lähäd vabriku?

— Puhtam ja kergem!

— Puhtam ja kergem, aga vabriku ma ei lähä.

— Miks sa's senna ei lähä?

— Seal peenemad mehed, kummkingadega ja tärgeldatud kraedega.

Tüdrukud itsitasid.

— Ma mõtlesin kärnalipoisiks minna, ütles Tõnu.

— Ah, akkad kärnaliks?

— Kits kärnaliks!

— Ih, ih, hii!

— Õpid kunstkärnaliks ja võtad linnas triipoone!

— Seda võib ju kua! venitas Tõnu ja ajas uhkeldades pea selga.

— Et — siis võtad linnapreili prouaks!

— Ih, ih, hii!

— Kärnaliproua magab pea lillepottis, ih, ih, hii! naerdi ja lõõbiti kuni Neeme õueväravani, kust joosti kilgates sisse, Tõnule hüvasti ütlemata.

Plikadekambris oli nüüd arutamist ja naermist. Kõigepealt teatati Leenale suure uudisena, et Tibu Tõnu läheb linna aednikuks, võtab lilleäri, triiphooned, taimelavad ja kapsaaiad — kõik linna haljamad kohad ja küntud maad — ja hakkab vabriku kummkingadele ja tärgeldatud kraedele kapsaid, kartuleid ja murulauku kasvatama!

— Ja keda ta lubas veel naeseks võtta?

— Neeme Malle! ütles Leena kähku, just kui aimates, kuhu sihivad lõõpivad nooremad õed.

— Ei, Neeme Leena pidi magama jalad kurgitünnis ja pea lillepottis!

— Jah, kole rikkaks pidi minema!

Nõnda lõbus ja lärmikas oli.

— Kuule, kuule, müksas Neeme vana naise roietesse, kes samuti oli kuulatanud tütarde naeru, kuid teeselnud magajat.

— Kuule, mine vuata, mis need plikad irnuvad!

— Ah, mine ikka, irnuvad!

— Kuule, hüüdis ta jälle naist.

— Kuule, mis sa nii kangeste magad?

— Vana inime, eks sa nää rahu olla! Mis sa ühtepuhku tõmmad.

— Keda ma rahu olen! pahandas vana, — ma tahtsin sulle sellest Kadakasaana kangest Ansust ja nende vahmiilist reakida.

— Noh? uudistas ema.

— Seda ütles korra Vainusaana Jürigi poe juures, et — jumalad põle pollagi, et — terved muailma juhib loodus ja inimese mõistus, et — muakera on ümmargune ja mitu musta tuhat uastad vana... et — põle jo kirikud enam vaja ega jumalad, ega põle sis tarvis laalatust ega lapseristimist, et sis nagu koerad, et — need on sis need saanameeste seadused, et — põle vaja austada ülemust ega armastada ligemest... Seda tahvad

need saunikud, ja nää nüid on neid seal linnas igast muailma kuarest koos, tea, misuksed seadused veel välla arvavad ja maksma panevad. Ja nende Vasakute suguselts põlegi siis muud kui vabatriigimeeste vandeselts. Isegi vangitornis olla nad istund... Päris irm akkab kohe...

— Jo nad ikka targemad on sis old!

— Mh! tegi vanamees. Sa ikka oma tarkusega! Mis mett nad sulle moka peale mearivad!

— Ega mett kedagi, aga eks sa ise nää, kuda ta lähäb. Mõisnikud aavad neid senna linna kokku. Ega teesed! Muast veel vähe, vuabrikuid kua veel ehitada! Küll näävad, küll näävad, ähvardas Neeme vanamehe „tark naine".

— Ja Ärselmann! Ega mudu ei reagita! Kus suitsu, seal tuld. Kas sa ise põle leind piiblest, kus nad juba vanal aal nisukesi tükka tegid?

— Saunikud siis pööravad selle paramusele? Kõtt!

Plikadekambris tõusis uus naerutuhin.

Ema lükkas sini-punasetriibulise vaiba pealt, nõnda et ka isa kintsud paljaks jäid, ajas ennast põlvili ja ronis nõnda üle mehe jalgade, vajutades nii tugevasti vanamehe säärekondile, et see hakkas pahandama, kuna pereeide enda maani särk takerdus jalgadesse ja ta pidi üle sängi ääre kukkuma. Ta astus palja jalu külmale savipõrandale ja läks ohkides tüdrukuile märku andes plikadekambri ukse taha.

— Mis lõõpimine see teil nüid lahti on? küsis ta teeseldud pahameelega.

— Ei kedagi, vastas Maali, kuna Leenat-Liisit vaikisid.

— Ema, Tibu Tõnu pidi linna minema!

— Mis ta senna lähäb? küsis ema.

— Linnakärnaliks! Ja me Leena suab siis kärnaliprouaks.

— Aeh! häälitses ema.

Ja kui tütred edasi arutasid Tibu Tõnu murulaugu ja sibula lugusid, sähvas ema:

— Pidage suu! Oma eleda kisaga ei lase isa magada.

— Näh, kas sis seda ei või reakida, et see totakas lähäb linnameestele murulauku müima! ütles Leena.

— Mis ta sest müib? tõreles ema.

— Ega ma tea! Aga murulauku pidi meestele müima! Ja taas pahvatati naerma, nagu oleks väga naljakas, kui Tibu Tõnu müüb murulauku.

Kui vana Neeme kuulis, et Tibul nii suured plaanid on, ühmas see just kui võidutsedes:

— Vat see paneb veel enesest reakima!

XXXI

Sauna-Antsu kaalutlusi

— Kiri! hüüatas Vasaku Ants, kui ta, õhtule tulnud, leidis väikese halli ümbriku laualt. Linnas polnud vallamaja vahituba ega tisleripinki, kus rahva kirjad oleksid võinud vedelda, linnas oli see kindlam, kirjakandja oli oma pambuga kohe ukse taga, kui aga midagi kirjataolist tulemas oli. Niisugune mulje ja arvamine oli Antsul. Ta rebis ümbriku lahti, kookis kangestunud sõrmedega kuidagi kohmakalt väikese valge paberi ümbrikust, kus ebatasaste, hõredate ridadena oli kirjutatud:

> Armas Ans, nagu sina ütled, et Ropul on väga lõpus aga mina seal kül misgit lõpu ei tunne ega senna ka ei lähegi isa on väga tike et kuda ma nii moodi siss lina tulen et ilma

laalatamata et kirikhärra on reastlest üteld et see põle tõsi ja ega selepärast või häbemata elu elada, Usu Ans ma tuleks sinuga igale poole ühes aga teesed kõik kui koerad hauguvad selepärast lähme käime kirikus ää ja mis see ika teeb siss nagu kombe pärast, kõik teevad sedasi ja isa pani juba linaksed liku ja sia pani aeda ja lubap ika bulmad teha ja ema on kangeste sinnu poolt ja sina oled jo ka nii tupli et kortle juba võtsid ja mööpelt, kui ää laalatame siis ema lubap ika veel anda ühte kui teist ja mususi sulle samati

Kõige paramad, ela iluste
Lena

Ants luges kirja paar korda. Siis võttis ta laualt ümbriku, uuris seda: Talin, Ans Vassak, Jakobi uul Kirsi maja nummer 4 kätte!

Ta pani kirja tagasi ümbrikku, peitis taskuraamatu vahele ja taskuraamat, kus olid märkmed tööpäevadest ning muudest töösse puutuvatest andmetest ning mille küljes oli imepeen pliiats, peideti uue pintsaku põuetasku.

— Häbemata elu elada!

Sellest, võiks ütelda, ei saanud Ants hästi aru. Häbemata elu pidi elama ju see „kirikhärra". Aga nagu Ants aru sai, olevat von Hoerschelmann kantslit kasutanud enda puhtakspesemiseks ning lihtsameelsetele karjalammastele suutnud usku sisendada ta kõrgest moraalist.

— Isa on väga tike!

Seda teadis Kadakasauna Ants hästi, et Neeme peremees ihaldas põlluharijaid endale väideks, ning jumalasalgajaid ja kirikupõlgajaid vihkas ta niisama palju kui oma üleaedset. Leenale veeretab ta niisu-

gusel juhul raskusi ette, mida noor tütarlaps ei suuda ületada.

— Sia pani aeda, linaksed liku!

— Ema lubap anda ühte kui teist!

Need olid sõnad, mis olid mõeldud mee mokale määrimiseks ning millesse Antsul oli vähe usku, .sest talle oli teada Neeme jõukus, mis kuigi kõrgele ei küündinud. Saamise pärast ta polnud kunagi Leenale mõtelnud. Teda tabas nüüd mingi hingeline rahutus ning endaga võitlemine, mis sundis teda istuma pea kahe käe vahel, silmad pungil, peagu kolbast välja tulemas, sõõrmed laiali ning juuksed püsti. Millise otsuse pidi ta langetama? Kas selle, et ta loobub Leenast ega lähe von Hoerschelmanni ette? Või võtab ta Leena, andes järele nende tahtele, ning läheb kiriku, mida ta oli kuulnud nõnda halvustatavat, et oli õppinud seda juba põlgama. Nõnda tõusis siin küsimusi, mis osutusid raskeiks lahendada, mille üle ta pidi üha sügavamini mõtlema ning mille kohta ta ei suutnud nii mitugi õhtut enne unne suikumist ühtki kindlat seisukohta võtta.

— Va armukest elama! Jah, va armukest elama! Armukest elavad need ja need! nõnda oli ta kuulnud halvakspanevaid hääli. Aga Haavakukk elas ju ometi kõige õnnelikumalt ning ilma tülideta, millega ei saa hoobelda nii paljud kiriklikult ning jumalast ühte pandud abielud. Aga ometigi polnud seegi otsus Antsul veel kindel. Ta ei saanud ega suutnud ennast hoobilt kõigest sellest lahti raputada, mida talle lapsest saati oli sisse tuubitud, millega olid ta vanemad ja esivanemad läbi immutatud. Olgugi, et ta oli mõnda aega linnas laiemate rahvahulkade seas viibinud, mitmesuguseid põrutavaid ning ka kummalisi elamusi üle elanud, mitmeid inimesi kohanud, kelle uued ideed, mõtted ja vaated teda olid üllatanud, ometi ei suutnud

selle ajaga kogu tema hingeelu uueneda, harjumused kaduda, vaated põhjalikult muutuda. Näiteks polnud ta tulnud sellele, et ta üldse kiriku ei lähe. Ta vaid põlastas Jõe kirikut, sest et von Hoerschelmann olevat riivatu hingekarjane. Muidu ta läheks meeleldi Jõe kiriku. Meeleldi kohtaks ta seal vanu tuttavaid ja jutleks nendega. Isegi jutlust võiks kuulata, sest sageli toodi seal lugusid ajaloost. Nõnda see linnastumise protsessis arenev maamees, kellel puudus arusaamine kõigis nois küsimusis, siples hulk aega, enne kui suutis oma pruudile vastuse kirjutada. Ta oli vahepeal järele kuulanud tolleaegse vabaabielu õiguslikke aluseid ja sellest johtuvaid järeldusi ning saanud teada, kui halbu tagajärgi annab see vabaabielu lastele, keda ta tingimata tahaks ning kellele ta paha ei soovi, ja ta kirjutas Leenale nüüd pikema kõhklemiseta:

> Ole mureta, kõig lääb illuste, jõuluks tullen tinkimata ole aga vallmis ja tupli küll ma katsun siin asja joonte ajada ja ütle isale ka, et ta väga pallu ei muretse oma linaste ja sigade pärast ja emmale kui üle prahi inemisele pallu tervist ja sulle musisi
>
> Hanss.

XXXII

Mis puudub?

Kui Ants ühel ilusal hommikul ärkas ja aknast välja vaatas, olid katused valged. Lumekord oli katnud hoovid ja tänavad. Voorimehed sõitsid kuljuste helisedes. Kojamehed ja majaomanikud kratsisid kinnitallatud kõnniteid luudade ja raudadega. Talv oli

saabunud. Külm ja lumi takistas väliseid töid, ainult tehase ehitamist ei jäetud seisma. Siin pidi asi lõpule viidama. Töölisi ei vallandatud. Neid, kes ehitasid välismüüre, katuseid, korstnaid, juhatati sisemistele töödele. Värskete seinte vahele valati masinate ja tööpinkide aluseid, seati keskkütteid, katlaid, ahje, ääse, alaseid. Väiketööstustest tõmbas suur tehas magnetina töölisi enda külge. Kohalike väikekäitiste lukussepad, montöörid, veevärgi ja torustiku töölised askeldasid siin sipelgatena avarais hoonetes. Pealt vaadata arenes töö ladusasti. Kuid ühel külmal hommikul nähti vabriku inseneride, tehnikute, meistrite ja teiste eriteadlaste jõuku marssivat ühest hoonest teise ning ägedasti žestikuleerivat.

— Uueks aastaks oleks pidand lõpetama, aga nüüd elektrijaama sisseseaded alles tulemata, seletas Haavakukk, kes mõistis keelt. — Räägivad, et sepapatta pannakse nii suur auruhaamer, missugust teist Venemaal polegi.

— Põle siin suurt ega veikest näha, ütles Ants.

— Mis seal ikka! Vana asi, teadis laiaõlaline montöör. — Kroonul raha küll, küll ta tuleb.

— Mis see kroonu küllus aitab? kaheldi. Kuid iseteadev montöör tegi selgeks, et riik andvat töösturitele toetusi ning avansse, peale selle ettetellimisi, ja auruhaamrite ning masinate tulek olevat päris kindel, oldagu mureta. Kuid masinate puudumine polnud ainus põhjus, miks vabrik veel käima ei läinud. Puuosade ruumid, mis kõik olid hiiglasuured hooned, polnud veel korralikult katuse all. Katelsepatöökoda, kus pidi needitama raamistikke ning aluseid, oli talve tulekuks alles akende kõrgusel. Hoonetesse tuli ehitada raudtee-harusid, pööranguid, ringe — mis kõik alles puudusid. Haavakukk rõhutas, et siin puuduvat plaan, nõnda olevat ütelnud lätlased, sest hoonete

püstitamisega rööbastikku oleks pidanud arenema masinate ja tööpinkide vedamine ning paigaldamine. Treimistöökojas oli vast vähemaid pinke üles seatud, kuid puudusid bandaažide ning telgede treipingid. Rattamajas puudusid kompressorid, stantsid, pressid ja eriahjud.

Valminud hoonete vaatusel selgus, et arhitektid olid unustanud valgustamise, katusesse olid mõnel hoonel jäänud aknad projekteerimata. Tööviljakust kardeti seetõttu langevat ning kavadesse tuli võtta muudatusi. Ponomarjev, tehase juht, ei lasknud ennast heidutada.

— Luksus! Tänini tegid peeru valgel, nüüd tee aknad katusele!

Vedrumajas olid pikad kitsad ahjud valmis, kuid vedruvaltsid olid saabumata.

— Pole minu süü! Niipalju kui mina olen pabereid tuhninud, pole ma leidnud, et siin oleks valtse ette nähtud, seletas Ponomarjev.

Puudustest koostati akt, mis rändas peakontori, sadade kilomeetrite taha, ja kus härradel peaaktsionääridel ning direktoreil polnud aimugi, kus asub nende hiiglaettevõte, millel on nii suured puudused. Laotati käsi ja mindi rahaministeeriumi. Midagi ikka saadi. Rahvuslikku ettevõtet ning oma kapitali arengut oli võimatu takistada.

Elektrit tootis dünamo, mis vaevalt suutis rahuldada nõudmisi. Töötada tuli enamasti käsikaudu. Seetõttu palgad langesid. Kui Ants Vasak oma säästsummasid kontrollis, leidis ta, et paar kümnerublast oligi lisandunud. Ta arvas, et neid peaks olema rohkem, sest juba hulk aega polnud söögimajas einestatud ning sealiha maitsegi oli ununenud. Teatrist, tsirkusest ja muudest pidustustest kuulis ta teistelt. Isegi ajaleht

oli jäänud ostmata, raamatuist rääkimata. Olgugi et vabriku ehitusel nuriseti, kuid streigist polnud veel midagi kuulda, sest need, kes oleksid võinud streiki üritada, said paremat tasu, nagu Riia töölised; teised, madalamapalgalised, olid arvamisel, et mida pikema päeva saab teha, seda rohkem palka koguneb, ja vaata, et värava taha ei heideta, kui nõudma hakkad. Antsu huvitas praegu „va armukese" elamine. Ning alati ta silmitses Kruuspanni Hildat, nagu tahaks selle näost lugeda murekoormat ja hingepiina, mida valmistab talle niisugune elu. Kuid asjata. Hilda toimis tasakaaluka ning enesega rahul oleva asjalikkusega kodumail. Tema, Antski, sooviks oma elu rajada sellele alusele, aga ta peab kiriku vist minema, sest põlluharija oma tütart va armukest elada ei lase, ega linnaseid likku ei pane, ega sigu ei nuuma, ega Leenale rahu ei anna. Haavakukk lohutas teda:

— Igatahes pole viga, hoop on antud sellele Jõe kirikule.

Ants mõtles.

— Aga kui peab sinna minema?

— Kuidas peab?

— Kui muidu ei saa läbi.

— Kuidas ei saa läbi?

— Kui, näituseks, sunnitakse.

— Sunnitakse.

— Nojah, sunnitakse. Ja Ants jutustas, kuidas pruudi vanemad avaldavad survet, et ta peaks minema Hoerschelmanni ette ennast laulatama.

— Jäta niisugune pruut!

See oli tõesti julge mõte! See mõte oli ennegi vilksatanud sauna-Antsu peas. Kuid niipalju kui ta kaalus, ei suutnud vaekausid kindlalt püsima jääda! Üha kõhkles ta, sest Leenat oli ta kord juba nõnda

igatsema hakanud, et üsna võimatuks osutus seda mõtet veel peast välja suitsetada. Ja ringi vaadates ning mitmegi naisterahvaga tutvunedes selgus, et polnud neist ühtki paremat ega julgemat niisuguste sammude astumiseks, nagu seda oli teinud Haavakuke abikaasa. Ning kõigil noil, keda ta oli juhuslikultki mõõtnud, oli siiski kehvem välimus kui Neeme Leenal. Neil oli kahvatu jume ning kombed, mis Antsule ei meeldinud.

— Aga kui peab sinna minema? kordas Ants. Haavakukele tundus, et naaber kannatab selle all.

— Kui just sunnitakse, siis peab naeruks tegema!

— Naeruks tegema? jäi Ants pärani silmi uudistama ega suutnud ta mõtetest aru saada. Haavakukk muheles. Ta näis endaga rahul olevat, kuna ta isegi oli vaimustatud oma uuest ideest, mis veel polnud suutnud sisu omandada.

— Kuidas peaksin ma naeruks tegema Ärselmanni, kui Roobu seda juba on teind? Keda peaksin ma naeruks tegema? Kirikut? Leenat? Laulatust? Keda?

— Muidugi laulatust!

— Laulatust! Mismoodi see peaks olema, see laulatuse naerukstegemine?

— Noh, kui pastor niisuguseid tükka teeb, siis on kerge naeruks teha.

— Aga kui ta ise on kantslest juba üteld, et see põle õige.

— Nende juttu ei saa uskuda, väitis Haavakukk, — valetavad ja salgavad. Kui pooltki niisuguste jutust usud, siis oled kolmveerand petta saand.

Haavakukk leidis paraja paiga Antsule ette laduda noid üldtuntud tõiku, mis kellelegi enam uudiseks polnud ning millega armastati tegelda peagu igas majas, kus leidus vaidlejaid.

— Jumal lõi esimese inimese, Aadama, ütles Haa-

vakukk vaikse häälega, — ja tema küljeluust talle naise Eeva. Aga kust sai nende poeg Aabel naise, kui rohkem inimesi polnud maailmas?

Seda ei osanud mõistatada Kadakasauna Ants.

— Sina ei pea varastama, jätkas Haavakukk, — see on seitsmes Moosese käsk. Aga jumal pani Aadama magama ja murdis sisse tema küljekontidesse. Murdvargus!

Ants ajas silmad pärani.

— Jeesus oli juuda rahva juht. Jeesus võitles preestrite ja rahavahetajate vasta. Aga nüüd on preestrid Jeesusest teind vaese mehe vastase.

— Hm! Kurat teab!

— Kuda sa võid siis uskuda!

— Ega ei või jah, nõustus Ants.

— Kuda sa ei või siis naeruks teha?

Siin ei suutnud Ants ütelda kumbagi: ei ega jaa. Naerukstegemise tehnika oli talle hoopis tundmatu, igatahes kirve ega kelluga polnud siin midagi peale hakata.

— Seda sa oled kuuld, et Jeesus oli kange mees? kordas Haavakukk, ilma et temalgi aimu oleks olnud Jeesuse ebatõepärasusest, või et Jeesust üldse pole olnud.

— Seda nad räägivad, vastas Ants

— Aga Ärselmannid annavad inimestele viina ja ütlevad, et see on selle mehe veri!

Haavakukk olevat „Valgusest" lugenud, et see olevat metslaste komme. Enne ristiusku olevat samuti lunastatud inimhingi verega, ohverdades koguni elusaid inimesi. Arenedes olevat inimsugu sellest kombest loobunud ja hakanud loomi ohverdama. Sest jumal olevat olnud alati õel ja nõudnud vereohvreid.

— . . . keda jumal on ühte pannud, seda ärgu lahu-

tagu inimene mitte. Aga miks siis Ärselmann ei lepi sellega, küsis Haavakukk.

Ants ei mõistnud seda seletada. Tema polnud Roobu Kustaselt seda pärinud.

— Kui inimesed üksteist ei armasta, ei aita laulatus ega vanajumal nii paljugi, näitas Haavakukk sõrmeküünt.

— Aga inimestel on niisugune komme, kordas Ants.

— Komme! See on ka sundus. Sest kui ei tee nii, siis pole sa inimene ja sul pole neid õigusi mis teistel.

— Mh! tegi Ants. Seda'p temagi oli toona mõtelnud, kui ta Leenalt oli kirja saanud.

XXXIII

Sotsiaaldemokraadid kotti

Leenaga vabaabielu elada paistis üha võimatum. Taas saabusid uued jutud. Roobu Kustase „edumeelsete püüdluste" vastu puhkenud kõvad käärimised ja Tibu Tõnul kasvanud uusi väljavaateid Leena poolehoiu võitmiseks linna aednikuäri ning murulaugumüümisega. Nõnda polnud endised kartused jõudnud hajuda, kui tulid uued. Esimese lumega olid Koliküla mehed kasepuude koormatega linna tulnud ja kõike seda Vasaku Antsule rääkinud. Ta tegi järeldusi ja hakkas ringi vaatama, keda pulma kutsuda, et põlluharijate hulgas linnamehi just vastu seina ei surutaks. Haavakukest mööda minna polnud kerge. Tema oskas tarka juttu puhuda ja küllap ta mõnegi põlluharija suu suleb. Ka pere-Ants võis arvesse tulla, kuna tema oli viimasel ajal osutanud teeneid sauna-Antsule! Pere-Ants vihkas Toomelit, kellele ta ei

suutnud andestada neid meelitusi, mis ta Toomeli käe läbi oli maitsta saanud. Vabrikus olid nad Toomeli mõju tugevasti kõigutanud ja kui parajal momendil juhus avanes, torgati jälle:

— Kuda selle Riia linnaga on?

Toomelit hakkas see narrimine juba tasakaalust välja viima ning ka see, et ta kuigi korralikult polnud suutnud neile kätte maksta. Nõnda ta nüüd kargas sauna-Antsu kallale, aga pere-Ants oli jaol ning Toomel tänas häid jalgu. Eemal karjus ta, et töökoda kõmises:

— Sotsiaal-dimukraadid kotti, varvad soppi!

Kaastöölised jäid imestledes vaatama, kes või kus need sotsiaal-dimukraadid peaksid olema.

Viimasel ajal oli neist linnas ning eriti tehastes sagedamini juttu, kuid ihusilmaga polnud neid veel nähtud. Toomel arvas, et rängemat haavamist ei oska keegi välja arvata, kuna vargaid ning muid kurjategijaid ei valvatud ega aetudki nõnda suure õhinaga taga kui niisuguseid mehi.

— Mis sa, pussimees, karjud, sähvas pere-Ants. Sauna-Ants ja Haavakukk naeratasid ükskõikse ning külma rahuga, nagu poleks see „hirmus sõna" neid puudutanud. Ants ju ennast sotsiaaldemokraadiks ei söandanud pidada. Haavakukke kahtlustas ta küll niisuguses kuritöös, kuid see ei andnud millegagi välja, et ta oli raamatuid, ajakirjandust ja lendlehti lugenud. Ta oli muidu „tark".

— Anarhist, ütles Haavakukk Toomeli kohta.

Kuid see oli Antsule niisama tundmatu kui muud võõrsõnad ja võõrnimed, mille tähendust ta igakord ei tihanud küsida. See oli niisama kui „antizaristic" või Mirabeau, keda ta pigem kutsus Miravoiks.

— Nõnna et siis minu pulma ikka tuled? küsis

Ants Haavakukelt. See nõustus. Kuid Antsu keelel kipitas, et ta kutsuks „armukesegi", kuid kuidas pidi ta seda ütlema. Naiseks ei julgenud ta teda nimetada, abikaasaks ka mitte. Võttis südame rindu ja lausus:

— Eks kutsu siis Hilda ka pulma.

Haavakukk heitis talle põgusa pilgu, naeratas ning lausus:

— Hea küll! Kui just Hilda peab ka olema, eks ma siis kutsu Hilda ka!

Paksudest hallidest pilvedest puistas lund üha rohkem ja rohkem, kattes maa paksu pehme korraga nagu aknavahelise vatiga. Pilved värvusid põhjakaares mustjas-sinakaks, paatudes heledamaks, mida rohkem ulatasid lõunasse. Paksud valged lumeräitsakad liuglesid alla lihavate astriõitena, mattes majakatused, kivid, maakamara ja rohututid. Neeme toaukselt kirde poole polnud muud näha kui avar lumeväli, mida kaugel palistas sinine metsaviir. Üle metsa ööpimeduses paistis lai linnatulede kuma. Esmalt, kui oldi harjumata, tekitas see kuma veidraid tundmusi tulekahjudest ja isegi sõdadest, mida ei suudetud kujutleda tule hirmsa hävituseta. Ühtlasi äratas see sageli igatsusigi, igatsusi kaugete randade, igatsusi linna kihava elu järele, ning Leena seisatas mõnikord hulga aega pimedas uksepakul ja vaatas linna kuma. Mida rohkem pimenes, seda heledamaks, seda laiemaks muutus see ning seda rohkem äratas ta hirmu ning kartust õnnetustest, mis kõik ei või juhtuda selles koledas linnas, kus on nii palju maju ja rahvast koos. Lumi sadas üha ning ööpimeduses vaikselt seisatades kuuldus vaid tasast kahinat. Kiht laskus kihile ning mätsiti kokku pehme, libe saanitee.

Jõulud tulid puhtad ja valged.

Metsast oli raiutud noori kuuski. Neid tipiti ilupuudena sinna, kus arvati olevat mustemad kohad, mida tuli külaliste eest varjata. Kõnniteed aida juurest toa juure ja toa juurest keldri juure palistati samuti kuuskedega.

Toa kaunistamiseks mehed käristasid jämedaist männilõmmudest piirge, millega vooderdati rehetoa tahmunud seinu. Need kinnitati ristamisi seinapalkide külge. Valge võrguna ulatasid nad üle mustava seina.

Leenal polnud aega jännata pisiasjadega nagu kuuseokste lae vahele toppimine, lipukeste kliisterdamine, lambaraudadega paberi lõikamine, millega tegelesid innukasti vähemad õed. Isegi seda polnud Leenal aega jälgida, kui suure osavusega piirud põimiti rehetoa seina. Ruuduline ja mustris oli see töö nagu kuuevöö! Leena mureks oli veimevaka viimistlemine. Sinna oli juba mõndagi kogutud: sokke-kindaid ja säärepaelu äiadele-ämmadele jagamiseks.

Pea algas kosjaviinade ümberkandmine. Küllap siin tuli perekonna nõukogu kokku kutsuda ja pikalt-laialt kõne alla võtta, keda kutsuda, keda mitte, sest vana Neeme kõiki inimesi ju inimeseks ei tahtnud pidada! Kes oli kunagi temale kuidagi viltu ütelnud, see pidi jäetama kutsumata. Viinata jääma pidid ka need, kes Neemet polnud viinaga külastanud pulmade, varrude või mõnel muul puhul, või kes polnud kutsumisest hoolimata nende pidudele tulnud. See hakkas Leena närvidele, olgugi et need tal üsna terved olid. Tema ei osanud ega tahtnudki nendest vahetegemistest nõnda kramplikult ning väiklaselt kinni pidada.

— Viimaks põlegi inimest, kis me isale põle kedagi teind, ütles ta meelepahas.

— Äe, kuula selle juttu. Temal oma kanad ja ti-

bud kõigiga kitkuda! ütles ema. — Ega me Tibu Tõnu ega Nõksu Juhanit seia too, et sa na kardad!

Kuid vana Neeme ei jätnud.

— Vat minu sõna on, et tuleb inimesi, aga mitte untsantsakaid kutsuda! Neid tuleb kutsumatagi!

— Kus neid sulle tuleb!

— Kas linna p . . . tühi või?

— Kasi toa tahaänniku põesa taha! sähvas ema, mis vanasaksa kuraasi alla lõi.

Vanamees enam ei suvatsenud vastata. Ta tõmbas mütsi silmadele ja kadus köögi poole, kus kadakavesi ja humalapada keesid teineteise võidu. Miina vandus selle keetmise maa põhja, sest kibedamat asja polnud talle kunagi silma läinud kui see suits siin! Aga ära ei tohtinud paja juurest tulla, siis läks leesse humalavesi. Kui õlu oli valmis, virre tõrde lastud jahtuma ning sealt ankrutesse villitud, siis käis Neeme peremees rind ees.

Need olid esimese tütre pulmad. Siin tuli ju nii mõnelegi midagi näidata ja nina alla teha. Härjavärsi hingki oli reial õlgedel kirvesilmaga taganema löödud. Ega Kadakasauna näljakoid seda pidu suuda pidada, oli ta uhkustanud vähemalt siis, kui kedagi polnud kuulmas, sest tarka naist hakkas ta niisama pelgama kui urjadnikut. Tema võib neid näljarotte siin esimese tütre pulmas nädalapäevad sööta-joota. Mõnele konnale veel leivakotigi kaasa anda. Kui aga tahab! Temal olevat sugulasi, kes võivat Leenale paljugi põlle panna, umbes nagu Stieglitz pani paruness von Uexküllile miljoni põlle!

Vend Siim pole suurem ega vähem kui ehitusettevõtja. Tema ehitas ju üle maa, tont teab, vist üle Vene riigi, kõige toredamaid hooneid! Kõige kuulsamate parunite häärberid ja muud mõisamajad olid tema ehitatud, kindlasti! Ning jämedaks oli ta seejuures pai-

sunud. Kõht, saadanas, oli nõnda suur, et ta mitu aastat polnud enam oma varbaid näinud! Rinnad olid kasvanud lopsakaks nagu metsavahinoorikul. Nendega oli midagi uhkustada! Mis seal ikka!

Ega Mart ega Jüri polnud vähem kuulsad ega kehvemad rahamehed. Mardil oli linnaagulis majahütike ja Jüril linnaservas kolm lehma, mis vend Aadu silmis andis välja inimese mõõdu! Jürist vend armastas liputada oma rahatagavarasid igas parajas ja mitteparajas paigas, olgu kõrtsis või kirikumäe all! Ta laotas kirjuid paberrahasid lauale ja seletas nende kirjasid ning kiitis nende pilte ning värve. Siis seadis nad mängukaartidena sõrmede vahele ja lehvitas, et need ühelegi ei jääks nägemata. Veidraid häälitsusi tehti seal juures:

— Surrum-murrumm-karrakurrum! Pimmedaks teeb silmamunna! Hmm! Hõmm, põmm, põmm! Raha nagu rabba! Vennad-mehed karratsumm!

See oli temperamentne vend! Mart oli märksa rahulikum, ent siiski küllalt hooplev! Tema kandis majaplaani põuetaskus. Niipea kui kuskil lauanurk vabanes, laotas ta majaplaani laiali, lükates toidunõusid suure kolinaga koomale, pigem et nad maha kukuksid, mis rohkem rahvast kokku tõmbaks ja Mardi maja tähtsust tõstaks! See polnud suurem viga, kui mõnikord nõude lõhkumine tuli maja väärtusele lisaks panna!

Õde Ann polnud vendade silmis mingi väärt naisterahvas. Tema sõge oli lasknud end kosida vaesest mehest, kellel polnud muuga uhkustada kui vaesusega. Ta olevat nõnda vaene, et peab ennast iga päev toitma aganate ja kartulikoortega. See on tal hea päev, kui saab rukkileiba silguga ning tangukörti piimaga! Sealjuures olevat ta nõnda tugev, et võivat ükskõik millise mehega maadelda või võidelda!

Õde Tiinal olid oma head küljed, millega võidi uhkustada. Kellelgi polevat veel kolme sohilast. Ning kas olevat ükski laulatatud naine siin maal, kes oleks sünnitanud niisuguseid iludusi! Keegi ei julgenud võistluseks välja astuda! Tuli tunnustada!

Kuid see polevat mingi uudis, sest värdjad olevat alati ilusamad kui ristiinimeste lapsed, seda teadis õde Ann kohe kindlasti. Igatahes vallaslaps ja vallasema armu kellegi silmis ei leidnud.

Neeme ema oli pärit popsirahva hulgast, olgugi rikka rahva maa peal asuvast saunahütist, sest tema onu, vana Vetma Juhan, oli tõepoolest rikkaim peremees ümbruses, kelle täkud hirnusid kõige kõvemini kirikumäe all, kelle saapasääred olid kõige pikemad, kelle rahakott olevat nõnda suur, et ta võivat oma talu puhtas rahas välja maksta. Kuid igal rahal on kaks külge, nõnda varjutas Vetma Juhani head ja õnnelikku oleskelu laste järjekindel suremine, mille põhjustajaks arvati olevat pärandatav tiisikus. Nõnda oli Neeme ema isa samuti kui Kadakasauna Juhan püstitanud oma venna, Vetma Juhani krundile sauna nagu paljud perepojad üle maa, muutudes maatameesteks, rikastele vendadele sulasteks, mõisamoonakaiks ning nüüd linnaproletaarlasteks. Ega teatudki siis, kumma suguselts see kangem ongi! Kas peremehe või perenaise! Neeme ema, see „va tark naene", andis järele ja ütles:

— Kahed rikkad ei või kokku tulla, siis ei jõua seda ärplemist kuulata. Sellepärast meie poolt ei maksa kutsuda.

Kuid Leena rehkendas plikade-poiste paare ja muretses, et mõni poolikuks ei jääks. Nõnda tuli kutsuda ka Vetma rikkaid. Vetma noor-peremees veel tiisikuse ohvriks polnud langenud, olgugi et idusid juba rinnus arvas kandvat. Kui oli poeg kutsutud, tuli

ka isa kutsuda, oli vend kutsutud, tuli ka õed kutsuda. Nõnda neid kogunes.

Ka peigmehe suguselts polnud väiksem ega vähem kuulus! Kes neid Kadaka ja muid Vasakuid ei tunneks! Kuid Kadakasauna Ants oli lausunud:

— Mis võera varaga uhkustada! Tapsid o m a härjavärsi, söögu o m a d ka!

XXXIV

Peigmehe saabumine

— Postobustega! Kellad kaelas! jooksid vähemad õed Leena juure.

Kaks kehva hobusekronu tuikusidki suurt saanilobudikku vedades Neeme mäest üles. Mahukate aisakellade kõlin aitas tähelepanu kõrvale juhtida loomade pingutavalt nohisemiselt ning lõõtsutamiselt, sest postipoisiga kokku tuli kahel kehval loomal sõidutada viit prisket inimest.

— Peigmees! Peigmees! tantsisklesid Neeme nooremad, kuid Leena katsus ennast pidada väärikas käitumises, nagu see pidi pruudile päevakohane olema. Ta vaatas küll salamahti aknast, kuid õue ei läinud.

Postisaanist ronis välja mitu musta palitu ja läikivate kummkingadega meest ja naine, kelle karvasele mütsile ja karusnahksele kraele oli laskunud valge lumekord ning kelle ümmargused põsed olid hakanud värskest maaõhust õhetama. Tal olid kõrged kalossid jalas. Ta astus kartmata sügavasse lumme. Isegi nahkkindaid panid tüdrukud tähele võõra naisterahva käes ja imetlesid seda üle kõige, sest seda polnud siin veel nähtud.

Esimene, kes linnarahvast tervitas, oli Neeme ema.

Peigmehe kätt hoidis ta sügavaima lugupidamisega ja lausus:

— Tere tulemast, armas aeg! Ning siis:

— Leena ae! Leena! — — — Kus see sis on?

Ning toa poole padistades:

— Tule inimestele vasta!

Leena tuli. Ta oli oma blondid juuksed sugenud siledaks, võides neid peaõliga, mis alles eile oli toodud Roobu poest, keerutanud juukseladvad kuklasse krunni, nagu nõudis uusim mood, ja torganud sinna pikad mustad traatnõelad. Põsenukkidele oli võib-olla natuke punase paberi jälgi jäetud, aga võib-olla ka mitte, sest raske oli seda kindlaks teha. Uued „uumiskingad" muutsid ta jala veel väiksemaks kui toona kirikumäe all. Ta lähenes Antsule arglikult, huuled kõvasti kinni, silmad veidi ebalemas, terav lõug vastu rinda surutud. Aga kui Ants talle naeratades käe ulatas, paljastusid temagi hambapärlid ning ta ütles:

— Tee nii umbes et!

Kui seda lahti šifreerida, siis: — Kus sa nii kaua olid! Kuid peigmehel polnud siin aega šifreerida. Ta vaid suurustaski veel:

— Umbes oli, aga läbi tulime!

Lamedad kellad helisesid rahva kõneluste vahele, sest nälginud loomad ahmisid heinu ning väristasid kobrutanud keret.

Peigmehe kõrge krae ja pulma-kaelaside kippus kangekaelselt palitu peale, tuli sõrmega tagasi tõrjuda, ning moodne talvmüts, suurte kõrvadega läkiläki, vajus vägisi silmadele, nagu polekski see peigmehe enda peakate. Kuid see ei rikkunud ta head tuju, linnast oli välja sõidetud lõbusate mõtete ning kavalate plaanidega.

— Siin proua Kruuspann, siin härra Haavakukk,

proua Kruuspanni abikaasa, ja siin on pere-Ants, keda te juba sestsaati tunnete, kui ta oma voki kodaraid toa takka männikust käis otsimas ega leidnud, naeris ja tutvustas peigmees külalisi.

Naispere jõllitas silmi proua Kruuspanni poole, kelle abikaasa pidi olema Haavakukk! Siis see ongi üks, va armuke, mis muud! Aga näe, nagu iga teinegi ristiinimene!

— Kuda see sis oli: proua Kruuspann ja härra Haavakukk?

— Jah!

Kuid proua Kruuspann mõtles:

— Maa inimesed!

Ta ei andnud kuidagi mõista, et ta neid tähele ei paneks või ei mõistaks.

— Tõesti! Maale tulla, see on niisama lõbus kui pulma sõita!

See mõttesähvatus kallutas naiste pooldamise va armukesele ning varsti oldi sõpradena tubades-kambrites.

XXXV

Sõit Jõe kiriku

Kuusepuu lõhnaga, raiutud kuuseokste lõhnaga, on seoses matused. Nõnda ka Neeme ruumid lõhnasid seekord pigem matustest, sest raiutud kuuseoksi oli topitud kõikjale. Kuid värske lupjamise, rehetoa tahma, parsil kuivavate puude-piirgude vaigulõhn ning aur, segunedes matuselõhnaga, moodustas lõhna, mida enne polnud siin majas tuntud. Ja see oli pulmade lõhn. Keriselt hajus toidulõhnu, mis pani suu vett jooksma, kuna inimeste kõhud olid tühjad teekäimast.

Pere-Ants, kes pidi olema peiupoisiks, oli kadunud. Tema oli kibelnud oma pruudi pärast. Ja Marta ei lasknud pere-Antsu enam tagasi, sest miks aga teda poldud pulma kutsutud.

Nõnda pidi pruut tulema posthobustele.

Kuid Neeme ema pidas kombeid. Tekid viidi Vetma Hindreku saani.

Kaheksa versta sõideti Jõe kirikuni. Pulmavoor oli pikk. Posthobuste aisakell tagus uniselt vastu rangipuid. Seal sõitis peigmees linnaseltskonnaga.

Peigmehe pead vaevasid „naerukstegemise" mõtted. Lõpuks väsitas see ning ajju tulid uued pildid. Ta oli kunagi Aleksandrile ütelnud, et torgovkad olid kisaga vallutanud Bastille'i. Aleksander oli heitnud talle laitva pilgu. Ju see polnud õige, mis ta oli ütelnud. Kuid südamesse oli lõiganud see pilk, võib-olla eluks ajaks. Aga kas see Aleksandergi kõik hästi teeb? Juba on neid, kes pole temaga rahul. Ning Ants tundis, et temalgi oleks midagi ütelda Aleksandri püüdluste vastu. Ta peaks teda arvustama. Ta tahaks teada, kas ka Aleksander mõtleb nõnda kui Haavakukk. Antsu oli Haavakukk lendlehtedega rohkem hakanud huvitama kui Aleksander.

— Toredaid kohti on maal! hüüatas proua Kruuspann, näidates metsatuka poole, kust paistis väike värvitud katus. See äratas Ants Vasaku mõtetest ja ta heitis ühes teistega pilgu metsatuka ääres asetsevale punase katusega majale.

— Mis maja see on? küsiti.

Mis maja see on, seda ei teadnud Antski. — Aga eks see Roobu Kustase seltsimaja ole, mõtles ta.

— See on vist see minu endise peremehe, õigem peremehe poja, omatehtud kirik.

Kui nad lähemale jõudsid, luges Haavakukk:

— Tšainaja!

— Peal on küll sainaja, lausus Ants, aga vat mis seespool on. See on nagu sibulas, pealt kullakarvaline, seest siiruviiruline.

— Mis maja see on? küsis Hilda edasi. Kuid nüüd seletas Ants, et see olevat uus ministeeriumikooli maja. Mõnisada meetrit maanteest eemal valendas kahekordne puust hoone, millel sarikad olid pooleldi püsti ja nõnda jäetud lume alla.

Lagedad lumeväljad mõjusid suigutavalt ning Antsule meenus uuesti:

— Naeruks teha! Naeruvääriliseks teha!

— Aga kuule, naaber, küsitles ta Haavakukke, mis tähendab konviskeerima!

Haavakukk silmitses küsijat.

— Kus see oli?

— Oli kuskil. Kümnerublane oli konviskeeratud, või konviskvitud, ja vanad saapad...

Antsule vaadati imestades. Jutt oli just kui segane.

Kuid Haavakukk juba taipas.

— Ah konfiskeeritud!? — Noh, et on võetud ja tagasi enam ei anta.

— Tõsi! Võeti küll ja tagasi ei antud. Õigus... kümnerublane võeti ja vanad saapad olid võetud, aga tagasi ei antud.

— Vanad saapad, naeris Hilda.

Antsu mõttekäik tundus talle kummalisena. Peigmeest huvitasid mingisugused kümnerublased ja vanad saapad!

— Kirikutorn paistab juba! ütles Kruuspann. — Ah, siin on see kurikuulus Hoerschelmann! Siin ta leeritab ja laulatab!

— Roobu ütleb: Pariisi pordumaja!

Linnaseltskond naeris. Ainult proua Kruuspann söandas küsida:

— Kuidas nii?

— Meie maal teist niisugust ei olla, kes teab — Peeterburis, lisas peigmees.

— Jah, räägivad, aga kas see õigus on? Õpetaja ise ütles, et ei ole, arvas postipoiss üle õla.

Kuid Jõe kirik muutus seda huvitavamaks neilegi, kes enne temast midagi ei teadnud. Hilda Kruuspann vaatas üksisilmi valendavale kirikutornile, kust kostsid üksikud harvad kellalöögid, vist surnule, kuna kirstu vedava hobuse looka seoti valge käterätik kellamehele märguandmiseks.

Saabudes kirikumäe alla, muutusid nad kõlisevate kellade, lahjade setukate ja suure saanilobudiku ning linlaste käitumisega üldiseks huviesemeks.

Arvati tundvat nende hulgas Kadakasauna Antsu, kes koledasti olevat muutunud.

— Linn mõjub! sosistati.

— See oli jo ennegi teistmoodi kui teesed!

— Ja kis see's?

— Olla va armuke! Ja Antski taht jo, aga Neeme Uadu põle tütart and!

— Ah põle and!

— Kelleks? Kas armukeseks või?

— Noh, kelleks sis?

— Jumal oedku! Ah, va armuke! Näidake seda looma! uudistati naistepoolel.

— Ja kus ta mees sis on? otsiti Haavakukke.

— Nisuke tore mees ja sedasi nisuksega!

— Jah, kis nüidsel aal enam oolib jumalast või kirikust, kui ingekarjane juba ise! väristas keegi vana naisterahvas pead.

Varsti oli kogu kirikurahval teada, et Kadakasauna Ants tahtnud ise hakata armukest elama. Aga kui see polevat tal õnnestunud, siis toonud pulma ja kiriku kaasa ikka va armukese! Küllap see siis olevatki see kiriku mõnitamine ja naerukstegemine. Igatahes huvi Antsu laulatamise vastu oli suur.

— Sina jumal, kirik tehakse täna naeruks! õhkas Saula Mai suure häälega.

Muist rahvast polnud selle väitega päri. Vainusauna Jüri, kes ka siin oli, sest Kadakasauna Ants oli ikkagi popside esindaja ja teda tuli toetada, lausus:

— Kuda teda veel rohkem naeruks tehtakse, kui ta on juba tehtud. Isegi ostuperemehed sõimavad teda...

Kuidas pidi Ants Vasak muutma Jõe kiriku veel rohkem naeruväärseks kui oli seda teinud Roobu, seda ei suutnud siis mõistatada isegi niisugune nutikas mees nagu Vainusauna Jüri. Kuid Antsu ümber kogunes rahvast, nagu tuldaks talle appi, et kirikut aidata naeruks teha. Siin oli hulk Antsu sõpru ja ka võõraid, keda ta esimest korda nägi. Isegi Roobu Kustas oli täna kirikumäe alla kõmpinud ja ajas ennast Antsu lähedale, ulatades talle erilise muige ning tähendusega oma laia punaka labakäe. Kuid niipea kui märgati Roobu Kustast, taandusid teised, kes arvatavasti tundsid aukartust Kustase ees. Ants ja Kustas jäid kahekesi keset kirikuõue teineteise silmi vahtima, nagu võõrastaksid nad teineteist peale käeraputamist, või nagu oleks neil teineteisele midagi tähtsat edasi anda, mida nad teiste nähes ei julge.

— Ennäe imet — Roobu pastor tuld Jõe pastorit kuulama. Vist hakkavad kokku leppima, ütles Ants.

Ümbritsejad kiskusid naeru.

— Milla Rooma paavst ja Luteruse kirik enne on ää leppind? küsis Kustas.

— Sina oled muidugi Rooma paavst, pistis Ants.

— Mina põle mudugi kumbki, aga see on niiviisi võrrelda. Kui Ärselmann tallab mõesa tagatreppisi, et meie selsimaja kinni panna, siis on tema Rooma paavst, kis kuningaid üles kihutab Luteruse vasta.

— Siis sa tahad Luterus olla?

— Luterus oli vist param! Tema käskis talupoegi tappa nagu ullusi koeri! Selle piiblesalmi peale on ennast toetand kõik meie parunid ja pastorid.

Kuid nüüd vaatasid nii Roobu kui ka Vasak ning ümbritsejad, et mõni kahtlane neid sõnu ei juhtuks kuulma. Arvati, et need sõnad olid raskesti üteldud. Imestati Roobu Kustast, aga ka seda, et ta Antsu suhtes oli üsna leplik.

— Mis nemad mulle võivad teha. Minu koht on ostetud ja sularahas välla maksetud! suurustas Roobu. — Ja mina tahan, et mul oleks kua ilmas õigust elada.

— Vat sina, Roobu, tahad, et Jõe kiriku kantslest reagiks sina ja mõisa peaks niisamasugune eesti mees nagu sina, torkas Vainusauna Jüri.

— Ei, mina seda ei taha. Mina ei tahaks kedagi rohkem kui tahab iga mees. Olgu meil kua sõna ütlemist koolis, kirikus ja kohtus, aga mitte üksi saksa parunitel.

— Üsku Juakubson, ütles Vainusauna Jüri.

Nüüd oli juba Vibu Villemgi kirikumäe all lasila külge täkku sidumas ja pereeidega seltsis kirikumäest üles loivamas. Roobu jäi siiski kõigest kuraasist ja sularahadega ostetud talust hoolimata märksa taltsamaks, niipea kui ta Vibu Villemit märkas. Nad ei teinud teineteisest väljagi, olgugi et teineteist väga hästi tundsid ja Villem krahvikabeli ukse ees seisatas ning kogunenud seltskonda uudistades kuulatas. Kuid Roobu vaikis. Ta oli kindel, et Villem oma vigureist

polnud loobunud. Villem astus vahel ajaviiteks „Ärselmanni juure jalgu puhkama ja juttu aama". Ta oli valitud Ärselmanni poolt vöörmündriks. (Rahvas kutsus Vibu Villemit vöölmöldriks.) Ju siis vöölmöldri kohus oli õpetajale ette kanda mõndagi, eriti seda, et Roobu Kustas oli tulnud jälle üle hulga aja kiriku juure ja ajas juttu linna „sotsiaaldimukraatidega".

Ja kui juba Ärselmann midagi nii põrutavat kuulis, siis ei jäänud Preevelgi sellest ilma. Need siis tegid järeldused ega hoolinud sellest, kas Roobu Kustas oli talu sularahas kinni maksnud või mitte. Seda hullem — jõukad mehed hakkavad mässama, mis siis vaeste ülesandeks jääb?

Kui Vibu Villem torni alla oli kadunud, lausus Kustas:

— Linnamehed tulid kirikud vist omakorda pilama! Tulin minagi seda vuatama ja ennast täiendama. Kadaka Ansud olla jo nüid linnakivid ülesse künd ja uue seemne idanema pand! Varsti muudku lõika uudist!

Haavakukk muigas. Oodati, mis Kadaka Antsud kostavad. Kadaka Antsudest sauna-Ants oli siin ja talle ei meeldinud, et ka pere-Ants tõsteti kividekündjaks, või vähemalt samasuguseks, nagu tema ennast hakkas pidama.

— Linnakivid on ülesse küntud, aga imetegusi nüüdsel ajal ei sünni. Vanades kütketes ollakse kinni ja uudismaad juuritakse seaninadega, vastas peigmees tähendussõnadega.

Ta pidi veel midagi ütlema, sest huul liikus, kuid siis tuli peiupoiss ja hakkas peigmeest üles toa juure kutsuma, kus seati pruuti altari ette minekuks.

— Tänane peigmees teeb veel mürtsu! hõigati nooremate hulgast. — Täna suab nalla!

Kuid kiriku juure kogunenud vanadele ajas see kananaha ihule. Et aga keegi ei teadnud, millist mürtsu teeb Kadakasauna Ants laulatuse ajal ning mis nalja seal saab, siis põles nii noor kui vana põnevast uudishimust.

Kui Ants nii teeks, et ta üldse pruudiga altari ette ei läheks, siis teeniks ta hirmsa põlastuse Neeme ja sauna rahvalt ning kõigilt pruudi „kuulsatelt" sugulastelt. See oleks niisugune põnev sündmus, millest kogu kihelkonna õrnem sugu saaks jahvatada mõnda aega. Kui Ants hauguks laulatuse ajal õpetajale midagi vastu, ütleks talle näiteks, kuidas oli lugu selle „õndsa Luteruse katekiskmusega", mille ta andis Napatalu Nigulale, siis naeraks Roobu Kustas ja paljud ei saaks üldse aru selle tähendusest. Kui ta läheks kiriku ja sülitaks, siis näitaks ta, kui metsikuks võib linn muuta korraliku Kadakasauna Antsu. Aga kui tahaks siin midagi suuremat ette võtta, siis peaks ta koguma julgemaid külapoisse endale abilisteks ning varumeesteks. Kuid kas siin on kakski meest niisuguseid kangelasi, kes tuleksid kiriku ta kõrvale, kui ta ütleks sellele pastorile näkku, et ta on alatu lurjus. Ta peab minema sinna üksi ja laskma ennast välja visata Vibu Villemist ja veel teistest vöölmöldritest, kes löövad talle käed turja ja lohistavad ta ukse taha nagu sandarmid Kampsi Pritsu. Ei, ta leidis umbes, et siin on tegemist süsteemiga, mida ei väära tema üksikult. Siin peab küll midagi muud olema, millest ta veel kuidagi ei suuda aru saada.

Kui ta nõnda kaksipidi mõteldes üles toa juure jõudis, oli pruudil pärg peas ja pruudiema silmad märjad peigmeest oodates, kes Roobu Kustasega üteldi kirikuõuel sõjanõu pidavat, kuidas kirikhärrat maha lüüa!

Kui pulmalised kiriku hakkasid liikuma, kogunes rahvahulk neid vaatama, palistades teeääri ning kõngutades Antsule pead, nagu julgustaks teda oodatavale vägiteole! Ants noogutas vastu. Rahvas hakkas valguma kiriku. Nooremad ruttasid vanemaist mööda, et paremaid kohti „sisse võtta", kust lavastust võiks jälgida. Kiriku oli aga juba ennegi rahvas peagu endises koosseisus paigale jäänud. Vanemad nais-koguduseliikmed pühkisid silmi, mõned ulusid harduses, nagu oleks tulemas suurim õnnetus, maavärin või viimnepäev. Mehed oleksid pannud piibud tossama, poleks see olnud kirikus, sest miskipärast kõditas nii erakordselt kurgus ning värinaid jooksis üle turja. Tüdrukute näod õhetasid. Köhatamised kaikusid ähvardavalt „pühakoja" võlvide all, nagu oleks koguduse hing mattumas. Pruut ja peigmees jäid seisma keset altariesist, pulmalised piirasid neid — peigmehe sugulased paremal, pruudi omad pahemal — poolkaares tiheda rõngana.

Von Hoerschelmann ütles värisevi hääli lauluraamatust kaks rida ja alustas viisi. Kogudus laulis kõrgendatud toonis. Kuid vahetpidamata sirutati kaelu, et näha, milliseid liigutusi teeb või üritab see hirmus peigmees.

Õpetaja luges piiblisalme.

— Keda jumal on ühte pannud, seda ärgu lahutagu inimene mitte!

Võeti sõrmused ja hakati neid pruutpaari sõrme toppima. Leena sõrm oli sirgena õieli, sinna läks väike kuldvõru kerge vaevaga, kuid teine lugu oli peigmehega. Näha kohe, et takistas. Hoerschelmann mudis hulk aega, kuni pillas sõrmuse üle altariääre kiriku põrandale. Sõrmus kukkus heleda kõlinaga ja veeres vagusa ning kiire jooksuga pulmaliste jalgu.

Ega pole lihtne rahva hulgas. Tallavad laiakski! Nõnda oli hirmu ja usinust otsimisel. Kuid Antsule näis see meeldivatki! Talle tundus see toiming lõbusana! Siin sai naljagi. „Püha ja tõsine" talitus oli muutunud elevaks sõrmusejahiks, millest ainult Hoerschelmann osa ei võtnud. Hoerschelmannil oli veel küllalt piiblisalme ja allegooriaid tagavaraks, ning ta ladus neid üha rahvale ette, kes taamal ei taibanud sündmuste käiku, küll aga nägi kihinat-kahinat, askeldamist, küürutamist altari ees. Juba arvati, et Ants on midagi toime pannud, on juba mõne tembu teinud Hoerschelmannile. Võib-olla minestas pruut! Juhtus ehk midagi muud mõne pulmalisega! Ja rahvas tõusis juba kirikupinkidele püsti. Hoerschelmann seisis nagu soolasammas ja sõitles üha noorpaari, kes peab usinuses ja kasinuses elama ning rohkesti sigitama, et neid saaks nagu liiva mere ääres. Ants seisis pea rinnal. Leena, kellel sõrmus sõrmes, oleks olnud endaga rahul, poleks olnud seda segadust. Ta hoidis tugevasti Antsu käest kinni, nagu kavatseks ta teda takistada üle altariserva kargamast! Toodi siiski Hoerschelmanni kätte kuldvõru, mis oli natuke nässu tallatud ja mida oli võimatu peigmehe sõrme ajada, kui seda ka taheti. Pastor ei kaotanud külma verd. Pühakirjast päevakohaseid salme lugedes ja piiblit tsiteerides pani ta sõrmuse osava kunstniku liigutusega Antsu rinnatasku ja hakkas õnnistades laiu talaarikäiseid üles ja alla lehvitama.

— See ei loe! ütles Ants.

See lause tuli nagu pool kogemata üle ta huulte. Ta kavatses ju muidugi midagi rohkem, midagi põnevamat, midagi rabavamat, kuid kuna ta sesse ümbrusesse, kogu selle meeleolu alla sattus, mis teda ümbritses, siis pidi ta tunnistama, et ta ei suutnud kuigi palju, et oli arg, saamatu ning isegi rumal enda mee-

lest. Ühe sõnaga — arvas, et peab veel kirikutäie putru ära sööma ja tornitäie piima peale jooma.

Aga siiski, midagi oli üteldud. Kõik jäid imestades vaatama-kuulatama. Taamalt hakati ettepoole trügima. Kuulmatu, peigmees räägib altari ees kirikhärrale vastu.

Hoerschelmann pööras selja ja jõudnud ristikuju ette, laskus põlvili. Ta põlvitas ja palvetas ebatavaliselt kaua, andes kogudusele aega toibumiseks.

Kuid kahin kirikus ei vaibunud, kuna paljud ei taibanud asjade tõelist olukorda.

Hoerschelmann pööras aeglaselt ümber ja lausus, nagu poleks midagi juhtunud:

— Armsad noored hinged. Mis jumal teeb, on ikka hea, tema arm jääb igavesti... Minge issandas, sest et olete jumala ees ühte pandud igavesest ajast igavesti. Aamen!

See pidi tähendama, et on üsna ükskõik, kas sõrmus on peigmehe sõrmes või pintsaku rinnataskus. Abielu on igapidi seaduslik.

Ainult nüüd sündis veel üks ebatavalisi sündmusi, mis kogu kirikutäie rahvast pani otse jahmuma. Ants kahmas Leena ümbert kinni ja sirutas kaela Leena poole, et pruuti muidugi vist suudelda. Teadmata, mis ta sellega kavatses demonstreerida, kas ka kuidagi kirikut naeruvääristada. Et ta pisut vintis olles kogu selle toimingu ja sekelduste suhtes oli sattunud nagu heldinud meeleollu, siis arvas ta, et see loeb rohkem kui Ärselmanni õnnistus.

Loomulik, et see kõik andis kogu kihelkonnale rohkesti kõneainet. Ühtedele meeldis, teistele mitte. Aga Kadakasauna Ants oli korraga omamoodi kuulus.

XXXVI

Saunameeste seadused

Kojusõit oli nüüd hoopis tormilisem kui kirikusõit. Hobusedki olid peruks muutunud pika kirikuaja lasilate küljes kõõludes ning külmetades. Noormehed hõikasid:

— Õpp-õissa!

Valged lindid lehvimas üle õla, mütsid kuklas, jalg, mis enamasti kängitsetud säärikusse, saanist väljas, kihutasid nad seisnud loomi üha suuremale traavile ja galopile. Tüdrukud kiljatasid heledasti vähimagi saaniviite puhul ning haarasid kramplikult kord saani äärest, kord poisi käsivarrest. Paistis, et nii loomad kui inimesed olid kas vaimustatud või erutatud.

Pruut pidi kombe kohaselt koju sõidutatama peigmehe saanis, — nõnda ta istuski linnameeste postisõidukis. Posthobused polnud sattunud mingisse vaimustusse, vaid sörkisid endise aeglase tempoga, lubades lahkesti mööduda kõigil täkkudel ja isegi Neeme vanal märal. Samuti polnud kaks suurt aisakella vahetanud tooni, vaid paukusid endise kurbusega.

Peigmehele näis see loomade külm rahu hakkavat närvidele. Ta ronis postipoisi kõrvale pukki, kahmas ise ohjad ja hakkas vanu vilunud loomi nõõtama, mis ei andnud paremaid tulemusi, vaid sõita tuli üha teiste sabas ning isegi veel rohkem maha jääda. Siiski jõuti õnnelikult Neemele, kus ees ootasid uued seiklused. Kõigepealt pulmavoor ei pääsenud toataguse männiku-kuusiku vahelt läbi: mitu suurt kuuske ja mändi oli maha saetud ja risti üle tee lastud. Andis neid kõrvale rükkida! Imelikul kombel oli need keegi niisugune lasknud, kes ise ei julgenud viina tulla norima,

nagu see tavaks pidi olema. Õueväravasse jõudes olid väravad maasepanaeltega kinni naelutatud.

Loomad mahutati viimaks reiale, küüni, inimesed kobisid tubadesse-kambritesse, kus sumin ja seletamine aina suurenes. Naisi, vähemalt saunaema, nähti silmi pühkivat, kuid enamus arvas, et:

— Põleks võind uskudagi, et peigmees ei tunnista Ärselmanni laalatust ega kedagi.

Kadakasauna Juhan liikus pea üsna seljas ja popsis vasklukkudega piipu. Neeme vanamees oli pugenud reiale ja pobises endamisi. Viimaks tuli ta kambrisse ja ütles:

— Need on need saanameeste seadused! Ei äbi ega au kellegi ees. Põlluarijale nää minna, va vesipüksid!

Kambris pika pidulaua taga karjuti „korka", mis pidi tähendama, et enne viin ei maitse, kui pruutpaar on suudelnud. Mis seal ikka! Nüüd läks see lihtsamini kui altari ees! Ka viin sai maitse tagasi.

Kui Kadakasauna Juhan üha endise rahuga piipu tossutas, nihutas Neeme vana ennast talle lähemale ja algas valju häälega, et kõik teda kuuleksid:

— Kadaka, kuule, mis ma sulle ütlen. Need sinu seadused ei nää siis kedagi ette, ei kuningast ega jumalad.

Saunamees nagu kohmetas. Ta vaatas, nagu saunamehe kord ja kohus, arglikult ümber, kas niisuguseid arupärijaid veel rohkem leidub, ja lausus:

— Ega kuuendiku seadusedki teistsugused sua olla. Ühed orjad oleme kõik. Sina mõisas, mina peremehe juures. Me teeme töö, teesed võtavad mati ja Ärselmann loeb sõnad peale! Sedasi on meie seadus ja aagreht.

— Sedasi ta nagu on ühest küllest, aga teesest küllest: ega sis see kua miski seadus ole, kui kedagi ei

tunnistata ja kirikus koeraviisi augutakse... Nisuke seadus kua juba ei kolva!

— Ei tea, kelle oma veel peale jääb, kui juba mehed selle eest vällas on ja vabatriiki nõuavad!

— Äh, köisert tahvad kua veel troonilt ää! vihastas nüüd Neeme taat. Ega seda ole... äh, äh, äh... Ega seda ole...

Sauna-Juhan tõusis, koputas piibu tühjaks vastu kabjastunud pöidlaküünt, võttis varnast mütsi ja lahkus kambrist. Nähtavasti ei pidanud ta Neemet vääriliseks vastaseks või jälle pidas liiga rumalaks, et sellega pikemalt vaielda. Et väljas püsis kena talveilm, siis just kui tõmbas mehe õue, sealt värava taha ning edasi lonkides toataguse kuusiku vahele, kus ta varem polnud käinudki. Ning kae meelelahutust. Oravgi lipsas üle tee ja kribis teravaid küüsi männikorpa surudes kõverale oksale. Saba selga, käbi kahe väikese käpa vahele ja lestad muudkui lendavad! Veider selle väikese looma maitse. Katsugu saunavana vaigust käbi närida. Aga seal ta muudkui krõbistab, silmad nagu saapanööbid, hambad pikad nagu piid. Saunaisa vaatles loomakest mõne hetke ja pööras tagasi.

Ta astus värskena ning heatujulisena pulmamajja, kus rahvas oli tema juba unustanud ega Neeme Aadu pööranud talle tähelepanu, kuna päevakorral oli uusi asju.

— St, st!

Haavakukk lõi tugeva kõlksu vastu taldriku äärt. Nähtavasti tahtis ta midagi kõnetaolist üritada, sest ta oli püsti tõusnud ja vaatas ringi, nagu ootaks ta pulmarahva omavahelise mõmisemise vaikimist. Erksamad olid teda kohe tähele pannud ja kuulatama jäänud, ainult mõned uhked Neeme peremehe sugulased tegelesid mingi tähtsa küsimusega.

— Siin on jumalasõna ja viina, sealiha ja õlut, sülti ja vorsti Neeme peremehe rikkast heldusest külalistele pakutud, algas Haavakukk. Ma oleksin tahtnud kõige selle eest tänada ja ühtlasi meele tuletada ühte rahvalaulu:

Orjakere — kangetkõhtu —
See teeb silgud sääremarjaks,
Aganad kõõlusteks kõvadeks,
Tangukördi küljeluuksa,
Kartulad kaelakontideksa!
Rauast sirget seljaroogu!
Raba veest vere punase!...
Et ei kardaks rüütlimõeka,
Rüütlimõeka mõrudat,
Keisrikirvest kibedat,
Tapakirvest tugevat...

— Meie esivanemad leelutasid seda salamahti oma madalates onnides piiruvalgusel ja ootasid. Ootasid ja lootsid oma kehva elu parandada. Orjakere — kangetkõhtu, see pidi kõik seedima, see pidi kõik selleks tegema, et mehed oleksid tugevad, vaprad ja julged, kes ei karda rüütlimõeka, keisrikirvest ega tapariista. Kuid kudamoodi või mis ajal pidi see silmapilk tulema, et maharõhutud esivanemad võiksid vasta hakata allaheitjatele, peksjatele ning piinajatele, seda ei suutnud keegi ette kujutada. Keegi ei suutnud ega osanud talupojarahvast juhatada. Tõusid üksikud julged mehed ja hakkasid puntuitama, nagu siin mõisaski, nagu ma olen kuulnud, parun Ükskülllide, või mis nende nimed olid, vasta. Nüüd olge, mehed, kohe kindlad, asjad hakkavad teistmoodi minema. Nüüd on ka meil juba suuri vabrikuid ja tööliste klass... Vat see...

Auväärt põlluharijad hakkasid köhatama. Joob-

nute lällutamine, mis oli veidi vaikinud, kuna jutu algus tundus mõnus, algas taas, sest kae, kuhu välja juhiti.

Kui Haavakukk katsus jätkata ja seletada, kuidas vabriku mehed pidid vabanema ekspluataatsiast, hüüdis paks onu:

— Tea, keda siis sööma akkad, kui kõik aga ää kautakse? Peremees ja juhataja ja vabrikant peab ikka olema... Kis sulle sis tööd annab...

Nüüd lõi Neeme Aadugi hulka.

— Ega siin põle töölised, et nisukest kõnet aada... Siin on ausad põllumehed... Ja mässud, mis vanaste on old, need on nüid unustud ja puntuisi põle talupoja inimesel vaja... Talupojal põle muud kui tee tööd ja palu jumalat... Kis mässata tahab ja selleks aega on, see mässaku ja tormaku, Siberi põhjas neil ruumi küll...

— Ei, vat; mina sellega nõus ei ole, katsus Haavakukk jätkata.

— Ei ole, ei ole... Ära ole! hüüdis paks onu julgemini.

— Vat, meil põle ju kaotada muud kui ahelad, võita aga terve maailm... lausus Haavakukk pateetiliselt.

— Öh, öh, öh, hirnuti, ega pandud kõneüritajat suuremat tähelegi.

— Ega siin põle mõned töölised... Siin on ausad põlluarijad, toonitas aga piduperemees ja sundis kord üht, kord teist pulmalist jooma. — Eks ole tõsi? küsis ta vahel sekka.

— Va rikkad ja ausad kivikärka põlluarijad... osatas Kadakasauna Juhan.

— Mes! Mes! karjus Neeme, nagu tahaks ta saunamehe suu igaveseks sulgeda oma mes'idega. Vana-

mehed tõusid mõlemad püsti ja vahtisid teineteise silmi nagu kuked.

Nõksu Juhanit ega Tibu Tõnu polnud pulma kutsutud. Kahju. Asja luuleline külg kannatas. Oleks võinud ka kergesti nõnda juhtuda, et Haavakukk oleks leidnud Nõksu Juhanis endale kindla pooldaja, sest — Neeme oli ju Haavakuke vastu. Ja kui Neeme on kellegi poolt, siis peab Nõksu selle vastu olema ilmtingimata. Niisugune on põlluharija seadus. Kuid Haavakukel polnud vajadust abiliste järele. Ta püüdis kangekaelselt ausatele põlluharijatele selgeks teha seda, mis tal endalgi selge polnud ja mida keegi polnud enne siin Neeme katuse all veel selgeks teinud ega puudutanudki. Ta ütles hoopis rabava uudise:

— Töölised oleks ja jääks igavesti orjadeks, vabrikantide orjadeks, põleks tulnud üks tähtis mees...

See oli uudis tõepoolest. Mis mees see võiks küll olla, kes nii suure heateo suutis korda saata.

— Noh! Kis see sis on? küsis Neeme, kuna kõik pidasid hinge.

— Kaarel Marks... vastas Haavakukk.

Ants plaksutas. Nõnda vaimustavalt mõjus see temale.

— Koera saba alla! vastas Neeme sama rõhuga. Nüüd plaksutati talle.

Kuid Haavakukk leidis, et tema jutt polnud veel lõppenud. Ta tegi veel kord tst, ja kui sumin ei vaikinud, lõi ta lusikaga vastu kaussi tugeva kõlksu.

— ...Sedasi on lood! — — — Tõsi ta on... Ega mina ei salga... Siin on kõik ausad ja hoolsad põlluharijad, nagu piduperemees ja perenaene. Aga kui me vaatame, mis me siis näeme! Ka nemad, need ausad põlluharijad, on niisama nagu meie, need „linnavurled", kapitalismuse rõhumise ja... ja... kuda nüüd ütelda, ekspluataatsia all. Eks parunid ja

vonnid ole nüüd samasugused kapitalistid nagu meie direktorid ja Ponomarjev, eks ole, Vasak?

— Ilmtingimata! vastas peigmees. — Ainult ega nemad, need vägevad põlluharijad, taha sellest kuuldagi.

— Noh, sina oled, väimeespoeg, mul see õige mässumees! Sina lakud altari ees naist ja kui äda kää, sis isegi otsid sule ja tindipoti ja kirjutad pruudile, et akkame, ega muud kui va armukest elama!

— Sõber! hüüdis peigmees Haavakukele, — lase edasi! Kis ütles, et seeme kukub siin kaljule! Äiapapa tunneb mul kõige rohkem asja! Tema tuleb kõige enne linnameeste kampa ja sõidab oma vana märaga vabaduse poole tuhatnelja!

— Nisuksed päitsud teavad vabadusest või kedagi! ümises üsna kuuldavalt Kadakasauna vana Juhan, kellele poja nali sugugi ei meeldinud.

— Ena asja! hüüatasid põlluharijad teise laua otsas. — Vabadusesse sõitjad!...

Neeme ema, kes seni oli köögimail talitanud, rühkis väimehe lähedusse ja jutustas, käsi põlle alla seades:

— Äe, kuulake nüüd me isa! See tea kedagi! Aga minu isaisa reakis ühtepuhku, et siin Jõe mõisas akand talupojad ikka päriselt mässama, pand kupja keldresse kinni ja taht parunilegi naha kallale kippuda, aga kuberner käskind sõjavääd tulla ja mehed kinni võtta ja maha lasta. Võetud siis mõned ninamehed kinni ja antud kakskümmend viis sirakat vastu s... ja siis old nagu lambad! Need on need kanged mehed! Et kui just nüüd linnast tuleks...

— Kuulake jah, kuulake mo tarka naest! hüüatas Neeme peremees. — Põlluarijad lasku ennast nisukestest ninapidi vidada! Ega seda ole! Me teame ise... mis me teeme!

— Kas te sis tahate ütelda, et need inimsed, kis siin mäda metsakolkaid elavad, on targemad kui need, kis linnas rahva ulkas elavad ja inimestega läbi käivad, küsis Neeme ema.

— Mida rohkem koeri koos, seda vedelam lake, sähvas suurte rindadega onu ja kinnitas, et tema töölised olevat kõik vagased nagu talled, aga noh — linnas, seal on nad rajakad küll!

Nõnda tekkis pulmamajas mitu rühmitist, kes katsusid isekeskis eluprobleeme arutada, kuid mitte kaua, sest juba üteldi lauluraamatust jälle sõnu ette ja algas õhtune söömaaeg!

Klaasid valati täis, õllekann ja suur kahetoobine toop käisid vahetpidamata ringi.

Tüdrukud kiljusid, sest viin oli jälle „korkaks" muutunud ning noormehed püüdsid seda magustada.

Kuid Haavakuke ja peigmehe ümber oli kogunenud huvitatud mehi, kes seadsid linnameestele mitmesuguseid küsimusi.

Peigmees tegi asjaliku näo ja seletas:

— Mulle rääkis kord üks väga tark mees, et veudalismus on meil veel maksmas. Aga kapitalismus ei salli veudalismust ja tahab selle ää kautada. Sellepärast! Vabatriiki tahavad linnamehed! Vabatriikis on see ainus õige vabadus . . .

Neeme peremees ei nõustunud sellega. See polnud tema meelest muud kui loba ja tühi unistus.

— Kui on ikka ea köiser, nagu oli Aleksander II, ütles ta väga autoriteetselt ja julgesti, kuna keisri kaitseks oli tõesti julge välja astuda, — siis põle vabatriiki ega kedagi vaja. — Aga ega nisuke köiser kaua seesa, möönis ta kohe, — see notitakse jalamaid kuskilt nurga takka maha . . . Mõisnikud võtavad tossu välla . . .

— Kus sis mõisnikud... hüüdis väimees, kes arvas seda asja juba tundvat. — Seda tegid need, kes arvavad, et kui üks sea pähe maha lüüa, siis teised ei julge enam nii sead olla... Aga mina seda terrorismust ei poolda ja Haavakukk ka ei poolda.

— Äh, vurled! Koera saba alla, muud ühti! lõi Neeme põlluharija käega kõigi „mõistlike" talupoegade heakskiitvate pilkude all ja lahkus kambrist.

Nõnda nähti Kadakasauna Antsu pulmas igamees jäävat eri arvamisele. Kuid kui juba laiali oli sõidetud ja kunagi kuskil kuidagi raskest, tapvast tööst, mida nii maa- kui linnarahvas pidi tegema, mahti saadi ja aega just kirikus ega kõrtsi juures ära ei raisatud, siis meenusid siinseile vaidlejaile sageli need mõtted. Neid jutustati teistele edasigi kas Jõe kirikumäe all, Roobu seltsimajas või Koliküla poe juures, kus rahvast käis koos vabadel tundidel.

Vastutav toimetaja *J. Kärner*. Tehniline toimetaja *M. Pedajas*. Keeleline toimetaja *R. Aegna*. Kaas: *A. Laigo*. Ladumisele antud 12. III 41. Trükkimisele antud 10. VI 41. MB 6771. Trükikoja tellimise nr 71. Paberi kaust 56×79. 1/16. Trükipg. 14 1/2. Autoripg. 9,71. Arvestuspg. 9,89. Trükiarv 5200. Trükitud nats. Noor-Eesti trükikojas, Kastani 38 Tartu, 1941.
Hind 5 rbl. 25 kop. Köide 4 rbl. 25 kop.

На эстонском языке.

И. Мадарик: Республика. Гиз Художественная Литература и Искусство, Тарту.